

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE İKTİSADİ DÜŞÜNCE TARİHİ
ÇALIŞMALARINA KATKISI BAKIMINDAN ORD.
PROF. DR. ZİYAEDDİN FAHRİ FINDIKOĞLU**

Yüksek Lisans Tezi

EMİR YAZICI

İSTANBUL, 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE İKTİSADİ DÜŞÜNCE TARİHİ
ÇALIŞMALARINA KATKISI BAKIMINDAN ORD.
PROF. DR. ZİYAEDDİN FAHRİ FINDIKOĞLU**

Yüksek Lisans Tezi

EMİR YAZICI

TEZ DANIŞMANI
PROF.DR. TİĞİNÇE OKTAR

İSTANBUL, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi EMİR YAZICI nın TÜRKİYE'DE İKTİSADİ DÜŞÜNCE TARİHİ ÇALIŞMALARINA KATKISI BAKIMINDAN ORD. PROF. DR. ZİYAEDDİN FAHRİ FINDIKOĞLU adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 07.06.2010 tarih ve 2010-10/23 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 14.06.2010
1) Tez Danışmanı : PROF. DR. TİĞİNÇE OKTAR
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU
3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. İ.MURAT BOZKURT

TİĞİNÇE
.....
.....
.....

ÖZET

“TÜRKİYE’DE İKTİSADİ DÜŞÜNCE TARİHİ ÇALIŞMALARINA KATKISI BAKIMINDAN ORD. PROF. DR. ZİYAEDDİN FAHRİ FİNDİKOĞLU ”

Türkiye’nin yetiştirmiş olduğu önemli toplumbilimcilerden biri olan Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, iktisat da dâhil olmak üzere tüm sosyal bilimlerin, sosyolojinin alanına girdiğine iddia eder. Bu noktadan hareketle, döneminin iktisadi tartışmalarını bir sosyologun bakış açısıyla ele almıştır. Yapmış olduğu çalışmalarda ortaya koymuş olduğu görüşleri, iktisadi ideolojilere dair görüşleri ve bu ideolojiler haricinde yaşamış olduğu dönemin iktisadi tartışmalarına ve kimi iktisadi konulara dair görüşleri olmak üzere iki ayrı başlık altında ele alınmıştır. Fındıkoğlu ele aldığı iktisadi doktrinlerden sosyalizm ve kooperatifçiliğin doğru anlaşılması için önemli çaba sarf etmiş, bu alanda birçok eser vücuda getirmiştir. Liberalizm ve Faşizm-Nasyonal Sosyalizm’in iktisadi uygulamalarına ilişkin görüşlerine de farklı eserlerinde rastlanmaktadır. İktisadi doktrinler haricinde döneminin iktisadi tartışmalarına ilişkin kaleme aldığı görüşleri ve tarihte Türk iktisat tedrisatına ve folkloruna ilişkin çalışmaları ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Bu konulara ait çalışmaları başlıklar ve maddeler halinde sunulurken, Fındıkoğlu’nun yorum ve önerileri titizlikle aktarılmaya çalışılmıştır.

THESIS ABSTRACT

“ORD. PROF. DR. ZIYAEDDIN FAHRI FINDIKOGLU IN TERMS OF HIS CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT STUDIES IN TURKEY”

Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Findikoglu, who is one of the most prominent sociologists of Turkey, claims that all social sciences including economics fall within the area of sociology. Thus, he handles economic issues of his era through a sociologist's point of view. His ideas stated in his studies have been handled in two separate topics; his thoughts on economic ideologies, and his opinions on economic debates and issues of his epoch. Among economic doctrines Findikoglu handled, he made remarkable effort on in order for Socialism and Cooperative Trading System to be understood clearly, and produced many works on this area. In some of his works, it is possible to see his ideas on economic practices of Liberalism and Fascism-National Socialism. In addition to economic doctrines; his ideas about economic debates of his time and his works on teaching Turkish economy and folklore have been stated as a separate topic. When his studies about these topics have been mentioned as headlines and items, Findikoglu's explanations and proposals have been tried to be diligently quoted.

İÇİNDEKİLER

sayfa

Kısaltmalar.....	VI
Giriş.....	1
1.Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Hayatı, Şahsiyet ve Bilim Anlayışı	4
1.1.Hayatı.....	4
1.1.1.Ailesi.....	7
1.1.2.Yürütmüş Olduğu Resmi Görevler.....	8
1.2. Şahsiyeti.....	8
1.3.Bilim Anlayışı.....	10
2.Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun İktisadi İdeolojilere Dair Görüşleri.....	14
2.1.Fındıkoğlu'nun Sosyalizme Bakışı.....	15
2.1.1.Fındıkoğlu'na Göre Sosyalizm Tanımı ve Bu tanımın Özellikleri.....	16
2.1.2.Fındıkoğlu'na Göre Sosyalizmin Tarihi Seyri.....	18
2.1.2.1.Fındıkoğlu'na Göre Fیزیokrasi ve Sosyalizm İlişkisi.....	23
2.1.2.2.Fındıkoğlu'na Göre Fransız İhtilali ve Sosyalizm İlişkisi.....	24
2.1.3.Fındıkoğlu'na Göre Sosyalist Düşünceye Katkı Veren Düşünürler.....	27
2.1.3.1.Eflatun	28
2.1.3.2.Şeyh Bedrettin.....	32
2.1.3.3.Thomas More	35
2.1.3.4.Tommasso Campanella	38
2.1.3.5.Francis Bacon.....	42
2.1.3.6.Gerard Winstanley	46
2.1.3.7.Morelly.....	47
2.1.3.8.Gabriel Bonnot De Mably	48
2.1.3.9.A. Weishaupt	49
2.1.3.10.Johann Gottlieb Fichte	50
2.1.3.11.Antoine Pierre Joseph Marie Barnave	51
2.1.3.12.Jean Charles Leonard Simon De Sismondi	54
2.1.3.13.Count Henri Claude De Rouvroy De Saint-Simon	58
2.1.3.14.Charles Fourier	62

2.1.3.15.John Stuart Mill	66
2.1.3.16.Karl Marx	69
2.1.3.17.Emile Durkheim	84
2.1.3.18.Werner Sombart	85
2.1.3.19.Jean Jaures	86
2.1.3.20.Ziya Gökalp	88
2.1.4.Fındıkoğlu'nun Sosyalist Rejim Uygulamalarına Bakışı.....	91
2.1.5.Fındıkoğlu'na Göre Türkiye'de ve Türk Tarihinde Sosyalizm.....	95
2.2.Fındıkoğlu'nun Kooperatifçilikle İlgili Düşünceleri ve Çalışmaları	97
2.2.1.Fındıkoğlu'na Göre Kooperatifçilik Tanımı	98
2.2.2.Fındıkoğlu'na Göre Kooperatifçiliğin Tarihi Süreci.....	101
2.2.3.Fındıkoğlu'na Göre Kooperatifçiliğin Farklı Ülkelerdeki Tarihi Süreci.....	103
2.2.3.1.İngiltere'de Kooperatifçilik ve Öncüleri.....	103
2.2.3.2.Fransa'da Kooperatifçilik ve Öncüleri.....	106
2.2.3.3.Almanya'da Kooperatifçilik ve Öncüleri.....	108
2.2.4.Fındıkoğlu'na Göre Kooperatif Türleri.....	109
2.2.4.1.Fındıkoğlu'na Göre İstihalde Kooperatifçilik	110
2.2.4.2.Fındıkoğlu'na Göre Kredi Kooperatifleri	111
2.2.4.3.Fındıkoğlu'na Göre İstihlak Kooperatifleri	112
2.2.5.Fındıkoğlu'nun Türkiye'deki Kooperatifçiliğe İlişkin Tespitleri	113
2.2.5.1.Fındıkoğlu'nun Türk Kooperatifçilik Tarihine İlişkin Tespitleri	114
2.2.5.2.Fındıkoğlu'nun Türk Kooperatifçiliğine İlişkin Yorumları ve Önerileri.....	118
2.2.6.Fındıkoğlu'na Göre Gelişmemişlik Sorunu ve Gelişmede Kooperatiflerin Rolü..	122
2.2.6.1.İtalya Örneği	123
2.2.6.2.Fındıkoğlu'nun Doğu Kalkınmasına İlişkin Tespitleri	125
2.3.Fındıkoğlu'nun Kapitalizme Bakışı.....	129
2.3.1.Fındıkoğlu'na Göre Kapitalizmin Kelime Anlamı	130
2.3.2.Fındıkoğlu'nun Kapitalist Sistemin Özelliklerine İlişkin Tespitleri.....	130
2.3.3.Fındıkoğlu'nun Kapitalist Sistemin İşleyişine İlişkin Yorumları	131
2.3.4.Fındıkoğlu'nun Değerlendirmesiyle Türkiye'de Kapitalizm ve Burjuvazi	132
2.4.Fındıkoğlu'nun Faşizm-Nasyonal Sosyalizm'e İlişkin Değerlendirmeleri.....	133
3.Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Döneminin İktisadi Tartışmalarına ve Kimi İktisadi Konulara Yaklaşımı, Önerileri ve Bu Konulardaki Çalışmaları.....	136
3.1.Fındıkoğlu'nun Nüfusa Bakışı.....	136

3.2.Fındıkoğlu'na Göre Aile, Ahlak ve İktisat İlişkisi.....	137
3.3.Fındıkoğlu'nun Türkiye'de İktisat Tedrisatı Tarihçesine İlişkin alışmaları.....	138
3.3.1.Tanzimattan Evvelki Kültür evremizde İktisadi Neşriyat ve Tedrisat	139
3.3.2.Tanzimat Devrinde İktisat Kültürü(1839–1908).....	140
3.3.3.İkinci Meşrutiyet Devrinde İktisat Kültürü(1908–1923)	144
3.3.4.Cumhuriyet Devrinde İktisat Kültürü(1923–1943).....	146
3.4.Fındıkoğlu'nun İhtikarın Sakıncalarına İlişkin Tespitleri.....	149
3.5.Fındıkoğlu'nun Tespit Ettiği, İktisat Folklorumuzu Yansıtan Atasözleri ve Deyimler.....	152
3.6.Fındıkoğlu'nun Yabancı Sermayeye Bakışı	154
3.7.Fındıkoğlu'nun İşçi Sınıfına ve İşçi Haklarına Bakışı.....	155
3.7.1.Sendikalar.....	157
3.7.2.Grev Hakkı	159
3.8.Fındıkoğlu'nun Köy Enstitülerine İlişkin Görüşleri.....	160
Sonuç.....	162
Ekler.....	164
Kaynakça.....	174

KISALTMALAR LİSTESİ

Akt.	: Aktaran
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Drl.	: Derleyen
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
S.	: Sayı

GİRİŞ

Cumhuriyetimizin yetiştirmiş olduğu en önemli toplumbilimci ve düşünürlerden biri olan Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, hiç bir sosyal unsurun içtimai yapının bütününden tecrit edilerek anlaşılamayacağına dair görüşlerini birçok eserinde belirtmiştir. Bu düşünceden hareketle, bir sosyal bilim olan iktisadın da diğer ilimlerle olan ilişkisinin göz ardı edilmemesi gerektiğini söylemiş, hatta bir adım daha ileri giderek toplum biliminin muhtevasını bilmeden iktisat bilminde muvaffakiyet göstermenin imkânsızlığından bahsetmiştir. Fındıkoğlu'na göre müesseseler konsensüsü düşünülmezsizin sadece iktisat bilimini tek başına ele almak hem gayri ilmi bir davranıştır, hem de bu fikirler doğrultusunda hareket etmek her hangi bir iktisadi aksiyonu başarıya kavuşturmayacağı için ameli bakımdan da kısır kalır.¹ Bu bakış açısından yola çıkarak Fındıkoğlu, yaşamış olduğu döneme dair iktisadi olguları bir sosyolog gözüyle incelemiştir. Bu gözlemleri neticesinde düşünürümüz gerek Türkiye içi iktisadi tartışma ve olguları, gerekse de beynelmilel iktisadi düşünce ve ideolojileri kendi düşünce süzgecinden geçirerek kaleme almış ve bugün dahi iktisat ilmiyle ilgilenenlerin alakadar olması gereken birçok eser vücuda getirmiştir. Türk iktisadi düşüncesine katkı vermek amacıyla ortaya konan bu fikir ve görüşleri bir sistematik içerisinde sunmak, Fındıkoğlu'nun inanmış olduğu iktisadi düşünce ve tasarladığı sistemleri izah etmek amacıyla hazırlanan tezim üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler hakkında girişe uygun bir bilgi vermek gerekirse:

Tezimin birinci bölümünde Fındıkoğlu'nun hayatı ve şahsiyeti kısaca anlatılmaktadır. Bu verilen özel bilgilerle birlikte yaşantısının ve şahsiyetinin Fındıkoğlu'nun düşünce yapısı üzerindeki etkilerine de değinilmektedir. Bu bölümde faydalanılan temel kaynaklar Fındıkoğlu hakkında bu güne kadar yazılan eserler, başta asistanı Prof. Dr. Mustafa Erkal olmak üzere kendisini yaşarken tanımış olan şahıslarla yapılan görüşmeler ve az da olsa yapmış olduğum araştırmalar neticesinde edinmiş olduğum kendi izlenimlerimdir. Bu bölümde Fındıkoğlu'nun özel yaşamıyla ilgili

¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Hindistan'da İktisadi Kalkınma ve Cemaat Kalkınması", **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.4 (1963-1964), s.183-184

bilgiler verilmesiyle amaçlanan, düşünürün iktisadi ve toplumsal olaylara niçin ve ne şekilde yaklaştığını ortaya koymak, onun bu düşünce şeklini belirleyen özel sebepleri tespit etmektir.

Tezimin ikinci bölümünde Fındıkoğlu'nun beynelmilel iktisadi düşünce ve ideolojileri nasıl yorumladığı anlatılmaya çalışılmıştır. Bu düşünce ve ideolojilerin Türkiye'deki mevcudiyeti veya Türkiye'ye etkileri de ayrıca Fındıkoğlu'nun irdelediği konulardan olup, düşünürümüzün bunlara dair tespit ve tavsiyeleri de bu bölüm başlığı altında belirtilmiştir. Yaşadığı zaman dilimi Dünya'da farklı iktisadi ideolojilerin ve sistemlerin örnekleriyle var olduğu ve bunların çeşitli şekillerde Türkiye'de tartışıldığı bir dönemdir ki düşünürümüz bu iktisadi unsurların izahına dair yoğun mesai harcamış, bu konularla ilişkin birçok eser vücuda getirmiştir. Tezimin bu bölümünün temel kaynakları işte bu hususta bizzat Fındıkoğlu tarafından kaleme alınan kitap ve makalelerdir.

Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu akademik yaşantısı boyunca (rahatsızlığının ilerlediği ömrünün son iki üç yılı hariç) bir sosyolog gözüyle karşılaştığı birçok iktisadi konuyu irdelemiş, problemlere kendi bakış açısıyla çözümler üretmiştir. Bu sebepten ötürü özellikle yaşadığı dönem Türkiye'sinin iktisadi tartışmalarına dair görüşlerini sıklıkla kaleme almıştır. Tezimin üçüncü bölümü, Fındıkoğlu'nun birbirinden farklı iktisadi konulara dair görüşlerinin farklı başlıklar halinde izahından ibarettir. Bu bölümde yararlanılan başlıca kaynaklar yine düşünürümüzün kitapları ve kaleme aldığı makaleleridir.

Elbette bu tip çok yönlü bir bilim adamının bir alana dair düşüncelerini araştırmanın kimi zorlukları vardır. Fındıkoğlu, sosyal bilimlere dair konuların birinin diğerinden tamamıyla ayırt edilemeyeceğine dayanan bütüncül bir düşünce yapısına sahiptir. Bu sebeple ortaya koymuş olduğu eserleri incelendiğinde, direk iktisatla ilişkili olmayan esrelerinde iktisadi fikirlere rastlandığı gibi, iktisadi başlıklar taşıyan eserlerinde de iktisat harici sosyal bilimlerle ilişkili fikirlere sıklıkla rastlanmaktadır. Tezimde Fındıkoğlu'nun iktisadi fikirlerini, mümkün mertebe başta kendi alanı olan sosyoloji olmak üzere diğer sosyal bilimlerin konusuna ait olan fikirlerinden soyutlayarak vermeye çalıştım.

Tezimde yararlanmış olduğum temel kaynaklar pek tabi olarak bizzat Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu tarafından kaleme alınan eserlerdir. Bu kaynaklara ek olarak, Fındıkoğlu'na dair bugüne kadar yazılan eserler ve düşünürümüzü hayattayken tanımış olan kişilerin görüşleri de tezimi hazırlamamda önemli rol oynamıştır. Tezimde anlatılmak istenenleri daha açıkça ortaya koymak amacıyla konuyla ilişkili başka eserlerden, ansiklopedi maddelerinden ve internet kaynaklarından da istifade edilmiştir.

1. ZİYAEDDİN FAHRİ FİNDİKOĞLU’NUN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE BİLİM ANLAYIŞI

1.1.HAYATI

Gerek bugüne kadar Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’na atfen yazılmış olan bibliyografya ve diğer eserlerde, gerek Fındıkoğlu’nun bizzat kendisinin vücuda getirdiği yapıtlarda düşünürün doğduğu gün ve aya dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Fındıkoğlu’nun doğduğu yıla dair ise 1901 ve 1902 yılları olmak üzere farklı eserlerde farklı tarihlere rastlanmaktadır. Bu çelişkinin temel sebebi, Fındıkoğlu’nun doğduğu düşünülen Rumi 1317² yılının, 18 Ekim tarihine kadar Miladi 1901 yılına denk düşmesi, 19 Ekim tarihinden itibaren ise 1902 yılına denk düşmesidir.³ Bu noktada Fındıkoğlu henüz hayattayken asistanı Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven tarafından hazırlanan Fındıkoğlu Bibliyografyasındaki 1902 tarihini⁴ kabul etmek ilk başta makul gibi görülebilir. Ancak daha sonra tekrar Amiran Kurtkan Bilgiseven tarafından kaleme alınıp Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınlarının Türk Büyükleri Dizisinin 42. kitabı olarak neşredilen Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu adlı eserde doğum yılının 1901⁵ olarak yazılmış olması doğum yılı konusundaki belirsizliğin sürmesine sebep olmuştur. Bununla beraber Fındıkoğlu’nun kimi dost sohbetlerinde kendisinin yaz aylarında dünyaya geldiğini söylediği aktarılmaktadır.⁶ Bu bilginin doğru kabul edilmesi halinde Fındıkoğlu’nun doğum yılının 1901 olduğu kesinleşmiş olur.

Fındıkoğlu’nun doğum yerine dair de muhtelif kaynaklarda farklı yer isimleri geçmektedir. Ancak genel kabul Fındıkoğlu’nun Erzurum’un Tortum ilçesine bağlı Çamlıyamaç köyünde doğduğuna dairdir.⁷ 1988 yılında yapılan idari bir değişiklikle

² Dilaver Düzgün, **Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun Folklor ve Halk Edebiyatı ile İlgili Çalışmaları**, 1.Basım, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1997, s.6

³ Ahmet Murat Aytaç, “Tarih Çevirme Kılavuzu”, 2002, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, <http://193.255.138.2/takvim.asp>, (14 Şubat 2010)

⁴ Amiran Kurtkan Bilgiseven, **Fındıkoğlu Bibliyografyası 1918–1958**, 1. Basım, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı İstanbul Matbaası, 1958, s.94

⁵ Amiran Kurtkan Bilgiseven, **Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu**, 1. Basım, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s.5

⁶ Düzgün, **a.g.e.**, s.6

⁷ Mustafa E. Erkal, “Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s.28

Çamlıyamaç Köyü Uzundere İlçesine bağlanmıştır.⁸ Bu kanuni değişiklik sebebiyle kimi kaynaklarda Fındıkoğlu'nun doğduğu kaza olarak Uzundere ilçesi gösterilse de gerekli araştırma yapıldığında gerçek ilçesi kolaylıkla tespit edilmektedir. Düşünürün baba ve annesi de Tortum kazasına bağlı farklı köylerde doğmuşlardır.⁹ Gerek ebeveyninin doğum yerleri, gerek kendi doğduğu tarihte doğduğu köyün Tortum kazasına bağlı oluşu düşünürün doğum yerine dair tereddütlerimizi ortadan kaldırmaktadır. Zaten Fındıkoğlu'nun eserlerindeki beyanları da bu durumla çelişmemektedir.

Fındıkoğulları ailesinden Halil Fahri Bey ve Fatma Zehra Hanımın oğlu olan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun ailesi ve memleketi çevrelerinde kullanılan gerçek adı Ahmet Halil'dir.¹⁰ Anadolu'nun kimi bölgelerinde sıklıkla rastlanan resmi kayıttakinden farklı bir adın gerçek isim olarak kullanılmasına düşünürümüzde de tanık oluyoruz. 1902 yılında resmi kayda geçirilen ismi ise Ahmet Ziyaeddin'dir. 1916 sonlarında tahsil için İstanbul'a geldiği zaman mektep idaresi baba adı olan Halil Fahri isminin ve kendi resmi kaydında gözüken Ahmet Ziyaeddin isminin ikinci elemanlarını kayıtlarına geçmişlerdir: Ziyaeddin Fahri¹¹

İstanbul'da medrese tahsili alma imkânına kavuşmuş bir baba ve amcaya sahip olan Ziyaeddin Fahri zaten eğitilmiş bir aileye mensuptu.¹² Çocukluk döneminin Doğu Anadolu'nun göç yıllarına rastlaması ve babasının kadılık görevi sebebiyle genç yaşta sık sık yer değiştirmek zorunda kalmıştır.¹³ Ancak bu yer değişiklikleri içerisinde kendisinde en çok iz bırakan I. Dünya Savaşı esnasında Rus işgali ve Ermeni mezalimi neticesinde ailecek mecbur oldukları iki buçuk ay süren göçtür. Bu göç esnasında ablasının iki çocuğu evvela gözleri kör olur ve daha sonra da ölürler. Bir süre sonra Ziyaeddin Fahri ve babası tifoya yakalanır. O esnada hastalığın ileri safhalarından birini yaşayan Ziyaeddin Fahri bilinci tam olarak yerinde olmadığı için babasının vefatının idrakine varamaz.¹⁴ Yine bu göç esnasında kimi kaynaklara göre kendisi bir köpek

⁸ Düzgün, a.g.e. , s.7

⁹ Orhan Tuna ve Diğerleri, **Fındıkoğlu Armağanı**, 1. Baskı, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1977, s.28

¹⁰ Mehmet Kardeş, "Prof. Fındıkoğlu'nun Hayatı ve İlgili Hatıralarım", **Ölümünün İlk Yıldönümünde Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu**, Zeki Başar (drl.), Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1976, s.16

¹¹ Bilgiseven, (1958), a.g.e. , s.95

¹² Düzgün, a.g.e. , s.8

¹³ Erkal, a.g.e., s. 28

¹⁴ Bilgiseven, (1987), a.g.e., s. 5-6

saldırısına uğradığı için, kimi kaynaklara göreyse bu göç grubunda bulunan yaşça küçük bir çocuğun gözleri önünde köpekler tarafından parçalandığı için Ziyaeddin Fahri'de hiçbir zaman kontrol edemeyeceği bir köpek korkusu baki kalır.¹⁵ Bu zorlu ve farklı türden acı tecrübeleri içinde barındıran dönemin Ziyaeddin Fahri'nin kişiliğini ve hayata bakışını derinden etkilediği muhakkaktır.

Ziyaeddin Fahri tahsilli şahsiyetlere sahip bir aileye mensuptur. Ailesi tüm zorluklara rağmen memuriyet gibi o gün için cazip olabilecek mesleklerden ziyade onu okumaya teşvik eder. İlköğrenimini Erzincan ve Hakkâri'de, orta öğrenimini Malatya ve Kayseri'de tamamlamış olan Ziyaeddin Fahri eğitimini sürdürmek için İstanbul'a gelir. 1918 yılında İstanbul Gelenbevi Lisesini, 1922'de de Posta Telgraf Mekteb-i Âlisi'ni bitirdi.¹⁶ Aynı yıl Galatasaray Postanesi'nde işe girmiş ve Darülfünun Edebiyat Fakültesinde felsefe öğrenimine başlamıştır. Geceleri postanede çalışıp gündüzleri eğitime devam eden Ziyaeddin Fahri 1924 yılında mezun olmuştur.¹⁷ Mezun olduktan sonra 1925–1929 yılları arasında Erzurum, Sivas ve Ankara liselerinde felsefe, sosyoloji ve edebiyat öğretmenliği yaptı.¹⁸ 1930 yılında yapılan bir imtihanı kazanarak doktora yapmak üzere Fransa'ya gönderilen Fındıkoğlu, Strasbourg Üniversitesi'nin felsefe bölümünde ikinci lisans öğrenimini tamamladı; bu arada Ziya Gökalp'la ilgili doktora çalışmasını da ilerletti. 1934 yılında Türkiye'ye dönerek İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde felsefe ve ahlak doçenti olarak göreve başladı.¹⁹ Bu göreve kısa bir süre devam ettikten sonra tekrar Strasbourg'a dönerek hazırlamakta olduğu doktora tezini 1935 yılında tamamlamıştır. Strasbourg'da devlet doktorası olarak yaptığı çalışma 1935–1936 yıllarında Paris'te yayınlanmıştır: *Essai Sur La Transformation Du Code Familial En Turkie; Ziya Gökalp Sa Vie et Sa Sociologie*²⁰ Doktorasını tamamladıktan sonra Edebiyat Fakültesi'ndeki görevine döndü. Edebiyat Fakültesi'nden ayrılıp aynı üniversitenin İktisat Fakültesi'ne geçen Fındıkoğlu 1942'de sosyoloji profesörü, 1958'de ordinaryüs profesör oldu.²¹ 6 Haziran 1973 tarihinde emekli oluncaya kadar

¹⁵ Mustafa E. Erkal, -İktisat sosyolojisi Anabilimdalı Başkanı- “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu” konulu görüşme, İstanbul: 15 Şubat 2010

¹⁶ Erkal, **a.g.e.**, s. 28

¹⁷ Düzgün, **a.g.e.**, s.10

¹⁸ Erkal, **a.g.e.**, s. 28

¹⁹ Erkal, **a.g.e.**, s. 28

²⁰ Düzgün, **a.g.e.**, s.11–12

²¹ Erkal, **a.g.e.**, s. 28

İktisat Fakültesi'nde kürsü başkanlığını sürdürmüştür.²² Uzun süren akademik yaşamı ve bunun doğurduğu zihni yorgunluk sonrasında 71 yaşında birden bire kendisini akademik yaşantısından uzaklaştıracak olan parkinson hastalığına yakalanır.²³ Hastalığa yakalandığında henüz emekli değildir. İyileşip tekrar fakülteye dönmeyi hep arzu etse de maalesef bu hayali gerçekleşmez. Kuvvetle muhtemel, kırk yedi yıl süren yoğun meslek hayatının vermiş olduğu zihni yorgunluk neticesinde ortaya çıkan rahatsızlığı tekrar mesleğine dönmesine imkân vermez. Rahatsızlığının ilerlemesi sebebiyle, Fındıkoğlu uzun bir emeklilik yaşantısına da sahip olamaz. 16 Kasım 1974 cumartesi günü hayata gözlerini yumar. 18 Kasım 1974 Pazartesi günü Beyazıt Camii'nde kılınan cenaze namazını ve Üniversitede yapılan merasim törenini müteakip Edirnekapı Şehitliğine defnedilir.²⁴

1.1.1.Ailesi

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Mansurizade Mustafa Paşa'nın torunu, İzmir'li Efser Mansuroğlu hanımefendiyle evlenmiştir. Efser hanım entelektüel birikimi yüksek bir aileye mensup, kendisi felsefe bölümü mezunu olan, okumayı ve öğrenmeyi seven bir hanımefendidir.²⁵ Bu çağdaş tarafının yanı sıra Efser Hanım evlilikleri boyunca aile ve ev sorumluluklarının hemen hemen tamamını yüklenmiş ve eşinin ilmi ve sosyal çalışmalara istediği vakti ayırmasına imkân sağlamıştır.²⁶ Bilginin ve bilimsel çalışmanın değerini bilen ve bilime hizmet eden eşine rahat bir çalışma ortamı sağlamak adına elinden geleni yapan Efser hanımın, Fındıkoğlu'nun başarısında önemli bir rol oynadığı tartışmasız bir gerçektir. Bu evlilikten çiftin iki oğlu bir de kızı olmuştur. Çocuklarının isimleri ve doğum tarihleri şöyledir: Emin(1940), Pınar(1942), Ali Halil(1949).²⁷

²² Düzgün, **a.g.e.**, s.12

²³ Emin Fındıkoğlu, "Tartışmalar ve Katkıları", **Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken**, Nevin Güngör Ergan (drl), Ankara: Sosyoloji Derneği, 2002, s.42

²⁴ Kardeş, **a.g.e.**, s.25

²⁵ Kardeş, **a.g.e.**, s.17

²⁶ Bilgiseven, (1987) **a.g.e.**, s. 10

²⁷ Düzgün, **a.g.e.**, s.14

1.1.2. Yürütmüş Olduğu Resmi Görevler

Esas itibariyle Fındıkoğlu, bilimle uğraşan insanların tüm vakitlerini bilimsel çalışmalara ayırmaları gerektiğine inanır. Bu sebeple siyasetten tamamıyla, üniversite içi idari görevlerden de elinden geldiğince kaçınmıştır. Ancak çok zaruri olduğuna inandığı dönemlerde Üniversitedeki kimi idari görevleri kabul etmiştir. Akademik yaşantısı boyunca ve öncesinde üstlenmiş olduğu resmi görevleri şu şekilde sıralanabilir; 1925–1926 yıllarında Erzurum Lisesi’nde felsefe öğretmeni, 1926–1927 ders yılında Sivas Lisesi’nde sosyoloji öğretmeni, 1928–1929 ders yılında Ankara Lisesi’nde Felsefe ve Edebiyat öğretmeni olarak görev yapmıştır. İstanbul’da geçen yıllarında farklı dönemlerde Boğaziçi, Galatasaray Lisesi ve Yüksek Muallim Mektebi’nde edebiyat ve felsefe derslerine girmiştir. 1936–1938 yılları arasında doçent unvanıyla Edebiyat Fakültesi’nde derslere girer. 1938 yılından İktisat Fakültesinde Sosyoloji doçenti olarak ders vermeye başlar. 1942 yılında Profesör, 1958 yılında Ordinaryüs Profesör olur.²⁸ 1947–1949 yılları arasında İktisat Fakültesi Dekanlığı görevinde bulunur. Akademik yaşantısı boyunca bu görevlerine ek olarak İktisat ve İhtimayyat Enstitüsü Müdürlüğü, Gazetecilik Enstitüsü Müdürlüğü, Maden Kredi Bankası Yönetim Kurulu Üyeliği ve Yönetim Kurulu Başkanlığı, İstanbul Üniversitesi Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Asıl Üyeliği görevlerini yürütmüştür.²⁹

1.2.ŞAHSİYETİ

Çok yönlü bir bilim adamı olan Fındıkoğlu’nun, çocukluk yıllarından ve aile çevresinden almış olduğu milli ruh ile batılı bilim anlayışını birleştirmeyi başarmış bir şahsiyet olduğu söylenebilir. Folklorla ve Türk kültürüne düşkün, Anadolu’ya ayrı bir önem atfeden, milletini seven bir aydın profili çizen Fındıkoğlu’nu Cahit Tanyol şu cümlelerle anlatır: “*Fındıkoğlu’nun hayatını cemiyet sorunlarına adanmak konusunda gösterdiği fedakârlığı kendi kuşağına mensup bir başka insanda görmek hemen hemen mümkün değildi. Fındıkoğlu kökeni Anadolu’ya bağlı aydınların prototipiydi. Davranışında, yürüyüşünde bir çeşit Anadolu aydını çelebilirdi. Ne batı*

²⁸ Kardeş, a.g.e., s.17

²⁹ Düzgün, a.g.e., s.13

karşısında ezik, ne de doğu içinde tutsaktı. O, Anadolu aydınının alafrangalaşmış üniversitede bir temsilcisi ve hatta tepkisiydi. »³⁰

Fındıkoğlu'nu tanıyan birçok kişi onun özel hayatına çok az zaman ayıran bir şahsiyet olduğunu belirtir. Vaktinin tamamını bilimsel çalışmalarına ve bilimsel teorilerinin uygulama safhası olarak gördüğü dernek faaliyetlerine ayırmıştır. İş, aksiyon ve harekete önem veren çalışkan ve tez canlı bir şahsiyettir.³¹ Mütevazı bir kişiliğe sahiptir. Kendisini ön planda takdim etmeyi hiçbir zaman istemez. Birçok yazısını takma isimlerle yayınlaması bu özelliğinin bir tezahürü olarak gösterilebilir.³² Mütevazı ve gösteriştan uzak şahsiyetiyle her yaştan, her kesimden insanla rahatlıkla irtibat kurabilen bir insandır.³³ Halkın çeşitli kesimleriyle kurmuş olduğu bu ilişkiler onun için birer bilimsel gözlem kaynağıdır aynı zamanda. Vaktiyle asistanlığını yapmış olan Prof. Dr. Mustafa E. Erkal hocasının mütevazı şahsiyetini bir hatırasıyla birlikte şu şekilde nakleder: “*Ziyaeddin Fahri Hocam son derece tevazu sahibi bir insandı. Bu özelliği giyiminden hareketlerine, tüm yaşantısına yansımıştı. Onu tanımayan kimse Ord. Prof. olduğunu dış görünüşünden katiyen anlayamazdı. Her bireye saygı gösterirdi. Onun için her görüş önemliydi. Özellikle öğrencilerinin taze fikirlerine büyük değer verir, muhakkak görüşlerini bir yere not alıp geliştirmelerini isterdi. En büyük zevki öğrencilerinin yazılı bir eser vücuda getirmesiydi. Bu süreçte onlara büyük destek verir, katkısı ne olursa olsun asla buradan kendisine pay çıkarmazdı. Yanındakileri onurlandırıp cesaretlendirmekten büyük zevk alırdı. Kendi kurmuş olduğu Sakarya Sosyal Araştırmaları Merkezi'nin çalışmaları için zaman zaman bölgeye gitmesi gerekirdi. Birkaç sefer ben de kendisine eşlik ettim. O bölgede bulunan öğrencilerden kurmuş olduğu, Merkezin çalışmalarına eşlik eden bir başka araştırma grubumuz daha vardı. Bir gün bölgenin önde gelenleriyle bulduğumuzda, hocam bu Sakarya'lı genç öğrencileri sıklıkla yaptığı şekilde isimlerinin başına asistan, doktor gibi sıfatlar ekleyerek takdim etti. Şaşırıp, doğru olup olmadığını soranlara “Bir gün o da olur efendim. Ne eksiği var bu çocukların.” diye cevap verdi.*”³⁴

³⁰ Cahit Tanyol, “Hocamız Fındıkoğlu”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.13 (1975), s.11

³¹ Mehmet Eröz, “Prof. Fındıkoğlu'nun İlmi Şahsiyeti”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.13 (1975), s.110–111

³² Düzgün, **a.g.e.**, s.16

³³ Erkal, **a.g.e.**, s. 28

³⁴ Erkal, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu” konulu görüşme

Fındıkoğlu hayatı boyunca politikadan ve üst düzey bürokratik hedeflerden kendini uzak tutmuştur. Ona göre bürokratik veya siyasi üst düzey bir mevki sahibi olmak veya olmaya çalışmak ilmi şahsiyetin zayıflamasına meydan verir ki Fındıkoğlu bu hataya hiçbir zaman düşmemiştir. Üniversitedeki idari görevlerini yürütürken de hiçbir zaman ilmi çalışmalarını ihmal etmemiş, idari ve ilmi faaliyetlerinden ilmi olanlara ağırlık vermiştir.³⁵ Hayatının farklı dönemlerinde, birçok defa çeşitli siyasi partilerce siyasete davet edilmişse de nezaketle tüm bu teklifleri reddetmiştir.³⁶ Bir bilim insanı olarak siyasete ve siyasetçiye çok fazla saygı duyduğu söylenemez. Dost sohbetlerinde ve kimi tartışmalarda bu görüşlerini “Siyasetçinin elini attığı işten ne hayır gelir”, “Politikanın, hem de günlük politikanın el attığı yerde hayır kalmaz” gibi söylemlerle günlük siyasetin meydana çıkardığı zarara değinir.³⁷ Bilhassa iktisadi açıdan hayati bir çıkış yolu olarak gördüğü kooperatiflere siyasetçilerin el atmasını pek sakıncalı bulur. Anadolu’yu kalkındıracağını düşündüğü bu yapıları bozacak hatta hiç işlemez hale getirebilecek bu tip dış müdahalelerden kaçınılması gerektiğini sıklıkla yazılarında dile getirir.

Fındıkoğlu bir sosyolog olarak dinin ve aile bağlarının bir toplum için gerekliliğine inanır.³⁸ Bu önemli olgulara kendi yaşamında da gerekli ihtimamı göstermeye çalışmıştır.³⁹

Çocukluk ve gençlik yıllarının Osmanlı Devleti’nin son dönemine ve Cumhuriyetin Kuruluş yıllarına rastlaması, bu yıllarda yaşamış olduğu büyük zorluklar, acılar ve kayıplar hiç şüphesiz Fındıkoğlu’nun şahsiyetinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Milli hissiyatı kuvvetli oluşu ve Anadolu’ya olan düşkünlüğü şahsiyetinin en önemli vasıflarını oluşturur. Bu vasıflar doğal olarak hayata ve bilime bakışını, fikir hayatını derinden etkilemiştir.

1.3.BİLİM ANLAYIŞI

Fındıkoğlu, Türk sosyolojisinde Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin ile başlatılabilecek zincirin, hocası Mehmet İzzet’ten sonra gelen halkasını oluşturur.⁴⁰

³⁵ Amiran Kurtkan Bilgiseven, “Hocamızın Ardından”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.13 (1975), s.28

³⁶ Cavit Orhan Tütengil, “Fındıkoğlu Üzerine Notlar”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.13 (1975), s.26

³⁷ Düzgün, **a.g.e.**, s.19

³⁸ Bilgiseven, (1987), **a.g.e.**, s. 158

³⁹ Erkal, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu” konulu görüşme

Üzerinde bir Durkheim-Gökalp etkisi görülmekle birlikte sadece bunların bir tekrarı olduğunu söylemek çok yanlıştır. Kendisi tam olarak bir ekole bağlı değildir. Emile Durkheim ve Türkiye'deki temsilcisi olarak görülen Ziya Gökalp'ten etkilendiği ne kadar açıksa, Le Play Okulu'ndan ve Türkiye'deki temsilcisi Prens Sabahattin'den etkilendiği de o kadar bellidir.⁴¹ Ayrıca Ziya Gökalp kadar önemli bir sosyolog olduğuna inandığı ancak hak ettiği itibarı göremediğini düşündüğü hocası Mehmet İzzet'tin de tesiri altında kalmıştır.⁴² Bunlara ek olarak özellikle Fransa'da geçen öğrencilik yıllarında Fransız Filozofu Frederic Rauh'un görüşlerinden, hocası olan Halbwachs, Blondel ve Prandides'ten olabildiğince faydalanmıştır.⁴³ İstanbul Üniversitesi'nde çevirilerini yaptığı ve birlikte çalıştığı Kessler'in de üzerinde ciddi bir etkisi olduğu kesindir. Vücuda getirdiği eserlerle başta yukarıda sayılan Türk sosyologları olmak üzere araştırdığı birçok Türk sosyal ve siyaset bilimcinin tanıtılmasında büyük rol oynamıştır.⁴⁴

Hiçbir sosyal unsurun içtimai yapının bütününden tecrit edilerek anlaşılamayacağını birçok eserinde belirtmiştir.⁴⁵ Toplumsal olayları, topyekûn kavramayı amaçlayan bütüncül bir bakış açısına sahiptir. İçtimai yapıyı bir bütün olarak gördüğü için bu içtimai yapıyla direk ilgilenen sosyal bilimler de ayrıştırılmayacak derecede birbirleriyle ilintilidirler. Dolayısıyla Fındıkoğlu'na göre bir toplum bilimci sosyal felsefeyle, tarih felsefesiyle, hukuki ve iktisadi doktrinlerle direk olarak ilgilenmelidir. Bir sosyal bilimcinin bu ilimlere sırt çevirmesi ve kendini tecrit etmesi ona göre lüzumsuz ve yersizdir.⁴⁶ Bu bakış açısından hareketle Fındıkoğlu başta döneminin iktisadi ideolojileri ve Türkiye'nin iktisadi meseleleri olmak üzere iktisadi birçok konuyu bir sosyolog gözüyle irdelemiş ve bu iktisadi konulara dair önemli sayıda eser vücuda getirmiştir. Milli bir dünya görüşüne sahip olduğu için iktisadi konulara da yaklaşımı bu bakış açısıyla olmuş, milli bütünlüğü sağlamlaştıracak, gelir dağılımında

⁴⁰ Erkal, **a.g.e.**, s. 28

⁴¹ Nevin Güngör Ergan, "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Türk Düşünce Tarihindeki Yeri", **Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken**, Nevin Güngör Ergan (drl), Ankara: Sosyoloji Derneği, 2002, s.15

⁴² Erkal, "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu" konulu görüşme

⁴³ Erkal, **a.g.e.**, s. 28

⁴⁴ Gotthard Jaschke, "Fındıkoğlu'na Şükran Borcum", **Sosyoloji Konferansları**, Nimet Arsan(çev.), Sayı.13 (1975), s.7

⁴⁵ Bilgiseven, (1987), **a.g.e.**, s. 3

⁴⁶ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **İçtimaiyat Dersleri I. Cilt Sosyoloji Doktrin ve Kolları**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1971, s.22

adaleti sağlayacak, Anadolu'yu kalkındıracağına inandığı iktisadi model ve fikirler üzerinde durmuştur. Tasarlamış olduğu milli-mahalli kalkınma modelinin uygulama yeri olarak kooperatifleri ve dernekleri görmüştür. En önemlileri Tortum Kalkınma Derneği ve Sakarya Sosyal Araştırmaları Merkezi olmak üzere birçok dernek kurmuş, bunların çalışmalarına aktif olarak katılmıştır. Türkiye'de iktisat eğitiminin gelişmesine kaleme almış olduğu iktisadi eserlerinin yanı sıra kurmuş olduğu İktisat Müze ve Arşivi'yle de destek vermek istemiştir. Ancak maalesef kurmuş olduğu bu müze ve arşiv yaşatılıp geliştirilememiştir.⁴⁷

Fındıkoğlu milli hassasiyetleri yüksek bir bilim adamı olduğu için kültürel konularla da ciddi şekilde ilgilenmiştir. Türk folkloruna dair tespitlerini sıklıkla makalelerinde dile getirmiştir. Üzerinde hassasiyetle durduğu bir başka konu ise Türkçenin korunmasıdır. Harf inkılabını destekler ancak ilerleyen dönemde rastlanan ve Türkçenin tabii seyri içerisinde gelişmesine mani olabileceğini düşündüğü bozucu müdahalelere şiddetle karşı çıkar.⁴⁸ Ayrıca soyadı yasasının çok aceleye geldiğini ve bunun Türkiye'de bir kimlik krizini doğurduğunu söyler.⁴⁹

Bilim toplum içindir zihniyeti Fındıkoğlu'nun bilimsel çalışmalara bakış açısını belirleyen en önemli unsurdur. Zira Fındıkoğlu'na göredüşünceden beslenmeyen bir iş eksiktir, işe dönüşmeyen düşünce de yetersizdir.⁵⁰ İş ve aksiyona vermiş olduğu önem gereği dergisinin adını İş ve Düşünce koymuştur. Fındıkoğlu'na göre bilim adamı fikirlerini toplum için üretmeli ve kesinlikle üniversitenin duvarları içinde kapalı kalmamalıdır. Bilim adamı halkla iç içe olmalı, uzmanlığı doğrultusunda bireylere yol göstermeli, içinde yaşadığı toplumu tanımalıdır. Üniversite toplum ilişkisi hem toplumun kalkınmasına vesile olur, hem de bilim adamı yapacağı bu müşahedeler ve gözlemlerle biliminde ilerler. Fındıkoğlu'na göre üniversite hücreleriyle memleket köşeleri arasında kültürel bağlılık kurulması zaruridir.⁵¹ Bilimsel fikirler mutlaka teoriden pratiğe indirilmelidir.

⁴⁷ Zeki Başar, "Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu", **Ölümünün İlk Yıldönümünde Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu**, Zeki Başar (drl.), Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1976, sy.12

⁴⁸ Erkal, a.g.e., s. 30

⁴⁹ Erkal, "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu" konulu görüşme

⁵⁰ Erkal, "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu" konulu görüşme

⁵¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Adapazarı'nın Şehirleşmesi ve Başlıca Sosyolojik Problemleri", **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.7 (1966–1967), s.1

Fındıkoğlu'nun büyük önem verdiği bir başka konu sosyolojide metot konusudur. Gerek tümevarımcı gerek tündengelimci metotları eserlerinde örnekleriyle birlikte enine boyuna inceler. Kendisi peşin hükümlerden uzak, müşahedeye dayanan çok sebepli bir metodoloji benimsemiştir.⁵²

Fındıkoğlu şartlanmış, başka açılardan olayları değerlendiremeyen bir şahıs profilini akademik yaşantısı boyunca kesinlikle çizmemiştir. Farklı görüş ve ideolojilere dair araştırmalar yapmış, eserler vücuda getirmiş ve asla bu konulardaki fikri takibinden vazgeçmemiştir. Döneminin ideolojik çekişmeleri içerisinde neşretmiş olduğu sosyalizme dair eserler sonrasında komünizme gönül vermekle veya Yahudi asıllı bir bilim adamı olan Emile Durkheim'ı takip etmekle eleştirilse de Fındıkoğlu bu sığ eleştirilere cevap dahi vermemiştir. Kendisine göre bilimin dini veya milleti olmaz. Her toplum bilimden alması gereken azami faydayı alıp kalkınmasını sağlamalıdır.

⁵² Erkal, **a.g.e.**, s. 29

2. ZİYAEDDİN FAHRİ FİNDİKOĞLU'NUN İKTİSADİ İDEOLOJİLERE DAİR GÖRÜŞLERİ

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun yaşadığı dönem dünyada iktisadi ideolojilere ve sistemlere dair tartışmaların yoğun bir şekilde yaşandığı, bu ideolojilerin birer tezahürü olduğu iddia edilen yönetim şekillerinin kimi ülkelerde mevcut olduğu bir dönemdir. Türkiye'de bu tartışmalardan nasibini yeni yeni almaktadır ki, Fındıkoğlu bu ideolojilerin Türkiye'de doğru anlaşılması için yoğun mesai harcamıştır. Ancak, düşünürün bu beynelmilel ideolojileri bir sosyolog gözüyle incelemesindeki tek maksadın bu fikir akımlarının doğru anlaşılması olduğu söylenemez. Zira Fındıkoğlu dünyadaki iktisadi tartışmalara büyük ölçüde son verebilecek, Türkiye içinde ideal olan, mevcut uygulamalardan daha iyi olduğunu düşündüğü bir iktisadi model üzerinde de durmuştur. Genel manada Kooperatifler üzerinden kalkınmayı hedef alan bu model, Fındıkoğlu'na Göre Kooperatifçilik başlığı altında daha detaylı ele alınacaktır.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'na göre sosyalizm ve liberalizmle birlikte kooperatifçilik de ayrı bir iktisadi sistem olarak kabul edilmelidir.⁵³ Düşünürü göre diğer iki iktisadi sistemin olumsuz taraflarını ortadan kaldıran kooperatifçilik bir nevi üçüncü yoldur. Fındıkoğlu kooperatifçiliği diğer iki iktisadi sistemin haricinde farklı bir iktisadi sistem olarak ele alır.

Mevcudiyetini kabul ettiği bu üç farklı iktisadi sistemden özellikle sosyalizmin doğru algılanması için çok önemli çalışmalarda bulunmuş, bu konuda birçok eser vücuda getirmiştir. Eserlerinde, düşünürler özelinde sosyalizmin tarihi serüvenini detaylı olarak ele almıştır. Buna ek olarak yaşamış olduğu zaman dilimindeki sosyalist ülkelerin iktisadi uygulamalarını ayrıca değerlendirmiştir.

İkinci olarak değerlendirdiği iktisadi sistem ise kooperatifçiliktir. Fındıkoğlu bir üçüncü yol olarak benimsediği kooperatifçiliği çok detaylı olarak incelemiştir. Bu alanda görüş beyan etmiş olan düşünürler, tarihteki yerli ve yabancı kooperatifçilik denemeleri Fındıkoğlu'nun inceleme alanının önemli kısmını teşkil etmektedir. Ayrıca yaşamış olduğu dönem Türkiye'sinde uygulanan ve uygulanabilecek olan kooperatif modelleri üzerinde de önemli çalışmalar yapmıştır.

⁵³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **Kooperasyon Sosyolojisi Nazari ve Tatbiki Kooperatifçilik Denemesi**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1967, s.38

Dünyada o dönemde de genel kabul gören liberal ekonomik modellere dair Fındıkoğlu'nun çok fazla mesai harcadığı söylenemez. Liberalizmi, diğer iki sistemde olduğu gibi tarihten bugüne ele aldığı herhangi bir eseri mevcut değildir. Bu sisteme dair görüşleri, daha ziyade diğer iki ekonomik sistemle yapmış olduğu kıyaslamalarda görülmektedir.

Tüm bunlara ek olarak bilindiği gibi Fındıkoğlu'nun yaşamış olduğu dönem Nasyonal Sosyalizmin-Faşizmin uygulama alanı bulduğu bir dönemdir. Fındıkoğlu tarafından açıkça belirtilmemekle birlikte bu rejimlerin iktisadi uygulamaları kendisince ayrı bir iktisadi sistemi vücuda getirmeyi. Dolayısıyla düşünürümüz bu rejimlerin iktisadi uygulamalarını ayrıca ele almaz. Kimi eserlerinde bu uygulamalara dair görüşler belirtmişse de bunlar oldukça sınırlıdır. Ancak yine de dönemi yaşamış önemli bir gözlemci olarak Faşizm ve Nasyonal Sosyalizmin iktisadi uygulamalarına dair eleştirileri Fındıkoğlu'nun Faşizmin ve Nasyonal Sosyalizmin İktisadi Uygulamalarına Bakışı başlığı altında kısaca verilecektir.

2.1.FINDIKOĞLU'NUN SOSYALİZME BAKIŞI

Fahri Fındıkoğlu'nun detaylı olarak üzerinde durduğu iki iktisadi sistemden biri olan sosyalizm, düşünürün yaşamış olduğu dönem itibariyle oldukça kuvvetli bir fikir hareketidir. Bu yıllarda birçok ülkede sosyalizm bir yönetim şekli olarak uygulama alanı bulduğu gibi dünyada sosyalizme dair fikri tartışmalara ve diğer sistemlerle sosyalizm mukayesesine sıklıkla rastlanmaktadır. Türkiye'de bu fikri tartışmaların yeni yeni yaşandığı döneme tanıklık eden düşünür, sosyalizmin doğru anlaşılması gerektiğine inanmış ve bu konuda önemli çalışmalarda bulunmuştur. Fındıkoğlu bu çalışmaları yürütürken sosyalizmi sadece bir iktisadi olgu olarak görmemiş, bu akımı iktisadi doktrinler bakımından ele almamış, sosyalizmi sosyal bir olgu olarak görüp sosyolojik bir yaklaşımla değerlendirmiştir.⁵⁴ Fındıkoğlu'na göre sosyalizm genel manasıyla tarih içerisinde batı dünyasının iktisadi gerçeklerinden doğan bir tepki hareketidir. Ancak bu tepki hareketi, tarihi süreç içerisinde liberalizm gibi kendiliğinden ortaya çıkan bir vaka haline gelememiştir.⁵⁵ Fındıkoğlu'na göre sosyalizm, bazı burjuva

⁵⁴ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **İktisat Sosyolojisi Bakımından Sosyalizm**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1965, s.3

⁵⁵ Fındıkoğlu, (1965) **a.g.e.**, s.5

ve kapitalist zihniyetli, sağ düşünceli müelliflerin düşündüğü gibi sadece moda, taklit, dini hedef alan bir doktrin değildir. Bilhassa 19. asrın sosyalizmi Fındıkoğlu'na göre bir takım derin içtimai değişmelerin tesiri altında beliren sosyolojik bir hipoteze benzer. Bir hipotez olarak da ne tamamiyle realitenin ifadesi olarak kabul edilmeli, ne de tamamen hayal ürünü bir söylev olarak göz ardı edilmelidir.⁵⁶ Fındıkoğlu, bir fikir hareketi olarak gördüğü sosyalizmi bu fikir hareketine katkı veren düşünürler üzerinden incelemeyi uygun bulmuştur. Ancak bu düşünürlerin sosyalizme dair görüşleri ortaya konmadan evvel, Fındıkoğlu'nun sosyalizmi nasıl tanımladığı ve tarihi serüvenini nasıl yorumladığı bilinmelidir.

2.1.1. Fındıkoğlu'na Göre Sosyalizm Tanımı ve Bu Tanımın Özellikleri

Fındıkoğlu'na göre bir terimin doğru bir şekilde kullanılması için öncelikle doğru tanımlanması gerekmektedir. Dolayısıyla Fındıkoğlu, sosyalizm terimini kelime anlamı ve bu kelimeye süreç içerisinde yüklenen anlam itibariyle detaylı bir şekilde izah etmeye çalışmıştır.

Fındıkoğlu, sosyalizm kelimesinin 19. yüzyılın başında ortaya çıktığını belirtmektedir.⁵⁷ Kelimeyi ilk kullanan mütefekkir konusunda farklı görüşler vardır(Fransız muharriri Reybaud'un 1839 yılında neşrettiği Modern Islahatçılar eserinde veya Owen tarafından neşredilen 1827 tarihli Cooperative Magazine dergisinde ilk kez sosyalizm kelimesinin kullanıldığı iddia edilmiştir).⁵⁸ Fındıkoğlu hemen her şeyin ilkinin tespitinin tartışmaya açık olduğu gibi, sosyalizm kelimesinin de ilk kullanımının tespitinin söz götürür bir mesele olduğunu belirtip bu mesele üzerinde çok fazla durulmaması gerektiğini söyler.⁵⁹ İlk kullanımın bir tarafa bırakırsak kelime Latince arkadaş anlamına gelen "Soci" ve bu kelimedenden türeyen "Social" sıfatından gelmektedir.⁶⁰ Kelime, Fındıkoğlu'nun kanaatine göre sosyal hayatta ortaya çıkan yeni bir mefhuma olan ihtiyacı karşılamıştır ki kısa zamanda çok yaygın bir kullanım alanına

⁵⁶ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.18

⁵⁷ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.9

⁵⁸ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.8

⁵⁹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Umumi Yapısı", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt. 25, No. 2, (Eylül 1966), s. 291

⁶⁰ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.9

sahip olmuştur. Zira sosyalizm terimi ortaya çıkmış olduğu yüzyılın henüz sonu gelmeden Doğu memleketlerinde bile kullanılmaya başlanmıştır.⁶¹

Fındıkoğlu kökenine dair bilgi verdiği kelimenin ideolojik bakış açlarına göre farklı yorumlandığını söyler. Bu sebeple kelimeye ideolojik süreçte yüklenen anlamlar göz önüne alınırsa tek tip, genel geçer bir sosyalizm tanımlaması yapmak çok zordur. Fındıkoğlu da tek tip bir tanımlamayı kendisini takip edenlere sunmamış, farklı sosyalizm tanımlamalarına eserlerinde yer vermiştir. Bu tanımlamalardan birkaçını maddeler halinde sunmamız gerekirse:

—Sosyalizm, cemiyette fertlerin başka fertleri kullanmaya yol açabilen bir mal, mülk, servet sahibi olmasını önlemeğe çalışan bir içtimai düşünce, iktisadi ve siyasi bir idare tarzıdır.⁶²

—Sosyalizm, cemiyette fertlerin başka fertleri istismar eden mülk ve sermaye sahibi olmasını önleyen siyasi bir rejimdir.⁶³

—Sosyalizm, cemiyette sınıf ve tabaka farkını kaldıran özgürlükçü bir rejimdir.⁶⁴

—Sosyalizm, toplumdaki bütün ekonomik faaliyetlerin bireylerin üzerindeki bir Commune(Devlet, belediye, nahiye veya bireyüstü başka isimde bir oluşum) tarafından idare edilmesini sağlayan bir rejimdir.⁶⁵

—Sosyalizm, servet dağıtımını hizmet ve çalışma esasına dayandıran bir rejimdir.⁶⁶

—Sosyalizm, bütün içtimai fenalıkların menşei olan ferdi mülkiyeti kaldırmak ve zümre, sınıf imtiyazlarının silindiği müsavatchı bir cemiyet meydana getirmek temayülünün fikir, aksiyon yoluyla gerçekleşmesidir.⁶⁷

—Sosyalizm, devlet kapitalizmi veya sınıf diktatöryası doğuracak totaliter bir iktisadi rejimdir.⁶⁸

⁶¹ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.9

⁶² Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **İşçi Davası ve Tiyatro, Aktif Metot Usullerinin İşçi Terbiyesinde Kullanılması**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1962, s.19

⁶³ Fındıkoğlu,(1962a), a.g.e., s.20

⁶⁴ Fındıkoğlu, (1962a), a.g.e., s.20

⁶⁵ Fındıkoğlu, (1962a), a.g.e., s.20

⁶⁶ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Bernard Shaw ve Sosyalizm”, **Bilgi Mecmuası**, Sayı 47, (Mart 1951), s.291.

⁶⁷ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Sosyalizmin İkiye Bölünüşü ve Gerçek Sosyalizm”, **Türk Yurdu**, Sayı 241, (Şubat 1955), s.585.

Yukarıdaki birbirleriyle kısmen alakalı kısmen alakasız tanımlamalara Fındıkoğlu farklı eserlerinde yer vermiştir. Bu tanımlamalar ışığında ferdi mülkiyet prensibi yerine kolektif mülkiyeti benimseyen bireylerin sosyalist olarak adlandırılabilceğini belirtir.⁶⁹

Fındıkoğlu, sosyalizmi doğuran ve tarihin eski dönemlerinden beri mevcudiyetini koruyan eşitsizlik sorununu birçok eserinde kullandığı “İçtimai Mesele” tabiriyle tanımlar. Zira tarih boyunca süre geldiğine inandığı eşitsizlik ve istismar hadisesi, kendisi için önemli bir toplumsal sorundur.⁷⁰ Fındıkoğlu’na göre içtimai mesele herhangi bir bölgeye veya bir iki mütefekkirin düşüncesine ait bir sorun değil umumi bir sorundur.⁷¹ Tarihin eski dönemlerinde bile görülebilen bu sorunun halline dair gene tarihin eski dönemlerinden beri kimi fikirler ortaya konmuştur. Bu fikirleri sosyalizmin çıkış noktası veya kimi sosyalist düşünürlerin esin kaynağı olarak yorumlamak da mümkündür. Dolayısıyla sosyalizm fikrinin tarihi serüveni, bu adın kullanılmaya başlandığı 19. yüzyılın çok öncesinden başlar ki, bu tarihi seyre sırt çevirmek Fındıkoğlu’na göre sosyoloji bakımından asla doğru olmaz.⁷²

2.1.2. Fındıkoğlu’na Göre Sosyalizmin Tarihi Seyri

Fındıkoğlu, istismarı ve eşitsizliği gidermeye dair düşüncelerin, bu problemlerin ortaya çıkışı kadar eski olduğunu kabul etmektedir. Bir sosyolog gözüyle yaptığı değerlendirmede, sosyolojik bir problemin ortaya çıkışından kısa süre sonra aynı toplum içinden bu problemin halline dair fikirlerin ortaya konması son derece doğaldır. Böylelikle ilk sosyalizmle benzeşen fikirlerin ortaya çıkışı içtimai meselenin ortaya çıkışı kadar eski olmalıdır. İçtimai meselenin ne zaman ortaya çıktığının tespit edilmesi içinse insanlık tarihi incelenmelidir.

Fındıkoğlu’na göre ilk insan toplulukları ile hayvan toplulukları arasında pek fazla bir fark görülmez. Hayatta kalması için gerekenleri teminden başka bir amacı olmayan toplulukların biriktirme gibi bir lüksü yoktur. Zira ister yiyecek ve giyecek

⁶⁸ Fındıkoğlu, (1962a), a.g.e., s.20

⁶⁹ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.5

⁷⁰ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “İstismar Nazariyesi ve İşçi Sınıfı”, **İçtimai Siyaset Konferansları**, Cilt.4, (1951), s.13

⁷¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “İçtimai Mesele ve Tarihçesi”, **İş Felsefe Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası**, Cilt.9, Sayı.33(1943), s.23

⁷² Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.21

malzemesi olsun, ister başka bir nesne olsun, bir şeyi biriktirebilmek için günlük ihtiyaçtan fazlasını üretmek lazımdır ki ilk insan toplulukları için bu mümkün değildir.⁷³ Yerleşik hayata geçiş, alet kullanımı yoluyla emeğin daha verimli bir şekilde kullanılması insanın günlük ihtiyacından daha fazlasını üretmesine imkân vermiştir. Fındıkoğlu, insanın bu üretim artışını sağlamasında dinlerin çok önemli bir etkisi olduğuna inanmaktadır. Din insanı hayvandan ayıran önemli bir unsur, toplumları çalışmaya iten manevi bir itici güçtür.⁷⁴ İnsanlar tabiatları gereği cemiyet halinde yaşama eğilimindedirler. Bu eğilimi doğuran başlıca iki sebepten ilki, iş bölümünün insan yaşamı için zaruri oluşudur. İş bölümü olmaksızın insanoğlunun hayatta kalmasını sağlayacak etmenleri temini çok zordur. İkinci sebep ise insanların hayatlarını belirli bir nizama koyacak bir otoriteye ihtiyaç duymalarıdır.⁷⁵ Bu iki sebepten ötürü insanoğlu ilk safhalarına klan adını verdiğimiz cemiyet yaşantısı örnekleri göstermiştir. Klan safhası aşıldıktan sonra, tabakalaşma ve sınıflaşma doğal bir sosyolojik olgu olarak kendini gösterir.⁷⁶ Yönetici, dini, askeri gibi kimi tabakaları kendinde barındırmaya başlayan insan toplulukları, önemli medeniyetleri vücuda getirdiklerinden itibaren birbirlerini tanımaya, özellikle iktisadi ve medeni yaşayışlarında birbirlerine benzemeye başlarlar.⁷⁷ İktisadi ve medeni yaşayışlarında birbirlerine benzemeye başlayan halklar, harsa(kültüre) ve ahlaka ait konularda farklılıklarını korumuşlardır. Fındıkoğlu'na göre bu farklılıkların yekûnu milli seciyeyi oluşturur.⁷⁸ Farklı kültürel yapılarını muhafaza etseler dahi, iktisadi açıdan farklı dönemde olsa da benzer süreçlerden geçen toplumların hemen tamamında tabakalaşma baş göstermiştir. Bu tabakalaşmanın sivri ve aşırı taraflarını törpülemek, hatta tamamen ortadan kaldırmaya dair fikirler, tabakalaşmanın kendisiyle birlikte görülmeye başlanır.⁷⁹ İşte o dönemden bu yana fikir sahasında biri bu tabakalaşma ve sınıflaşmaları içtimai bir hayır ve iktisadi terakki

⁷³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Çalışma ve Emek Sosyolojisi", **Türk Yurdu**, Cilt.3, Sayı 295, (Nisan 1961), s.9

⁷⁴ Fındıkoğlu, (1961b), **a.g.m.**, s.10

⁷⁵ Hilmi Ziya Ülken ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **İbni Haldun**, 1. Basım, İstanbul: Ankara Kitapevi, 1940, s.131

⁷⁶ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **Komünizm ve Türk Gençliğinin Fikir Terbiyesi**, 1.Basım, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Neşriyatı Yeni Matbaa, 1953, s.9

⁷⁷ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Türklerde Ahlak Felsefesi", **İş Felsefe Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası**, Cilt.1, Sayı.1(1934), s.3

⁷⁸ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **XI. Asırda Bir Türk Mütefekkeri ve Ahlaki Düşünceleri**, 1.Basım, İstanbul: Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, 1938, s.9

⁷⁹ Fındıkoğlu, (1953b), **a.g.e.**, s.10

vesilesi sayan, diğeri içtimai şer ve iktisadi müsavatsızlık vasıtası addeden iki düşünce çarpışa gelmiştir.⁸⁰

Fındıkoğlu'na göre sosyalist düşüncenin ve sosyalizmin tarihçesi eski Yunan'da yaşandığı iddia edilen Altın Çağ Dönemi'ne kadar götürülebilir. Kimi ütöplastlerin inandığı şekliyle bu dönem içtimai hayatın ortak mülkiyete dayandığı bir dönemdir.⁸¹ Mal, mülk adına ne varsa hepsinin ortak ve müşterek kullanıldığı, insanların kardeşçe yaşayabildiği bir rejim hâkimdir. Kimi iddialara göre milattan önce XV. Asırda Yunan altın çağı sona ermiş, hususi mülkiyet baş göstermiştir.⁸² Fındıkoğlu'na göre böyle bir dönemin gerçekten var olup olmadığı veya varsa da niçin sona erdiği çok önemli değildir. Önemli olan Eflatun'dan çok önce kimi Yunan düşünürlerinde ortak mülkiyeti çağrıştıran söylevlerin var olduğu iddiası, kimi Yunan piyeslerinde bu konuyu işleyen oyunların oynanmasıdır. Bu iki hadise Altın Çağ Dönemi gerçekte var olsun olmasın eski Yunan'da ortak mülkiyet fikrinin mevcut olduğunu ispatlar. Fındıkoğlu, iptidai halklarda görülen altın çağ edebiyatı ile Yunan felsefesinde beliren sosyal sınıf ve tabakalar arasındaki içtimai ve iktisadi müsavatsızlıkları ve ahenksizlikleri giderme fikriyatını birbirinden ayırmak gerektiğine inanır. Romantik görüşü aksettiren, mitolojik ve folklorik eserler hemen bütün toplumlarda görülebilir.⁸³ Krişan Kumar da Ütopyacılık adlı eserinde tüm eski toplumların bir Altın Çağ söylencesine ya da anısına, insanlığın tam bir mutluluk içinde yaşadığına inanılan bir başlangıç zamanı söylencesine sahip olduğunu belirterek Fındıkoğlu'nu teyit eder.⁸⁴ Bu sebeple toplumsal bir problemin felsefi açıdan ele alınmasında, hemen her toplumda benzerleri olan, yaşanılıp yaşanılmadığı dahi bilinmeyen bir dönemin çıkış noktası olarak alınması çok da anlamlı değildir. Burada altı çizilmesi gereken esas nokta, eski Yunan edebiyat ve felsefesindeki komünist ve kolektivist fikirlerin mevcudiyetidir.⁸⁵ Ayrıca Fındıkoğlu'na göre Altın Çağ fikri gerek Thomas More'u gerek bir kısım XVIII. Asır sosyalistlerini etkilemesi bakımından da önemlidir.⁸⁶ Eski Yunan'da bu şekilde ortaya çıkan sosyalist düşünce ütopyizmden

⁸⁰ Fındıkoğlu, (1953b), a.g.e, s.10

⁸¹ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.22

⁸² Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.23

⁸³ Fındıkoğlu, (1953b), a.g.e, s.24

⁸⁴ Krişan Kumar, **Ütopyacılık**, Ali Somel (çev.), 1. Basım, Ankara: İmge Kitapevi, 2005, s.13.

⁸⁵ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.24

⁸⁶ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.25

gittikçe realizme doğru bir gelişme takip edecektir. XVIII. Yüzyılda bugünkü anlaşıldığı manada tartışılmaya başlanacak, XIX. Yüzyılda Marx'ın elinde bir sistem haline gelicek ve XX. Yüzyılda kuvveden fiile çıkararak kimi ülkelerde yönetim biçimi haline gelecektir.⁸⁷

Sosyalist düşüncenin eski Yunan'da ortaya çıkışından sonraki süreçte hızlı bir gelişim gösterdiğini söylemek güçtür. Fındıkoğlu eski Yunan'dan sonra Roma'daki Partisyenler ve Plebler arasında yaşanan sınıf mücadelelerine dikkati çeker. Fındıkoğlu bu mücadeleler neticesinde Pleblerin kimi önemli haklar elde ettiğini belirtmekle birlikte, içtimai sorunu tümüyle çözecek bir fikir veya eylemin mevcudiyetinden söz etmez.⁸⁸ Fındıkoğlu'na göre değişik dönemlerde değişik sınıf farklılıkları halinde var olan içtimai mesele Ortaçağ'da özellikle Derebeyi-Serf ilişkisinde kendini göstermektedir.⁸⁹ Bu yapılanma içerisinde içtimai mesele yine önemli bir toplumsal sorun olarak mevcudiyetini sürdürmekle birlikte bunun çözümüne dair fikri ilerlemeden bahsetmek güçtür. Zira bu döneme tekabül eden yüzyıllar dini düşüncenin toplum üzerinde yoğun olarak hissedildiği yüzyıllardır. Dini düşünceye göre asıl hayat öbür dünyada aranmalıdır ve bu dünyada görülen farklar manasızdır. Dini hayata ait olan idealizm uhrevi bir idealizmdir. Hatta dinlerde fakirliğin her zaman bulunduğu ve bulunması gerektiği yolunda kimi vecizeler de mevcuttur. Fakirlik esasen dindar fakirler için bir bahtsızlık ve adaletsizlik değildir. Dinler tarafından tarif edilen eşitsizlikten uzak, ütopist görüşe benzer olan hayat ise gene bu dünyayla ilişkili değil uhrevi bir hayattır.⁹⁰ Dolayısıyla Fındıkoğluna göre dini telakkilerin, beşeriyete hâkim oldukları dönemlerde içtimai meseleye yaklaşımı apayrı bir şekildedir.⁹¹ Bu çağlarda manastır ve tekke hayatı gibi müşterek, ortak mülkiyeti içinde barındıran yaşam şekilleri varsa da bunlar toplumdaki eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik bir yaklaşım değil, bireylerin toplu halde dinlerini yaşamaya dair benimsedikleri inanışların gereğidir.⁹²

Fındıkoğlu Rönesans sonrası tatbiki mantığın muzaffer adımlar attığını belirterek din kaynaklı bakış açısının ortadan kalkmaya başladığını söyler. Yaşanan fikri değişim sonrası özellikle batılı aydın zümresi, bu dünyadaki adaletsizliklerin ve

⁸⁷ Fındıkoğlu, (1953b), **a.g.e.**, s.7

⁸⁸ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **Ahlak Tarihi**, 1.Basım, İstanbul: Gençlik Kitapevi Neşriyatı, 1945, s.3-4

⁸⁹ Fındıkoğlu, (1961b), **a.g.m.**, s.10

⁹⁰ Fındıkoğlu, (1965) **a.g.e.**, s.30

⁹¹ Fındıkoğlu, (1965) **a.g.e.**, s.30

⁹² Fındıkoğlu, (1965) **a.g.e.**, s.10

eşitsizliklerin öteki dünyada telafi edileceğine dair olan dini telkinlere itibar etmemeye başlarlar.⁹³ XVII.- XVIII. Yüzyıla gelindiğinde içtimai meseleyi çözmeye yönelik, ütöpik olarak adlandırılan neşriyat türü bilhassa İngiltere ve Fransa’da çok yoğun bir şekilde kendini gösterir.⁹⁴

XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise bugünkü anladığımız manadaki sosyalist düşünceyi doğuracak olan sebeplerin ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Her şeyden önce Fındıkoğlu’na göre çağımızda tartışıldığı manada sosyalizm iktisadi bir çağın ürünüdür. Bu sebeple ortaya çıkması için XVIII. Yüzyıla ait kimi iktisadi gelişmelerin yaşanması gerekmektedir. Fındıkoğlu’na göre XVIII. Yüzyıl Avrupa’ında yaşanan başlıca önemli gelişmeler şöyledir;

—1800’de 180 milyon olan Avrupa nüfusu bir yüzyıl içerisinde 270 milyona ulaşmıştır.

—Dönemin üç büyük ülkesi olan Almanya, Fransa, İngiltere ödünç verebileceği derecede sermaye fazlasına ulaşmıştır.

—Köyler alışılan düzende varlıklarını sürdürmemeye başlamıştır.

—Eski emek teşkilatları, esnaf loncalar dağılmaya başlamıştır.

—Eşyanın artık çok büyük ölçüde aletler tarafından yapılmaya başlanmıştır.

—Ev iktisadiyatının süregelen şekliyle varlığını sürdürmemiştir. Bunun neticesinde kadın toplumda farklı bir yer almaya başlamıştır.⁹⁵

Sayılan XVIII. Yüzyıla ait bu değişimler, henüz şuuruna ermemiş bir emekçiler zümresinin doğuşuna zemin hazırlamaktadır. Fındıkoğlu’na göre Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan liberalizmin tam aksi bir iktisat görüşünün vücuda gelmesine zemin hazırlayan bu koşullar, aynı zamanda Hegel ve Marx diyalektikleri için antitez sayılacak hadisenin unsurlarını meydana çıkarıyordu.⁹⁶

Yine XVIII. Yüzyılda ortaya çıkan iki önemli unsurun sosyalizm ile ilişkileri Fındıkoğlu’na göre ayrıca incelenmesi gereken iki konuyu teşkil eder. Bunlardan birincisi Fizyokrazi, ikincisi ise Fransız İhtilalidir. Düşünürler bölümüne geçmeden evvel sosyalizmin tarihi seyri içerisinde Fizyokrazi ve Fransız İhtilali ile sosyalizmin

⁹³ Fındıkoğlu, (1965) **a.g.e.**, s.164

⁹⁴ Fındıkoğlu, (1965) **a.g.e.**, s.111

⁹⁵ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Alman Sosyalizmi”, **Ülkü Halkevleri Dergisi**, Cilt.5, Sayı.29 (Temmuz 1935), s.397

⁹⁶ Fındıkoğlu, (1943), **a.g.m.**, s.24

ilişkinine dair Fındıkoğlu'nun yapmış olduğu saptamaları incelememiz daha uygun olacaktır.

2.1.2.1. Fındıkoğlu'na Göre Fizyokrasi ve Sosyalizm İlişkisi

Fındıkoğlu'na göre kısaca Fizyokrasi mektebinin üstadı Dr. Quesnay olan zirai üretimi esas alan bir iktisat doktrindir.⁹⁷ Fındıkoğlu, zirai alanda korumacı ve müdahaleci bir devlet politikası izlenmesi gerektiğini öne süren Fizyokrasinin tam olarak liberalizmle örtüşmediğini belirtir. Peki, Fındıkoğlu'na göre liberalizm ile tam örtüşmeyen bu doktrin sosyalizme ne ölçüde benzemektedir? Fındıkoğlu aralarında çok büyük farklılıklar olduğunu söylemekle birlikte, Fizyokrasi'nin toprak amelesi ve ziraat erbabına yaklaşımı itibarıyla az da olsa sosyalizmi çağrıştırdığını iddia eder.⁹⁸ Bu yaklaşımıyla Fizyokrasi elbette sosyalizmin tamamını kapsamaz, ancak zirai kesimin mağduriyetini inceleyerek sosyal adaletsizliğin belirli bir kısmını incelemiş olur. Fındıkoğlu, içtimai meselenin az da olsa bir yönünü inceleyen bir doktrin olarak kabul ettiği Fizyokrasinin sosyalizmle arasında çok ciddi zıtlıklar olduğunu dabelirtir. Fizyokrasi ve Sosyalizm arasındaki Fındıkoğlu'nun saptamış olduğu farkları maddeler halinde sıralayacak olursak:

—Zirai bir doktrin olan Fizyokrasinin sanayi işçisinin durumuyla ilgilenmemiştir. Oysa sosyalizm daha ziyade sanayi işçisinin sorunlarıyla ilgilenmiştir.

—Fizyokrasi kıymeti oluşturan toprağın işlenmesinde arazi sahipleri ve sermayeyi toprak işçilerinin önünde tutmuştur.

—Fizyokrasi zirai alanda uygulanacak olan sınırlı devlet müdahaleciliği haricinde liberal olarak kabul edilebilir, sosyalizmde bilhassa Marxist sosyalizmde piyasa serbestisine zaten yer yoktur.

—Fizyokrasi'de kıymeti meydana getiren toprak, sosyalizmde ise emektir.

—Fizyokratlar kendilerince bir kader anlayışına ve kendi tabii nizamlarıyla örtüştürdükleri İlahi bir nizama bağlıdırlar. Hâlbuki sosyalizm, özellikle Marxist sosyalizm beşeri ve dünyevidir, dinden soyutlanmıştır.⁹⁹

⁹⁷ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.180–181

⁹⁸ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.181–182

⁹⁹ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.187–189

Tüm bu farklara rağmen Fındıkoğlu tarım işçileri özelinde olsa da Fیزیokratların içtimai mesele ile ilgilendiklerinin yadsınamaz olduğunu belirtir. Fیزیokrasinin, liberalizmi benimseyen yönetimlerin tarıma dair politikalarını ve tarım kooperatiflerini doğuran fikriyatı etkilediği çok açıktır. Fındıkoğlu'na göre köylüyü ve köylüye dair iktisadi politikaları etkileyen XVIII. Yüzyıla ait bu iktisadi doktrin XIX. Yüzyıl sosyalist düşüncesi üzerinde de kısmi de olsa bir etkiye sahiptir.¹⁰⁰

2.1.2.2. Fındıkoğlu'na Göre Fransız İhtilali ve Sosyalizm İlişkisi

Fındıkoğlu'na göre Fransız ihtilali Batı Avrupa'da, özellikle Fransa'da uzun zamandan beri hazırlanıp 1789'da patlak veren ve yeni bir nizamın doğmasına sebebiyet veren sosyal bir heyelandır.¹⁰¹ XVIII. Yüzyıla kadar Fransa'yı Krallığın, ruhban sınıfının ve kısmen eskiye oranla etkileri azalsa da asilzadelerin yönettiği malumdur. Fındıkoğlu'na göre ihtilalin birinci sebebi, toprağın hemen hemen yarısına sahip olan asilzadelerin ve kilisenin her türlü vergiden muaf oluşu, buna mukabil bu sınıflara yüklenmeyen vergi yükünün köylü ve kentli sınıflara yüklenmesidir.¹⁰² İktisadi sebeplerden ötürü meydana gelen ve Fransa'daki içtimai yapıyı tamamıyla değiştirip, Fransa dışındaki ülkeleri de etkileyen ihtilalin Fındıkoğlu'na göre sosyalist düşünceye tesir eden birçok yönü vardır. Evvela Konvansiyon(1792) ile ilk Napolyon hükümeti darbesi arasında geçen zaman, Robespierre'in temsil ettiği Sol'un hâkimiyeti devresidir. Bu dönemde içtimai meseleye, Marxist manada anlaşılan sosyalizm nazarıyla değilse bile fertçi ve zirai sosyalizmle, daha doğru bir ifadeyle demokrasiye müsait bir bakış açısıyla bakılmıştır.¹⁰³ İhtilalden sonra Fransız siyasi hayatı da hiçbir zaman ihtilalden önceki haline benzememiştir. 1792 deki birinci, 1848 deki ikinci ve 1870 deki üçüncü Fransız Cumhuriyetleri üzerinde ihtilalin etkisi çok açıktır. Fransa'da eşitlik problemini XIX. Yüzyıl boyunca ele alan tüm siyasi ve içtimai cereyanlar, XX. Yüzyılın başlarında ortaya çıkan Fransız Sosyalist Partisi ve I. Dünya Savaşı sonrası zuhur eden Fransız

¹⁰⁰ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.185–186

¹⁰¹ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.193

¹⁰² Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **Fransız İhtilali ve Tanzimat**, 1.Basım, İstanbul: Burhanettin Matbaası, 1943, s.12

¹⁰³ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.249

Komünist Partisi hep ilhamlarını Fransız İhtilali dediğimiz mühim tarihi hadiseden almışlardır.¹⁰⁴

Fındıkoğlu esasen Fransız İhtilalini sosyalist bir ihtilal olarak görmez ve ihtilali diyalektik yürüyüş içinde değerlendirmez. Şayet proletarya XVIII. Yüzyıl burjuvazisi gibi hareket eder, idareyi ele geçirir, içtimai ve iktisadi nizama sosyalist bir şekil verirse o zaman proleter sosyalizmin diyalektik içinde bahsedilen zaferinden söz edilebileceğini söyler.¹⁰⁵ Ancak gerek sebebiyet vermiş olduğu dönüşüm ile diyalektik materyalizmin vazgeçilmez bir parçasını oluşturması itibariyle, gerek sınıflar arasında idari mekanizmanın el değiştirebilirliğini ispatlaması açısından Fransız İhtilali sosyalist düşüncenin ufkunu epeyce ilerletmiştir.

İhtilalden sonra İktidarı ele geçiren burjuvazi, liberal iktisat nazariyelerinin uygulanmasına zemin hazırlamıştır.¹⁰⁶ Fındıkoğlu'nun Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan iktisadi manzaraya bakışı istismarın farklı bir şekilde devam ettiği yönündedir. İhtilal öncesinde aristokrasi ve ruhban sınıfı halkı sömürürken, ihtilalden sonra halk kitlesi içindeki işçi sınıfı burjuvazi tarafından sömürüldüğü iddiasındadır. İhtilalden sonra oluşan içtimai manzarada istismar hadisesi deyince akla ilk gelen sermaye sahiplerinin işçi sınıfını istismarıdır. Fındıkoğlu'na göre diğer içtimai sınıfların istismar etmeleri veya edilmeleri daha geri planda kalmıştır. Daha doğrusu kemiyet ve keyfiyet itibariyle çok daha mühim olan işçi sınıfının istismarı davası diğerlerini gölgede bırakmıştır.¹⁰⁷ Esas itibariyle Fransız İhtilali'nden hemen sonra çok önemli oranda bir işçi sınıfının varlığından bahsetmek pek mümkün değildir. Bu dönemdeki halk, burjuvaziyi temsil eden esnaf çıkarıldığında büyük ölçüde topraksız köylülerden ve henüz proleterleşmemiş her çeşit işçilerden müteşekkildir. Fındıkoğlu Sanayi Devrimi'nin bu yapıyı uzun olmayan bir sürede değiştirdiğini belirtir. Sanayi Devrimiyle birlikte işçi meselesi de büyümüş, kemiyeti artmış, keyfiyeti derinleşmiştir.¹⁰⁸ XIX. Yüzyılda bir sınıf halini alan proletarya içtimai meseleye bambaşka bir hal vermiş, istismar artık farklı iki sınıf arasındaki tezahürüyle ele alınmaya başlanmıştır. Bu yüzyılla birlikte eski Yunan'dan beri gelen sosyalist düşünce

¹⁰⁴ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.250

¹⁰⁵ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.255

¹⁰⁶ Fındıkoğlu, (1943), a.g.m., s.23

¹⁰⁷ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, (1951a), a.g.e., s.8

¹⁰⁸ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Bizde Sosyoloji ve Birkaç Meselemiz", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı.13-14, (1958-1959), s.147

ütöplast çehresini kaybedip bilinen manasıyla sosyalizm olmuştur. Bu dönemde içtimai meseleye yaklaşım ütöplzme hiç benzemeyen bir tarzdadır.¹⁰⁹

Yaşanan sosyal ve iktisadi değişim XIX. Yüzyıl edebiyatına da yansır. Bilhassa Sanayi Devrimi'nin kötü çalışma koşullarını konu edinen, fuhuş, cinnet ve cinayet gibi unsurları içinde barındıran romanların fazlalığı dikkat çekicidir.¹¹⁰ Fındıkoğlu bunu içtimai problemin edebi hayata bir yansıması olarak görür.

Özellikle XIX. Yüzyılın ikinci yarısı, İngiltere'yi de içine alan garbi Avrupa'da toplumsal ahenksizliğin pek göze batan bir hale geldiği aşıkârdır. Bu dönemin sınıf farklılıkları çok ciddi boyutlara ulaşmıştır. Fındıkoğlu burada başka bir noktaya dikkat çeker. XIX. Yüzyıldan önceki sınıf farklılıklarını oluşturan köylü ile derebeyi ayrılığı, esnaf ile çırak ayrılığı, efendi ile köle ayrılığı belki kemiyetçe XIX. Yüzyılın sınıf farklılıklarından daha geniştir ancak bu farklı sınıflara mensup insanlar büyük kitlesel münasebetlere müsait bir ortam içerisinde yaşamamışlardır. Lakin XIX. Yüzyıl, aynı asrın mahsulü olan büyük şehirlerde birbirleriyle sıklıkla temas eden ayrı sınıftan insan zümrelerine imkân verdi.¹¹¹ Fındıkoğlu ayrı sınıfların birbirine yakın bir şekilde yaşamaları neticesinde toplumsal bu sorunun ve çözüm yollarının çok daha yüksek sesle tartışılır hale geldiğini belirtmiştir. Bu koşulların ve tartışmaların neticesi olarak, ütöplzmden ve ahlaki sosyalizmden uzak, sosyalizmi sistemleştiren ve kendini ilmi sosyalizm olarak tanımlayan Marxsızım tarih sahnesine çıkar.¹¹²

Fındıkoğlu, ütöplik söylevlerden sıyrılıp bir sitem haline gelen sosyalizmin, gelirin son derece adaletsiz bir şekilde dağıldığı XIX. Yüzyılın garbi Avrupa'sında hızla yayılmasının son derece normal olduğunu belirtir. Fındıkoğlu'na göre fakrü zaruret içerisinde bulunan insan yığınlarının, bu zaruretlere çözüm bulacağı iddiasıyla ortaya çıkan bir sistemi benimsemeleri pek tabiidir.¹¹³ Topraksız köylülerin, ücreti az işçilerin, adalet ve hakkaniyet arayan geniş halk kitlelerinin onlara bu taleplerini vaat eden içtimai fikriyatla ilgilenmeleri neticesinde sosyalizm daha geniş bir kitleye hitap eden bir hal almıştır. Fındıkoğlu'na göre XIX. Yüzyılda bir sistem halini alıp daha geniş halk

¹⁰⁹ Fındıkoğlu, (1943), **a.g.m.**, s.23

¹¹⁰ Fındıkoğlu, (1943), **a.g.m.**, s.26

¹¹¹ Fındıkoğlu, (1953b), **a.g.e.**, s.12-13

¹¹² Fındıkoğlu, (1953b), **a.g.e.**, s.17

¹¹³ Fındıkoğlu, (1955a), **a.g.m.**, s583-584

kitlelerine ulaşan sosyalizm XX. Yüzyılda kuvveden fiile çıkararak kimi ülkelerde bir rejim olarak uygulanmaya başlanmıştır.¹¹⁴

Netice olarak, Fındıkoğlu'na göre tarihin her devrinde emekçi zümreler mevcut olagelmiş ve şu veya bu şekilde bu zümreler istismar edilmişlerdir. Bu istismarın bir sonucu olarak da istismar edilmenin şuuru ortaya çıkmıştır.¹¹⁵ Bu şuuru iyi bir şekilde anlayabilmek için ise bu şuura katkı veren düşünürlerin anlaşılması gerekir.

2.1.3. Fındıkoğlu'na Göre Sosyalist Düşünceye Katkı Veren Düşünürler

Fındıkoğlu sosyalist düşüncenin iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için bu düşünceye katkı veren düşünürlerin ve katkılarının iyi bir şekilde anlaşılması gerektiğine inanmıştır. Zira sosyalizm tek tip bir tanıma uymayan, eski dönemlerden bugüne devinerek gelen fikri bir akımdır ki iyi bir şekilde anlaşılması için tarihi süreçte bu fikre düşünsel katkı verenlerin objektif bir gözle değerlendirilmeleri gerekir. Bu sebeple Fındıkoğlu sosyalizme dair yapmış olduğu çalışmaların ciddi bir kısmını düşünürler üzerinde yoğunlaştırmıştır. Fındıkoğlu'nun içtimai meselenin çözümüne dair görüşlerini izah etmeye çalıştığı düşünürler arasında genel görüşe göre sosyalist olarak kabul edilenler elbette çoğunluktadır. Ancak Fındıkoğlu, Stuart Mill, Ziya Gökalp gibi genel tarafından sosyalist olarak kabul edilmeyen düşünürlerin bu meseleye dair görüşlerini de incelemiştir. Fındıkoğlu'nun bir düşünürü incelemesindeki ölçüt o düşünürün genel tarafından sosyalist olarak kabul edilmesinden ziyade o düşünürün sosyalist düşünceye katkı vermiş olmasıdır. Dolayısıyla, Fındıkoğlu'nun sosyalist düşünceyi izah amacıyla incelemiş olduğu düşünürler arasında genel görüş tarafından sosyalist olarak kabul edilmeyen düşünürler de mevcuttur.

Fındıkoğlu'nun sosyalist düşünceyi nereden itibaren başlayıp incelediğini tahmin etmek pek zor değildir. Zira Fındıkoğlu, istismar hadisesinin ve bu sorunu çözmeye dair düşüncenin tarihin her devrinde mevcut olduğunu iddia eder. Buradan hareketle sosyalist düşünceyi asla XIX. Yüzyıla hapsetmez veya sadece Marx özelinde incelemez. Fındıkoğlu'na göre Marx'tan önceki düşünürlerin görüşlerinin de bilinmesi çok önemlidir. Ayrıca, XIX. Yüzyıl öncesi sosyalist düşünceyi incelemek hem istismar

¹¹⁴ Fındıkoğlu, (1953b), a.g.e, s.7

¹¹⁵ Fındıkoğlu, (1951a), a.g.m., s.8

meselesinin muhtelif devirlerdeki düşünülüş tarzının öğrenilmesi bakımından, hem de XIX. Yüzyıldan önceki sosyalizm temayül ve cereyanlarının asıl sosyalizm asrı olan XIX. Yüzyılda vukua gelenlerden farkının bilinmesi açısından önemlidir.¹¹⁶ Sosyalizmin tarihi serüvenini eski Yunan'dan başlayarak inceleyen Fındıkoğlu, sosyalist düşünceye katkı veren düşünürleri incelemeye de yine aynı dönemden başlar.

2.1.3.1.Eflatun

Fındıkoğlu, eski Yunan medeniyetinin felsefi düşüncenin beşiği olarak kabul edildiğinin altını çizer. Elbette bu medeniyetten evvel de insan topluluklarının düşünce hayatlarının olduğu muhakkaktır. Ancak Fındıkoğlu'na göre buradaki esas mesele genel düşüncenin değil, felsefi düşüncenin, yani her türlü tabiatüstü, dini unsurlardan sıyrılmış, beşeri zekânın damgasını taşıyan düşüncenin ilk başlangıcının eski Yunan'da görülmesidir.¹¹⁷ Fındıkoğlu, bu ilklilik meselesinin de tartışmaya açılabilceğini belirtir. Lakin eski Yunan'a atfedilen bu özellik umumiyetin kabul ettiği bir görüştür.

İlklilik tartışmaları bir yana, eski Yunan'da tabiatı ve insanı konu alan felsefi düşüncelerin yoğun bir şekilde görüldüğü muhakkaktır. Fındıkoğlu, Yunan felsefesinde tabiat felsefesinin ilk temsilcisi olarak Tales'in, ahlak felsefesinin ilk temsilcisi olarak da Sokrat'ın kabul edildiğini belirtir. Bu düşünce akımının önemli bir temsilcisi olan ünlü filozof Eflatun'un ise ortaya koymuş olduğu düşünceler itibariyle ilk sosyalist olarak kabul edilebileceğini söyler. Fındıkoğlu bu kabule sebep olarak Eflatun'un siyasi ve içtimai meseleleri akli surette vazederek kendine göre onlara bir hal tarzı bulmasını gösterir.¹¹⁸

Milattan önce 427 yılında Atina'da soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen ünlü filozof, hemen bütün filozoflarda olduğu gibi içinde bulunduğu çağın problemlerini doğru anlayıp onları gidermeye çalışmış, 348 yılında da vefat etmiştir.¹¹⁹ İçinde yaşamış olduğu dönem Atina'sı hem askeri hem de politik yönden gücünü kaybeden, siyasi buhranlarla boğuşan bir durumdaydı. Eflatun bir yandan Yunanistan'ın otuz Müstebitler devrini, diğer taraftan da demokratik rejimin teessüsünü gördü. Fındıkoğlu, Eflatun'un her iki rejimi de içtimai adaleti sağlamaktan uzak bulduğunu

¹¹⁶ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.32

¹¹⁷ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.33

¹¹⁸ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.34

¹¹⁹ Ahmet Cevizci, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, 4. Basım, Bursa: Asa Kitapevi, 2006, s.268

belirtir.¹²⁰ Demokratik sisteme olan inancının Sokrat'a verilen idam cezasının infazıyla son bulduğuna inanılmaktadır.¹²¹ Mevcut sistemleri yetersiz gören Eflatun ideal devletin nasıl olması gerektiğini tespiti için çalışır. Eflatun'un adil devlet modelinde hâkim ve muhariplerin idaresine bırakılmış bir teşkilat zaruridir. Toplum ise üç zümreden oluşmalıdır; İdare fonksiyonunu ifa eden hâkimler, müdafaa fonksiyonun ifa eden muharipler, istihsal fonksiyonunu ifa eden çiftçiler ve geri kalan bütün halk tabakaları.¹²² Fındıkoğlu, Eflatun'un üzerinde durduğu iki sınıf olan hâkimler ve muharipler için bir nevi ütopyizm tasarladığını belirtir. Eflatun, muharip ve hâkimlerin fertçi temayüller olan aile ve mülkiyetten uzak durmaları halinde kendilerini sitenin bekasına adayacaklarını düşünür. Eflatun'un düşüncesine göre muhariplerin müşterek yaşam masraflarını devlet ödeyecek, onlarında yegâne endişeleri devleti iç ve dış tehditlere karşı korumak olacaktır.¹²³

Fındıkoğlu'nun vurgu yaptığı, Eflatun'un bir diğer önemli tespiti ise, meslek teşekküllerinin site içerisinde sınıf ve tabaka müsavatsızlıklarına sebebiyet vermesidir. Oysaki Eflatun'a göre site bir sınıfın daha yüksek bir saadet derecesine kavuşması için değil, bütün sitede yaşayanların mesut olması için kurulmalıdır. Fındıkoğlu, Eflatun'un bu tespitini gerçekçi ve takdire şayan bir yaklaşım olarak değerlendirir.¹²⁴

Fındıkoğlu'na göre Eflatun'un ütopyik görüşlerinin başında tasarladığı site içerisinde aileye ve bireylerine biçmiş olduğu rol gelir. Hâkim ve muhariplerin aile yaşantısından uzak tutulmaları, eş seçim serbestisinin ortadan kaldırılarak yerine eş seçimi devlet tarafından yapılacak olan bir çiftleşme düzeninin getirilmesi, doğan çocukların ana babayla hiçbir ilişkisi bulunmayan bir düzende yetiştirilmeleri ve hatta hasta ve sakat olanların öldürülmelerine dair fikirler, Fındıkoğlu'na göre gerçekle ilişkisi olmayan ütopyik fikirlerdir. Buna ek olarak Fındıkoğlu'na göre Eflatun'un kadınları, muharip sınıfın her türlü askeri faaliyetine katmaya yönelik radikal bir feminizme kayan düşünceleri de gerçekçilikle bağdaşmaz.¹²⁵

Eflatuna göre nasıl aile hayatı yerine müşterek bir cinsi hayat ikame ediliyorsa, mülkiyet müessesesi yerine de tam manasıyla kolektif bir mülkiyet konacaktır. Ancak

¹²⁰ Fındıkoğlu, (1965) **a.g.e.**, s.35

¹²¹ Cevizci, (2006), **a.g.e.**, s.271

¹²² Fındıkoğlu, (1965) **a.g.e.**, s.35–36

¹²³ Fındıkoğlu, (1965) **a.g.e.**, s.35–36

¹²⁴ Fındıkoğlu, (1965) **a.g.e.**, s.37–38

¹²⁵ Fındıkoğlu, (1965) **a.g.e.**, s.38–39

Fındıkoğlu burada önemli bir noktaya temas eder. Fındıkoğlu'na göre Eflatun'un tasarladığı sistemde, mülkiyetin ve ailenin muhripler ve hâkimler sınıfı için mevcut olmaması Eflatun'u sosyalist addeden müelliflerin zannettiği gibi sınıf farklarını ortadan kaldırma endişesinden değil, bu iki sınıfın kendilerini amme işlerine daha yakından vermelerinin istenmesindedir.¹²⁶

Fındıkoğlu, Eflatun'un içtimai adaletsizliğin temelini mülkiyet ve aile müesseselerinin ferdiyetçi cephesinde bulduğunu belirtir. Ancak bu müesseselerin ortadan kaldırılamayacağını da görmektedir. Bu sebeple toplum için çok önemli sınıflar olarak gördüğü muhripler ve hâkimler sınıfları haricinde aile ve özel mülkiyetin varlığına karşı çıkmaz.¹²⁷ Sadece bu sınıflara dair gerekli düzenlemeyi devlet yapacak, hâkim ve muhriplere tanınmayan mülkiyet hakkı gerekli kesimlere devlet tarafından tanınacaktır. Eflatun özel mülkiyetle birlikte mirasın varlığını da kabul eder. Ancak miras sistemini tekrar ihdas ederken, mirasın daima aile içindeki en büyük erkek çocuğa kalmasını istemiş, bu yolla mirasın parçalanmasının önüne geçilmesini arzu etmiştir.¹²⁸

Fındıkoğlu ütöplastlerin, sosyalistlerin öncüsü olarak kabul edilmesi halinde Eflatun'un sosyalist düşünce içinde çok önemli bir yere oturacağını belirtir. Zira ütöplastlerin üzerindeki Eflatun etkisi aşikârdır. Buna ek olarak Fındıkoğlu Eflatun'un tasarlamış olduğu ütöplastinin kimi parçalarının realiteye geçtiği belirtir. Fındıkoğluna göre Eflatun'un ütöplastinden reel hayatta vücut bulan fikirler şunlardır:

—Eflatun altın ve gümüş paraları fenalık kaynağı olarak görür. Bunların yerine yalnız şehirde tedavül edilecek, hariçte kıymeti olmayan bir kullanım tasarlar. Fındıkoğlu'na göre zamanımızdaki kâğıt para tedavülü Eflatun'un bu fikrini gerçekleştirmiştir.¹²⁹

—Yine Eflatun'a göre herkes kendi mülkü olarak bir miktar araziye sahip olacak ancak bu mülk üzerinde devletle müşterek olarak tasarruf edecektir. Fındıkoğlu, günümüzde vergi usulsüyle ve farklı tedbirlerle yapılmak istenenin Eflatun'un bu tasarısıyla örtüşüğünü belirtir.¹³⁰

¹²⁶ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.41

¹²⁷ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.145

¹²⁸ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.43

¹²⁹ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.151

¹³⁰ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.151

—Eflatun’un ütosisinde çiftçiler ve zanaatkârlar mülkiyet ve aile sahibi olabilirler. Bu iki sınıf, diğer yönetici sınıflar olan muharipler ve askerler için de üretmek mecburiyetindedirler. Fındıkoğlu, Nasyonal Sosyalizm ve Faşizm’in üretimden sorumlu bir köylü sınıfı telakkisine sahip olduğunu ve bunların yönetici zümre tarafından idare olunduklarını belirtir. Ayrıca Fındıkoğlu, bariz surette itiraf edilmemesine karşın Sovyetler Birliği’nde de bir “İdare edici sınıf” ideolojisinin hâkim olduğunu söyler. Dolayısıyla, Fındıkoğlu’na göre XX. Yüzyıl rejimleri olan Nasyonal Sosyalizm-Faşizm ve Sovyetler Birliği’nde uygulanan sosyalizm yaklaşık iki bin beş yüz yıl önce tasarlanan Eflatun’un ütosisiyle kısmen benzeşmektedir.¹³¹

—Ayrıca Fındıkoğlu’na göre edebiyat, spor ve şiirle alakalı, eğitimde önemli rol üstlenen devlet modeli XX. Yüzyıldaki devlet modeli ve kültür devletçiliğiyle benzeşmektedir.¹³²

Bu saptamaları yaptıktan sonra Fındıkoğlu, Eflatun’un genel tarafından kabul gören sosyalist telakkiyle örtüşmeyen yanlarını tespit eder:

—Evvvela Eflatun, cemiyeti iş ve vazifelerine göre sınıflara ayırır. Tasrladığı toplum yapılacak işin önem derecesine göre ayrıştırılmış, sınıflı bir toplumdur. Fındıkoğlu, önem derecesine göre yapılan bu ayrımın sosyalizmin ana gayesiyle örtüşmediğini belirtir.¹³³

—Fındıkoğlu’na göre Eflatun, ütosisinde iktisadi hususlara değinmemektedir. Bu da hareket noktası iktisadi olan modern sosyalizm ile örtüşmediği bir başka husustur.¹³⁴

—Fındıkoğlu’na göre Eflatun’un sosyalizmle çeliştiği bir başka nokta ise ütosisinde sadece iki sınıf için ortak mülkiyet ve aileden mahrumiyeti öngörmüş olmasıdır. Eflatun’da ortak mülkiyet ve aile tasarısı sadece hâkimler ve muharipler için vardır ki bu zümreler bilinçli olarak ütosisinde kalabalık tutulmadıklarından toplam nüfusun %5’ini geçmemektedirler. Bu durumda Eflatun’un ütosisinde toplumun %95’inin tasarlanan kolektif yaşamla pek bir alakası yoktur. Ayrıca Fındıkoğlu, Eflatun’un modern sosyalizme cevap verecek mucip sebeplerle bir kolektif yaşam biçimi tasarlamadığını belirtir. Fındıkoğlu’na göre Eflatun hâkim ve muhariplerden

¹³¹ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.152

¹³² Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.152

¹³³ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.158

¹³⁴ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.158

oluşan %5'lik yönetici zümreyi egoizmden uzak tutmak maksadıyla, sadece bu iki sınıfa özgü kolektif bir hayat tasarlamıştır.¹³⁵

Fındıkoğlu, Eflatun'un ortaya koymuş olduğu modeli genel unsurları ve sosyalizme uyumu itibarıyla irdelenmiştir. Buna ek olarak Eflatun'u ilk sosyalist mütefekkir olarak ileri sürenlerin de, onu antisosyalist, antikomünist olarak görenlerin de mevcut olduğunu belirtir. Ancak Fındıkoğlu bu noktada Eflatun'un sosyalist olarak kabul edilip edilemeyeceğine dair net bir düşünce ortaya koymaz. Kesin olan husus şudur ki Fındıkoğlu, Eflatun'u sosyalist düşünceye katkı veren önemli düşünürler arasında görmüştür. Bundan dolayı sosyalist düşünceyi izaha dair yapmış olduğu çalışmalarda önemli bir kısmı Eflatun'un görüşlerine ayırmıştır.

2.1.3.2.Şeyh Bedrettin

Fındıkoğlu, sosyalizm tarihini inceleyenlerin umumiyetle Eflatun'dan Thomas More'a geçtiklerini belirtir. Ona göre bunun sebebi, bu tarihi araştıranlara göre Ortaçağ'da sosyalist düşünce bakımından adı zikre değer bir şahsiyet yoktur veya böyle bir isim var ise de ortaya koyduğu görüşler Ortaçağ'a ait dini görüşün bir mahsulüdür.¹³⁶ Ortaçağ'da ütopyizmle benzeşen kimi görüşler ortaya konmamış değildir. Hıristiyanlığın "Tanrı Devleti" Fındıkoğlu'na göre ütopyik modellerle benzeşen bir düşüncedir. Ancak belirtildiği gibi bu düşünceler laik düşüncenin değil, teolojik düşüncenin mahsulüdürler.

Fındıkoğlu bu dönemde İslam coğrafyasına da dikkatle bakılması gerektiğini söyler. Zira ona göre Müslümanlığın ortaya çıkışından bir süre sonra istismar ve toplumsal adaletsizlik meseleleriyle ilgili hareketler de ortaya çıkmıştır. Fındıkoğlu, İbni Tuffeyl'in ve Farabi'nin ütopyist sosyalistler sınıfında sayılabilecek kadar bu meselelerle alakadar olduklarını belirtmiştir. Ancak kendisinin esas ilgilendiği isim, doğunun Campanella'sı veya More'u olarak sayılabilecek kadar sosyalizm tarihine mal edilebileceğini düşündüğü Şeyh Bedrettin'dir.¹³⁷

Şeyh Bedrettin, Edirne civarındaki Simavna'da, Simavna kadısının oğlu olarak 1368'de doğmuştur. İyi derecede din eğitimi aldığı bilinen Şeyh Bedrettin, dini

¹³⁵ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.158

¹³⁶ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.45

¹³⁷ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.46

kimliğinin yanı sıra yaşadığı dönemin Timur ve Fetret yıllarının karışıklıkları içerisinde siyasi roller de üstlenmeye çalışmıştır.¹³⁸ Ortaya koymuş olduğu görüşleriyle tarihte çok tartışılan bir figür konumundadır. Kimi görüşlere göre ortaya koyduğu bu aykırı fikirler sebebiyle, kimi görüşlere göre de Fetret Devri'nde oynamış olduğu siyasi rol sebebiyle 1416 yılında idam edilmiştir.¹³⁹

Şeyh Bedrettin'in yaşamış olduğu dönem siyasi ve iktisadi düzenin Ankara Savaşı sonrası çok büyük ölçüde bozulduğu dönemdir. Fındıkoğlu, Şeyh Bedrettin'in, bu dönemin siyasi ve iktisadi bozukluklarına çare bulmak maksadıyla hareket ettiğinin düşünülebileceğini söyler.¹⁴⁰ Fındıkoğlu, Şeyh Bedrettin'e dair mevcut olan kaynakların eksikliğinden veya taraflı yazılmış olduğundan yakınıdır. Maalesef kendisine göre Şeyh Bedrettin'e gereken önem verilmemiştir. Ancak bu kısıtlı kaynaklarla yaptığı araştırmalar neticesinde Fındıkoğlu, Şeyh Bedrettin'in bir an evvel gerçekleşmesini umduğu âlemşümül bir din ve cemiyet telakkisine sahip olduğunu belirtir.¹⁴¹ Bu telakiye göre Şeyh Bedrettin, bireyin ihtiraslarının dizginlenmesi halinde toplumu rahatsız eden ahenksizliğin ortadan kalkacağını belirtir. Malların taksiminden ziyade, kanaatkârlığın toplum tarafından benimsenmesi halinde müsavat teessüs edecektir. Zenginlerin servet biriktirmelerine engel olmak, fakirlerin yeni isteklerde bulunmalarını önlemek için insanın hırs ve iştahını daraltacak bir kanat terbiyesinin uygulanması lazımdır. Fındıkoğlu, Şeyh Bedrettin'in bu terbiye sayesinde umumi sefaletin ve onu doğuran müsavatsızlıkların ortadan kalkacağına inandığını söyler.¹⁴²

Şeyh Bedrettin'in yaşamış olduğu dönemde servetin esas kaynağı topraktır. Asgari derecede bile olsa bu dönemde kapitalizmin herhangi bir türünden bahsedilemeyeceği aşikârdır. Fındıkoğlu, Şeyh Bedrettin'in Musa Çelebi ile Avrupa Türkiye'sini birlikte yönettiğini veya bu dönemde en azından etkin bir görevde olduğunu belirtir. Fındıkoğluna göre Musa Çelebi bu dönemde kitleyi tımarlı zümreye tercih etmiştir. Fındıkoğlu buradan hareketle, detaylarını vermemekle birlikte Şeyh

¹³⁸ Mehmed Şerefeddin, "Bedreddin Simavi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1979, s.444

¹³⁹ Fındıkoğlu, (1965) **a.g.e.**, s.57–59

¹⁴⁰ Fındıkoğlu, (1965) **a.g.e.**, s.77

¹⁴¹ Fındıkoğlu, (1965) **a.g.e.**, s.59

¹⁴² Fındıkoğlu, (1965) **a.g.e.**, s.78

Bedrettin'in onayı ve tavsiyeleriyle bu bölgede ufak çapta bir zirai sosyalizmin uygulandığını belirtir.¹⁴³

Şeyh Bedrettin'in sadece kendi müritlerinin terbiye edilmesine dair bu görüşleri ortaya koyduğu fikrine Fındıkoğlu katılmaz. Ona göre Şeyh Bedrettin düşüncelerini tüm toplumdaki adaletsizliği gidermek maksadıyla ortaya koymuştur.¹⁴⁴

Fındıkoğlu, aileye dair Şeyh Bedrettin'e atfedilen fikirlerin çarpıtıldığını, dolayısıyla aile mefhumunu hiçe sayan kimi ütöplast sosyalistlerle bu konuda Şeyh Bedrettin'in herhangi bir benzerliğinin bulunmadığını söyler. Fındıkoğlu'na göre Şeyh Bedrettin, kadını hürriyete kavuşturmak maksadıyla evlenme düzenini kaldırmak isteyen bazı ütöplast sosyalistlerin fikirlerini destekleyen bir düşünceye sahip değildir.¹⁴⁵

Fındıkoğlu, genel kabul gören dini telakkilerin çok dışında görüşlere sahip olduğunu düşündüğü Şeyh Bedrettin'in ve onun fikirleri doğrultusunda cereyan eden hareketlerin, Türk tarihinde sosyalist hareketlerin öncüsü olarak incelenebilecek akımlar olduğunu iddia eder. Fındıkoğlu'na göre gerek Şeyh Bedrettin ve müritleri, gerek daha sonra gelen Samaveni'ler, Bedreddiniler ve hatta Celaliler, XIX. Asır sonlarının Türkiye'sinde başlatılabilecek sosyalist hareketin hazırlayıcısı bir sosyal hareketin tarihi malzemesi içinde yer alabilecektir. Zira Fındıkoğlu Şeyh Bedrettin çıkırının, bir yandan dini, mistik bir sosyal mücadelecilik halinde manilerle devam ettiğini, bir yandan da bir kesim tarafından modern manadaki sosyalizmin bizdeki öncüsü olarak görüldüğünü belirtir. Fındıkoğlu, Şeyh Bedrettin'in modern sosyalizmin bizdeki öncüsü olarak görülmesi hadisesine, Nazım Hikmet'in 1936'da İstanbul'da neşrettiği “Şeyh Bedrettin Destanı” adlı eserini örnek gösterir. Fındıkoğlu'na göre bu eserde her yönüyle Marxisizm'e uygun bir Şeyh Bedrettin modeli betimlenmiştir.¹⁴⁶

Fındıkoğlu Şeyh Bedrettin'in, Marxist görüşe veya modern sosyalizme uyan veya uymayan yönlerinin tespitine kalkışmaz. Zaten Fındıkoğlu'nun bu tip bir tespit yapmasına imkân verebilecek, bizzat Şeyh Bedrettin tarafından kaleme alınmış Eflatun'un Devlet'i, More'un Utopia'sı gibi bir eser de mevcut değildir. Ancak yine de elindeki bilgiler ışığında Şeyh Bedrettin'i karşı gelen, mücadeleci bir karakter olarak

¹⁴³ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.77–78

¹⁴⁴ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.78–79

¹⁴⁵ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.80

¹⁴⁶ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.83

tanımlar. Bu mücadeleci karakterin adının More, Campanella, Andrea gibi sosyalist düşünürler arasında zikredilebileceğini belirtir.¹⁴⁷

2.1.3.3. Thomas More

Fındıkoğlu'na göre sosyalist düşünceye katkı veren mütefekkirler arasında incelenmesi gereken bir başka önemli isim de Thomas More'dur. Thomas More, 1516 yılında yayınlamış olduğu kısa adı "Utopia" tam adı "De Optimo Republicae Statu Deque Nova İnsula Utopia" adlı eseriyle sosyalist düşünce içerisinde önemli bir yer edinmiş ve ütopya teriminin mucidi olarak kabul edilmiştir.¹⁴⁸ Fındıkoğlu, birçok görüşün More'u, Eflatun'dan sonraki ilk sosyalist olarak kabul ettiğini söyler.¹⁴⁹

7 Şubat 1478'de Londra'da mesleği hâkimlik olan bir babanın oğlu olarak doğan More'un iyi bir eğitim alarak yetiştiği bilinmektedir. Genç yaşta Hümanizm'den etkilenmiştir. Fındıkoğlu'na göre More, Ortaçağ'ın dini tefekküründen kurtulan ve cemiyet meselelerine daha farklı bir bakış açısıyla bakma gayreti gösteren, düşünce tarzının mümessillerinden biridir.¹⁵⁰ Fındıkoğlu, 1504 yılında mebus seçilmiş olan More'un, krallığın halka yüklemiş olduğu aşırı vergilere karşı çıkışını, belirmeye başlayan düşüncelerinin bir tezahürü olarak gösterir. Aslında dindar bir insan olan More bir yandan amme işleriyle, bir yandan da edebiyatla meşgul olmuştur. Londra'da görev yaptığı dönemde kendisini sosyalizm tarihine mal eden meşhur eseri, "Utopia"yı yazar. 1520 yılından sonra birkaç önemli kamu görevinde daha bulunan More, o dönemde vuku bulan İngiltere Kralı ile Papa arasındaki ihtilafta Papa'nın safında yer alınca 6 Temmuz 1535'de idam edilir.¹⁵¹

Fındıkoğlu'nun More'un görüşlerini incelerken odaklandığı esas nokta More'un eseri Utopia'dır. Eser İngiltere'nin iktisadi ve içtimai açıdan çok da istenilen düzeyde olmadığı bir dönemde yazılmıştır. Fındıkoğlu'na göre More, bu sosyal çarpıklıkların etkisiyle, bu çarpıklıklardan uzak, altın çağ telakkisine uygun bir eser vücuda getirmiştir. Latince kaleme alınan eser, suçların kaynağı ferdi mülkiyetten uzak bir ada tasarlamaktadır. Fındıkoğlu, More'un tasarlamış olduğu bu ada ile yaşamış

¹⁴⁷ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.84

¹⁴⁸ Afşar Timuçin, **Felsefe Sözlüğü**, 5. Basım, İstanbul: Bulut Yayınları, 2004, s.488

¹⁴⁹ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.86

¹⁵⁰ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.87

¹⁵¹ Fındıkoğlu, (1965) a.g.e., s.88–89

olduğu İngiltere arasında büyük benzerlikler olduğuna dikkati çeker.¹⁵² Eserde More tarafından tasarlanan hayat, altın çağ düşüncesine göre zamanın bilinmeyen bir döneminde insanlığın zaten sahip olup sonradan kaybettiği mutluluğu insanlığa geri getirecektir.

Fındıkoğlu eserde, bütün fenalıkların sebebi olarak ferdi mülkiyetin gösterildiğini söyler. Yine eserde, ferdi mülkiyetin olmadığı bir yaşama geçişin, mevcut cemiyet düzenine isyan ardından müstakbel cemiyetin inşasıyla sağlanacağını yazılı olduğu Fındıkoğlu tarafından belirtilmektedir. Fındıkoğlu'na göre More eserinde, mevcut suiistimallere destek veren kanunlar yerine, yine mevcut örf ve adetlerden kopuk olmayan, ancak bu suiistimallere de aman vermeyen kanunların konması gerektiğini söylemiştir.¹⁵³ More, özel mülkiyetin olmaması halinde insanların çalışma şevklerinin azalabileceğini, sadece amme endişesi ve idealizmle bu sorunun aşılamayacağını kabul eder. Fındıkoğlu More'un bu noktada yine kanunları devreye soktuğunu belirtir. More'a göre kanunlarla, insanların 24 saati düzen altına alınmalı, bir gün çalışmaya, istirahate ve uykuya taksim edilmelidir.¹⁵⁴ More günün en uzun zaman dilimini istirahata ayırır ve bu istirahat saatlerinde ağırlıklı olarak okuma yapılması gerektiğine inanır. Ayrıca tasarladığı toplum için eğlence ve seyahatin çok önemli olduğuna inanmaktadır. Fındıkoğlu More'un sosyal faaliyetlere önem vermesine sebep olarak hümanizmden etkilenmiş olmasını gösterir.¹⁵⁵

Ayrıca More evlilik müessesine karşı çıkmamıştır. Yalnız evlilik için öncelikle ada konseyinin iznine ihtiyaç vardır. Evlenmek isteyen tarafların sıhhati, ada otoritesince yapılacak bir inceleme sonrası sorunsuz görülürse evliliklerine izin verilebilir. Herhangi bir anlaşmazlık halinde ise aile müessesesi hemen feshedilmelidir.¹⁵⁶

Bu şekilde Fındıkoğlu More'un Utopia'sını genel özellikleriyle incelemiştir. Bu incelemeleri yaparken Fındıkoğlu More'a tutarlı olup olmadığı bakımından kimi eleştiriler getirmiş, Utopia'sının sosyalizmle uyuşmayan noktalarını tespit etmeye

¹⁵² Fındıkoğlu, (1965) **a.g.e.**, s.92

¹⁵³ Fındıkoğlu, (1965) **a.g.e.**, s.92

¹⁵⁴ Fındıkoğlu, (1951a), **a.g.m.**, s.7

¹⁵⁵ Fındıkoğlu, (1965) **a.g.e.**, s.93

¹⁵⁶ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.94

çalışmıştır. Fındıkoğlu'nun Utopia'ya dair bu saptamalarını maddeler halinde sıralayacak olursak:

—More'un Utopia'sında muhtelif din ve mezheplere azami müsamaha gösterileceğinin yazılı olduğunu söyleyen Fındıkoğlu, bir başka bölümde ise Ada'da dinsizlere memuriyet verilmemesi gerektiğine dair bulunan ibarenin bahsi geçen dini müsamahayla çeliştiğini belirtir. Ayrıca Fındıkoğlu, Protestanlığa şiddetle karşı çıkan, Katolik inanışları doğrultusunda kralıyla zıtlaşıp idama giden More'un, Utopia'sında farklı dinlere müsamaha göstermeye dair fikirlerinin garip bir durum oluşturduğunu söyler.¹⁵⁷

—More eserinde savaş taraftarı bir toplum tasarlamaz, ancak mecburi hallerde savaştan kaçılmamalıdır. Fındıkoğlu'nun getirmiş olduğu bir başka eleştiri, More'un savaş sonrası, toplum içinde esirlere biçmiş olduğu role dairdir. Utopia'nın bir bölümünde savaş esirlerinin kaba işlerde, örneğin mutfak işlerinde kullanılmasına dair bir bölüm vardır ki Fındıkoğlu, bir nevi köleliği doğuran bu halin, sosyalizmle ne kadar uyumlu olacağı sorusunu sorar.¹⁵⁸

—Utopia'da meslek seçme hürriyeti yoktur. Her aile bir meslek grubuna bağlıdır. Meslek değiştirmek ancak aile değiştirmek yoluyla mümkündür. Fındıkoğlu bunu bir nevi “kulluk” veya “evlatlık” müessesesi olduğunu söyler.¹⁵⁹

—Fındıkoğlu Utopia'daki cemiyet hayatının standardize edilmiş bir cemiyet hayatı olduğunu belirtir. İnsanların zaruri ihtiyaçları, bu ihtiyaçları karşılayacak üretim şekli bu model içinde standardize edilmiştir. Ancak Fındıkoğlu ihtiyaçların gerek kemiyet, gerek keyfiyet bakımından her zaman sabit bir liste halinde tespit edilemeyeceğini belirtir.¹⁶⁰

Bu eleştiriler doğrultusunda Fındıkoğlu'na göre More'un Utopia'sı sosyalist bir hayat modelinden ziyade, bir nevi içtimai ahlak mahsulüdür. Ancak yine de bu eser kendinden sonraki Batı Avrupa'da ortaya çıkacak yeniliklerin hipotezlerinin tasarlandığı bir eserdir ve sosyal tarih içerisinde çok önemli bir yere sahiptir. Fındıkoğlu eserin, yazıldığı dönemi ve coğrafyasını aştığını iddia eder. Eserde geçen meseleler XVI. Yüzyıl İngiltere'sinin olduğu kadar her zamanın ve her mekânın problemleridir.

¹⁵⁷ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.94

¹⁵⁸ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.95

¹⁵⁹ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.95

¹⁶⁰ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.95

Fındıkoğlu'na göre Utopia sadece sosyalizm tarihinin değil, onu da aşan sosyal tarihin abidesidir.¹⁶¹

2.1.3.4. Tommaso Campanella

Fındıkoğlu, rönesanstan sonraki ikinci sosyalist mütefekkir olarak Tommaso Campanella'yı ele alır. Hümanizmin beşiğinde yetişen Campanella'nın, Yunan felsefesiyle ilgilendiği muhakkaktır. Fındıkoğlu, Campanella üzerinde çok açık bir Eflatun etkisinin olduğunu söyler.¹⁶² Kendisini sosyalist düşünce tarihinde önemli bir yere taşıyan eseri "Güneş Şehri" adlı kitabıdır.

Campanella, 5 Eylül 1568'de İtalya'nın Calabre eyaletinin Stilo kasabasında doğmuştur. Devrinin klasik tahsilini yapmıştır. Dönemin İtalya'sı İspanya'ya bağlıdır. Bu dönemde İspanya hâkimiyetine karşı girişilen bir ayaklanmaya iştirak ettiği veya bu konuda bir iftiraya maruz kaldığı için 27 sene Napoli'de hapis hayatı yaşamış, kuvvetle muhtemel Napoli'ye gönderilmeden önce ağır işkenceler görmüştür. Eserin tam olarak ne zaman yazdığı bilinmemekle birlikte, Fındıkoğlu'na göre yaşamış olduğu zorluklarla kendisini yazmaya iten psikoloji arasında sıkı bir bağ vardır.¹⁶³ Papaz olması münasebetiyle devrin Papasının girişimi neticesinde Vatikan'ın adli nezaretinde kalmak şartıyla 1621'de Roma'ya nakledilmiştir. Bir aralık fırsat bulup Fransa'ya kaçmış devlet erkânıyla münasebet kurabilmiştir. Bu münasebeti neticesinde geri iade edilmemiş, kendisine aylık bağlanarak Fransa'da yaşamasına izin verilmiştir. 1639'da Paris'te vefat etmiştir.¹⁶⁴

Campanella'yı sosyalist düşünce tarihinde önemli bir yere taşıyan Güneş Şehri adlı eseri, tıpkı More'un Utopia'sı gibi muhavere şeklinde yazılmıştır. Eserde bir adada kolektif mülkiyet çerçevesinde yaşayan insanlar tasvir edilmiştir. Fındıkoğlu, Campanella'nın, More'dan etkilenip etkilenmediği sorusuna dair net bir cevabın sosyalizm tarihine ait eserlerde bulunmadığını söyler. Ancak Fındıkoğlu'na göre iki düşünür arasındaki zaman farkı ve hümanist fikirlerin o dönem Avrupa'sında yayılma

¹⁶¹ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.96

¹⁶² Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.99

¹⁶³ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.97

¹⁶⁴ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.97

hızı düşünülürse, iki düşünür arasında bir tesir bulunduğuna hükmetmemek için hiçbir sebep yoktur.¹⁶⁵

Fındıkoğlu, tıpkı More'u incelerken Utopia'ya odaklandığı gibi, Campanella'yı incelerken de Güneş Şehri adlı eserine odaklanmıştır. Fındıkoğlu'nun genel özellikleriyle incelediği Campanella'nın eserindeki ideal şehir olan Güneş Şehri bir rahip ve üç nazırı tarafından yönetilmektedir. Campanella iktisadi hayatta ortak mülkiyeti Eflatunda olduğu gibi sadece belirli bir zümre için değil, More'da olduğu gibi bütün toplum için tasarlanmıştır. Çalışılacak saatleri tıpkı More gibi tespit eder. Tespit edilen günlük çalışma saati Utopia'da altı iken Güneş Şehri'nde dördür. More bu üretimde sadece zaruri ihtiyaçların üretilmesini tasarlamış iken, Campanella lüks ihtiyaçlara da yer vermiştir.¹⁶⁶

Campanella, Güneş Şehri hakkında mülkiyet iştirakine karşı gittikçe artan bir sevginin hâsıl olacağını iddia eder. Fındıkoğlu'na göre bu noktada Eflatun'la örtüşmektedir. Fındıkoğlu'na göre her ikisi de ferdi menfaatlerden ayrılma nispetinde, içtimai menfaatlere bağlılığın artacağı prensibini kabul eder. Fakat Campanella, bu prensibe ek olarak ferdi kendisine rağmen ammeye bağlayacak sıkı tedbirler de düşünmüştür.¹⁶⁷

Fındıkoğlu'nun eserde dikkat çektiği bir başka nokta ise aileye yaklaşımdır. Bir papaz olmasına rağmen Campanella tasarlamış olduğu ideal şehirde aile müessesine yer vermez. İki cins arasında serbest münasebet hayatı hüküm sürecektir. Doğacak çocuklar ise şehrin çocuğu olacaktır, eğitimleri şehir tarafından verilecektir. Fındıkoğlu Campanella'nın doğacak çocuk sayısını dahi hesap ettiğini ve tahammülden fazla çocuğun yasaklanması yoluyla bir nevi nüfus planlaması tasarladığını belirtir.¹⁶⁸

Fındıkoğlu, hümanist fikriyattan etkilendiği bilinmesine karşın Campanella'da hürriyet endişesine dair pek somut bir söylev bulunmadığını belirtir. Örneğin More'un Utopia'sında bulunan dini ve siyasi hürriyet söylevlerinden Campanella'nın eserinde bahsedilmez. Fındıkoğlu yaşamının önemli bir kısmını hapiste geçirmiş olmasının, Campanella'nın düşüncelerini bu yönde etkilemiş olabileceğini söyler.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.103

¹⁶⁶ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.100

¹⁶⁷ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.100

¹⁶⁸ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.100

¹⁶⁹ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.102

Fındıkoğlu'na göre Campanella kendinden sonra gelen ütöplastlerde biri nazariye, öbürü tatbikat sahasında olmak üzere iki farklı denemeye vesile olmuştur. Nazariyedeki takipçisi bir Alman Protestan Papazı olan Valentin Andreae'dır. Aksiyon sahasında ise Cizvitler tarafından Yeni Dünya'da denenen Komünist toplum tecrübeleridir.¹⁷⁰ Bu etkisi itibariyle Fındıkoğlu'na göre Campanella sosyalist düşünce tarihi içerisinde çok önemli bir yere sahiptir. Fındıkoğlu Campanella'nın etkisiyle girişilen bu denemeleri de kısaca tetkik etmiştir.

Campanella'nın nazari alanda takipçisi olan Valentin Andreae 17.8.1586'da Almanya'nın Herrenberk kasabasında doğmuştur. İyi derecede teoloji eğitimi alan düşünür, hümanizm cereyanı ile yakından alakalı olmuştur.¹⁷¹ Fındıkoğlu, düşünürün kendisini ütöplizm ve sosyalizm tarihine mal eden eserinin, Hristianopolis yani Hristiyan Şehri adlı eseri olduğunu söyler. Andreae, Campanella'nın Güneş Şehri yerine Hristiyan Şehri'ni tasarlamıştır. İki eser arasındaki temel farklardan birincisi, Andreae Campanella'nın devlet yönetimini oluşturan bir rahip ve üç nazırlı yapı yerine sadece üç nazırlı yönetimi tercih eder. Bir nevi Papa rolü üstlenecek olan devletin başındaki rahip modelini Protestan olan Andreae benimsemez. İkinci önemli fark ise mülkiyet müessesesi esasında Campanella'yla örtüşen Andreae aile müessesesi mevzu bahis olunca başka vaziyet almakta ve aile müessesesinin devamını uygun görmektedir. Fındıkoğlu iki düşünür arasındaki bu görüş ayrılıklarının Katoliklik ve Protestanlıktan gelen, hatta Latin ve Cermen halklarına atfedilen seciye özelliklerinden doğan farklardan ileri geldiğini söyler.¹⁷² Protestan olan Andreae bir nevi Papa rolü üstlenecek devlet başkanı modelini kabul etmemiştir. Ayrıca aile mahremiyetine karışmak hususu Katolikliğin bir özelliği olarak görülebilir. Lakin Protestanlık bu hususta ferde hürriyet tanımaktadır. Dolayısıyla aile müessesesinin devlet eliyle ortadan kaldırılması fikrine Protestan olan Andreae karşı çıkar.¹⁷³

Campanella'nın Protestan Andreae'dan sonraki ikinci tesiri bir düşünürün ütöplisi üzerinde değil, fikri kuvveden fiile çıkarmak isteyen bir Hristiyan tarikatı üzerinde olmuştur. Campanella'nın 1639'da Paris'te öldüğü sene, bir grup Cizvit, Paraguay'da ütöpliyi gerçekleştirme teşebbüsüne girişmişlerdir. Sosyalizm tarihinde

¹⁷⁰ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.104

¹⁷¹ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.104

¹⁷² Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.105

¹⁷³ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.106

hadise Paraguay Cizvitleri Komünist Devleti olarak bilinmektedir.¹⁷⁴ Bu denemede Cizvit papazları misyonerlik amacıyla geldikleri Yeni Dünya’da bir grup yerliyi hâkimiyet altına alıp bir cemaat teşkil etmişlerdir. Bu cemaatte arazinin mülkiyeti Tanrı’nın kabul edilmiştir. Cemaat başpapaz ve ikinci derecedeki papazlar tarafından idare edilir. Halkın idareyle bir alakası yoktur. Üretim faaliyetlerinin yanı sıra bayramlar, tatiller ve başka türlü eğlenceler de düşünülmüştür. Otuz köyden teşekkül eden bir saha üzerinde olduğu düşünülen bu cemaat Avrupa’nın içtimai müesseselerinden mümkün merteye uzak tutulmaya çalışılmıştır. Bundaki maksadın Papazların yepyeni bir içtimai topluluk vücuda getirme arzusu olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda İspanya’dan gelen direktiflere dahi itibar etmeyip, cemaat mensuplarına İspanyol’ca öğretmedikleri söylenmektedir.¹⁷⁵

Fındıkoğlu, bu denemeyi genel hatlarıyla inceledikten sonra denemenin Campanella’nın fikirleri ve sosyalizmle örtüşüp örtüşmediğini irdeler. Evvla cemaat içinde aile müessesesi hususunda Cizvit papazları Campanella’yla taban tabana zıt bir uygulamaya gitmişlerdir. Bu uygulamaya göre gayri ahlaki neticelere mani olmak amacıyla kızlar 16 erkekler 14 yaşında evlendirileceklerdir. Campanella’da yer almayan evlilik burada mecburiyet halini almıştır. Fakat Campanella’da evlenmeyi ortadan kaldıran otorite Cizvitlerin uygulamasında evlenmemeyi ortadan kaldırarak, özel yaşama dış müdahale konusunda benzer bir yol izlemiştir. Evlilik konusunda Campanella’yla farklı düşünen Cizvitler çocukların durumu hususunda benzer bir uygulamaya gitmişlerdir. Cizvitler çocuğu daha ziyade cemaate mal etmek istemişlerdir. Fındıkoğlu’na göre buradaki amaç cemaat endişesi, Katolik nizam sevgisi taşıyan ve papazların emirlerine harfiyen itaat eden bir nesil yetiştirmektir.¹⁷⁶

Fındıkoğlu denemeyi ayrımcılık yapıldığı gerekçesiyle eleştirmiştir. Hatta cemaat içinde ırk ayrımına dayalı yönetici ve yönetilen ayrımı mevcuttur. Fındıkoğlu’na göre Cizvit papazları, yüksek vasıflara haiz beyaz ırkın mümessilleri olarak, kendilerinden geri ve aşağılık bir ırka hâkim olmuşlardır. Papazların kimi işlerinde

¹⁷⁴ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.107

¹⁷⁵ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.108

¹⁷⁶ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.108–109

(örneğin kilise yapımı gibi) yerlilerin kullanılması hadisesi, Fındıkoğlu tarafından bu ayrımcılığın örneği olarak gösterilmiştir.¹⁷⁷

Bir asırdan fazla sürdüğü düşünülen bu deneme Cizvitliğin çözülmesiyle son bulmuştur. Fındıkoğlu'na göre adeta sosyalist bir sosyoloji laboratuvarı hizmeti gören bu deneme kendinden sonraki denemeleri de etkilemişlerdir. Fındıkoğlu bundan sonra gerek benzer tarikatların girişimiyle, gerek dini hareket noktasından uzak dinle alakasız ütöplastlerce, gerekse de kooperatifçiliğe dair teorilerini fiiliyata geçirmek isteyen düşünürler tarafından gerçekleştirilen farklı denemelerin Yeni Dünya'da vuku bulunduğunu söyler. Fındıkoğlu bu denemelerin birkaçının ismini verse de detaylarına girmemiştir. Ancak bu komünist ve kolektivist sosyal hayat tesisi tecrübelerine dair yapmış olduğu genel bir yorumda bu denemelerin muvaffakiyetinin, azaların dini ideallere sadakatinden ve yöneticilerin şahsi vasıflarından kaynaklandığını söyler. Fındıkoğlu'na göre dini ideallere bağlılığın azalması ve yöneticinin idare kabiliyetinin yetersiz kalması durumları, bu cemaatlerin dağılmasının temel sebebidir.¹⁷⁸ Ayrıca Fındıkoğlu, ister ülke bazında bir rejim olarak uygulansın, ister küçük bir topluluğu hedef alsın insanın zevk ve ihtiyaçlarını tek tip olarak tanımlayan sistemlerin insan tabiatıyla uyumsuz olduğunu söyler. İnsan tabiatını dikkate almadan yapılan bu denemelerin de başarısız olması Fındıkoğlu'na göre son derece doğaldır.¹⁷⁹

2.1.3.5. Francis Bacon

XVI ve XVII. Yüzyıllarda ortaya koymuş olduğu özgün fikirler ve reformist düşünce tarzıyla Bacon, modern düşüncenin en önemli temsilcilerinden biri, hatta kurucusu olarak kabul edilmektedir.¹⁸⁰ Fındıkoğlu, felsefe tarihinde zaten çok önemli bir yere sahip olan İngiliz düşünürünün, iktisadi konulara getirdiği yorumlarıyla sosyalizm tarihçesi içerisinde de kabul edildiğini belirtir.¹⁸¹

Bacon, 22 Ocak 1561 tarihinde Londra'da soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Üniversiteye kadar iyi bir eğitim aldığı, üniversite yıllarında eğitim tarzıyla uyuşmayan görüşlerinden ötürü okulu terk ettiği bilinmektedir. Kimi ailevi

¹⁷⁷ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.108

¹⁷⁸ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.110

¹⁷⁹ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.110

¹⁸⁰ Ahmet Cevizci, **On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi**, 2. Basım, Bursa: Asa Kitapevi, 2001, s.19

¹⁸¹ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.111

sorunlar ve arzu ettiği gibi bir işe ilk etapta sahip olamamasından dolayı kimi iktisadi zorluklar çekmiştir. Ancak daha sonra İngiltere Parlamentosuna mebus seçilmiş, kabiliyeti ve politik tercihleri sayesinde daha önemli mevkilere yükselmiştir.¹⁸² Fındıkoğlu Bacon'u, kendisini devletine ve topluma karşı borçlu hisseden, felsefe müptelası bir kişi olarak tanımlar. Yine Fındıkoğlu İngiliz düşünürünün, insanlık hayatının medenileşmesine yardım etmeyi en ulvi vazife olarak benimsemiş bir insan olduğunu ifade eder.¹⁸³ Rüşvet almak suçundan dolayı tüm vazifelerinden uzaklaştırılan Bacon, bundan sonra bilimsel çalışmaları için daha fazla zaman bulabilmiştir. 65 yaşındayken, yakalanmış olduğu bronşit hastalığı sebebiyle, 2 Nisan 1626 tarihinde vefat etmiştir.¹⁸⁴

Bacon yaşamı boyunca farklı alanlarla ilgili birçok eser kaleme almıştır. Fındıkoğlu bu eserler içerisinde Bacon'un iktisadi ve içtimai fikirlerini barındıran "Denemeler" ve "Yeni Atlantis" adlı eserleriyle ilgilenmiştir. Denemeler adlı eseri inceleyerek Fındıkoğlu Bacon'un genel olarak iktisadi ve içtimai konulara nasıl yaklaştığına dair saptamalar yapmıştır. Fındıkoğlu'na göre Yeni Atlantis adlı eser ise Bacon'u ütöplast sosyallstler arasına sokan eserdir. Bacon'un eserinin konusu ideal yaşamın hüküm sürdüğü yeni Atlantis adasının bir deniz yolculuğu esnasında şans eseri bulunmasıyla başlar. Ada bilim adamlarından oluşan, politikacıları içinde barındırmayan bir dernek tarafından idare edilmektedir. İdare politikacılardan uzak olunca adada zümre ihtilafı, seçim entrikaları, boş söz ve nutuklar da yoktur. Ada ilmi açıdan ileridir ve ada halkı bu ilim sayesinde tabiata büyük ölçüde hâkimdir. Adanın dışarıyla ilişkisi dış dünyadaki kültürel gelişimin takibi boyutundadır. Dış ticaret yoktur. Dolayısıyla ne altın ve gümüş hırsı ne de mücevher düşkünlüğü adada mevcut değildir.¹⁸⁵ Fındıkoğlu Bacon'un ütöplastinde kendinden önce yazılan ütöplastlerden farklı olarak mülkiyet, servet, sermaye ve aile meselelerine temas etmediğinin altını çizer. Ancak yinede Fındıkoğlu'na göre Bacon'un Yeni Atlantis'i, kendinden sonraki nesillerin ilim sevgisini önceden haber vermesi sebebiyle çok önemli bir yere sahiptir.¹⁸⁶

¹⁸² Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.112–113

¹⁸³ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.113

¹⁸⁴ Cevizci, (2001), **a.g.e.**, s.21

¹⁸⁵ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.119

¹⁸⁶ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.119

Fındıkoğlu Bacon'un ütopyasını izah etmenin yanı sıra, onun sosyal mesele ve sosyalizmle ilişkili olabilecek fikirlerini de inceler. Fındıkoğlu'nun İngiliz düşünürüne dair ele aldığı meselelerden bir tanesi Bacon'un asalet meselesine yaklaşımıdır. Fındıkoğlu Bacon'un sosyalistçe bir yaklaşımla zamanın asil sınıfına hiç de ateş püskürmediğini, aksine asillerin alt tabaklar karşısında çok önemli fonksiyonlara sahip olduğuna inandığını belirtir. Bacon asillerin hükümdarın hükmetmesine mani olacak kadar yükselmesine karşıdır. Hatta asillerin sayısının artmasının yoksulluk ve uygunsuzluk doğuracağını iddia eder. Ancak asillerin varlığı aşağı sınıfların tepkisinin hükümdara ulaşmasına mani olur ki, bu açıdan varlıkları Bacon'a göre toplum dengesi açısından çok önemlidir.¹⁸⁷ Fındıkoğlu'na göre Bacon kendi döneminde bir sınıf olmaya başlayan burjuvaziden de rahatsız değildir. Bacon asaleti nasıl alt tabaka için bir denge unsuru olarak görmüşse, burjuvaziye de asalet karşısında hükümdarın elinde bir denge unsuru olarak görmüştür.¹⁸⁸

Bacon alt sınıfları incelerken ele aldığı konulardan biri de ayaklanmalardır. Fındıkoğlu Bacon'un iç isyanları çok önemli bir mesele olarak gördüğünü ve bu meseleye çözüm bulmaya çalıştığını söyler. Bacon'a göre ayaklanmaya sebebiyet verecek içtimai olaylar şunlardır: Dinde yenilikler, yeni vergiler, kanun ve adetlerde değişiklikler, verilen imtiyazların geri alınması, toplumun baskı altına alınması, değersiz kimselerin ilerlemesi, memlekete yabancıların dolması, terhis olmuş askerlerin fazlalığı. Bu sayılan sebeplerin neticesi olarak halkta yoksulluk veya hoşnutsuzluk artar, bunlarda Bacon'a göre isyanı doğurur. Ayaklanmanın sebeplerini sayan Bacon, çarelerinden de bahsetmiştir. Bacon'a göre sefaletin önüne geçilmesi ayaklanmaların çıkmasını önleyecektir. Sefaletle mani olmak için yapılması gerekenler ise şunlardır: Ticareti geliştirmek, sanayiye teşvik etmek, işsizliği önlemek, tasarruf kanunlarıyla israfın ve lüksün önünü kesmek, toprağı işletmek, satışa çıkarılan eşyanın fiyatına narh koymak, vergileri hafifletmek.¹⁸⁹ Hülasa Fındıkoğlu'na göre Bacon, ayaklanmaları önleme sebebiyle de olsa toplumun şikâyetlerinin giderilmesi konusunda yakından ilgilenmiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **Metodoloji Başlangıçtan Yirminci Asra Kadar**, 1. Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1945, s.94

¹⁸⁸ Fındıkoğlu, (1945), **a.g.e.**, s.94

¹⁸⁹ Fındıkoğlu, (1945), **a.g.e.**, s.97

¹⁹⁰ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.126

Fındıkoğlu'na göre Bacon mülkiyet, sermaye, faiz ve rekabet gibi konularda gerçekçi ve döneminin ötesinde bir bakış açısına sahiptir. Bacon o dönem hukukunun mani olduğu faiz müessesesinin serbest bırakılması ve ticaretin her türlü kayıttan kurtulması fikrini savunmaktadır. Fındıkoğlu tarafından takdir edilen, Bacon'un bir başka yaklaşımı ise gelirin birkaç elde toplanmayıp mümkün merteye adil dağılmasına dairdir. Bacon'a göre gelir adil dağılmazsa açlık baş gösterir. Bunun içinde tefecilik, istifçilik gibi servetin yayılmasına mani olan unsurlar ortadan kaldırılmalı veya en azından baskı altında tutulmalıdır.¹⁹¹

Fındıkoğlu'na göre Bacon birçok açıdan oldukça realist bir bakış açısına sahiptir. Yeni Atlantis adlı eserinde yeni bir cemiyet tanımlar ama buradaki yaklaşımı diğer ütöplastlerden oldukça farklıdır. Fındıkoğlu Bacon'un, sosyal hayatın dinamizmini durduran, sosyal adalet ve müsavat adına standartlaşmış bir cemiyet hayalini takip eden, ekonomiyi gizli veya açık bir dini ve uhrevi düşünce ile "bir lokma, bir hırka" anlayışına sıkıştıran ütöplast sosyalizmden çok uzak, XIX. yüzyıla uygun realist bir bakış açısına sahip olduğunu belirtmektedir.¹⁹²

Fındıkoğlu ayrıca Bacon'un Denemeler adlı eserinde, bir sosyologun bakış açısıyla toplumdaki sınıfları tanımlamaya çalıştığını söyler. Ancak Bacon burada diğer sınıflardan ziyade burjuvazinin doğuşu ve gelişmesiyle meşgul olmuştur. Fındıkoğlu Bacon'un burjuvaziyi incelemesinin, yaşadığı dönemde ortaya çıkmaya başlayan ve gelişen bir sınıf olması sebebiyle normal olduğunu belirtir.¹⁹³

Fındıkoğlu felsefe tarihi içerisinde çok önemli bir yere sahip olan Bacon'un, sosyalizm tarihi içerisinde gösterilmesine temkinli yaklaşır. Daha doğrusu Bacon'un sosyalist olup olmadığının, üzerinde düşünülmesi gereken bir konu olduğunu söyler. Birçok görüş Bacon'u sosyalist düşünce tarihi içerisinde göstermektedir. Ancak Fındıkoğlu'na göre Bacon'un sosyalist kabul edilip edilemeyeceği, sosyalizmin nasıl tanımlandığına bağlıdır. Fındıkoğlu'na göre Sombart ve Durkheim'in anladığı manada sosyalizmi ele alırsak veya Marx'ın tanımladığı şekliyle sosyalizmi kabul edersek Bacon kesinlikle sosyalist değildir. Evvela Fındıkoğlu'na göre Bacon'un ütöplastı, sosyalist düşünürler tarafından ortaya konduğu kabul edilen ütöplastlarla

¹⁹¹ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.127

¹⁹² Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.128

¹⁹³ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.128-129

benzeşmemektedir. İkinci olarak Fındıkoğlu Bacon'un ferdi mülkiyete karşı çıkmadığının altını çizer. Bunun yerine Bacon servetin mümkün mertebe eşit dağılmasını arzu etmiştir. Fındıkoğlu, tek bir sosyalizm fikrine karşı çıkıp birden fazla sosyalizm tanımını kabul edilmesi halinde, Bacon'un adil gelir dağılımına dair bu yaklaşımıyla, iktisadi sektörlere belirli nispette hak ve özgürlük tanıyan, demokrat ve hür bir sosyalizm tanımı çerçevesinde sosyalist olarak kabul edilebileceğini söyler.¹⁹⁴

2.1.3.6. Gerard Winstanley

Fındıkoğlu'na göre Winstanley, diğer ütöplastlerden farklı olarak sadece aile ve mülkiyet problemi üzerine yoğunlaşmamıştır. Winstanley'e göre sadece aile ve mülkiyetin ilgasıyla tüm sorunlar çözölmez. Fındıkoğlu düşünürün esas ele aldığı meselenin iktisadi hürriyet davası olduğunu belirtir. Winstanley, iktisadi hürriyetin sağlanması için ticaretin önünün alınması gerektiğine ve ferdi ticaretin yasaklanması gerektiğine inanır. Ona göre mahsul ve mamuller mağazalarda toplanmalı, üretime katılan herkes bu mağazalardan ihtiyacı oranında malı alabilmelidir. Fındıkoğlu Winstanley'in ticareti sadece devlet tarafından yapılması şartıyla serbest olabileceğine inandığını belirtir. Yani İngiltere yabancı ölkelerle ticaret yapmakta her şekilde serbesttir. Ancak yine burada dış ticaret, tüccarlar aracılığıyla değil devlet organlarıyla yürütülecektir.¹⁹⁵

Fındıkoğlu Winstanley'in diğer içtimai müesseselere yaklaşımını da önemli görmektedir. Buna göre Winstanley, dinin, mülkiyetsizlerin teselli vasıtası olduğuna inanmaktadır. Kendi tasarlamış olduğu toplumda mülkiyet şekilleri ortadan kalkınca dinin de bir fonksiyonu kalmayacaktır. Her ne kadar Fındıkoğlu, Winstanley'in bu görüşlerinde sonradan değişiklik olduğunu ve düşünürün dini insan ruhunun tatmini için gerekli bir şey olarak göremeye başladığını belirtse de, dine dair ilk yorumunun Marx'ın dine yaklaşımıyla benzerlik göstermesi açısından çok önemli olduğunu söyler.¹⁹⁶

Netice olarak Fındıkoğlu'na göre Winstanley, mülkiyet konusuna yaklaşımı, diğer ütöplastlerden farklı olarak ferdi ticareti yasaklaması ve dine dair tespitleri itibarıyla sosyalist düşünce tarihinde önemli bir yere sahiptir.

¹⁹⁴ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.128–129

¹⁹⁵ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.130

¹⁹⁶ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.130–131

2.1.3.7. Morelly

Fındıkoğlu, sosyalizm tarihine ait eserler takip edildiğinde ütopyik eserlerin İngiltere'den bir süre sonra Fransa'da da görüldüğünü söyler. Fransa'da bu tip neşriyatın daha geç görülmesinin temel sebebi ise sınıai inkişafın bu ülkede İngiltere'den daha geç başlamasıdır. Ancak Fındıkoğlu'na göre Fransız içtimai ve iktisadi tarihinin XVIII. Yüzyıldaki yapısı ütopyist neşriyatın ortaya çıkması için fevkalade müsaittir. Fındıkoğlu bu müsait ortamın kendisine göre fevkalade önemli bir ütopyist olan Morelly'nin ortaya çıkmasına sebebiyet verdiğini belirtir.¹⁹⁷

Fındıkoğlu esas mesleği muallimlik olan düşünürün kendisinden önceki ütopyistlerden çok farklı bir düşünce yapısına sahip olduğunu söylemektedir. Fındıkoğlu'na göre Morelly, iptidai toplumlara ait seyahatnamelerden ilham almış romanvari cemiyet numuneleri tasarlayan bir ütopyist değil, fikirlerini bir çatı altında toplayan, ana bir görüşten hareket eden, filozof tarafı kuvvetli bir fikir adamıdır.¹⁹⁸

İnsanoğlunun tüm kusurlarının temelinde sahip olma arzusunun var olduğunu düşünen Morelly, elbette bu düşünceden hareketle ferdi mülkiyetten uzak bir toplum tasarlamıştır. Mülkiyetin ortadan kaldırıldığı, toplumun hak ve görevleri karşısında herkesin eşit olduğu bir düzen Morelly'nin inandığı Tabiat Kanunu'na uygun bir düzendir. Bu tasarlanan toplumda mallar satılmayıp dağıtılacaktır. Yani ferdi ticaret yasaktır. Düşünür kitlenin tüm ihtiyaçlarının listelenip üretildikten sonra, amme mağazalarından ihtiyaca göre halka dağıtılması gerektiğine inanır. Dolayısıyla vatandaşlar arasında herhangi bir satma ve satın alma teşebbüsüne, yani ferdi ticaret ve mübadeleye girişilmeyecektir. Fındıkoğlu Morally'nin yalnız dış ilişkilerde, yurt içine en ufak bir mülkiyet sokulmaması kaydıyla ferdi mülkiyete müsaade ettiğinin altını çizer.¹⁹⁹

Morally tasarısında devlet, her biri siyasi bakımdan tamamen bağımsız bir birim oluşturan ve ancak ekonomik bakımdan ulusun tümüne bağımlı durumda olan bir dizi özerk topluluktan kurulu olacaktır. Morally tasarlamış olduğu bu devlet yönetiminin, halk tarafından dönüşümlü olarak sürdürülebileneceğini belirtir. Tabiata

¹⁹⁷ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.134

¹⁹⁸ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.134

¹⁹⁹ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.136

uygun tasarlanmış ideal toplumda, tüm vatandaşlar nöbetleşe olarak idarede görev alabilirler.²⁰⁰

Fındıkoğlu'nun Morally'de esas takdir ettiği özellik, düşünürün kendinden önceki ütöplastlerden farklı olarak radikal ütöplast tasarımlardan uzak durmasıdır. Fındıkoğlu'na göre Morally'nin birinci realist yaklaşımı tasarlamış olduğu ideal toplumda aile müessesesinin varlığını kabul etmesidir. İkincisi ise kimi özel koşullarda olsa da özel mülkiyete kısmen izin vermesidir. Fındıkoğlu Morally'nin özel mülkiyetin toplumdan bir anda ve tamamıyla silinemeyeceğini gördüğünü belirtir.²⁰¹ Bu realist yönüyle Morally adeta ütöplizmi modern sosyalizme bağlayan köprünün kurucularından biri gibidir.

2.1.3.8. Gabriel Bonnot De Mably

Mably, Fındıkoğlu'na göre bir başka dikkate değer Fransız ütöplasttır. Fındıkoğlu'nun düşünürü dikkate değer bulmasındaki esas sebep, Mably'nin eserlerinde Morelly'den daha aşıkâr bir şekilde modern sosyalizme yakın düşünceleri işlemiş olduğuna inanmasıdır.²⁰²

Mably 1709 yılında hukukçu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Evvla Cizvit olan Mably sonradan papazlığı reddeder ve Protestan olan bir bayanla evlenir. Dini görevden ayrıldıktan sonra dışişlerinde çalışmaya başlar, diplomatlığa kadar yükselir. 1785 yılında Paris'te vefat eder.²⁰³

Mably, insanlığa acı veren bütün felaketlerin temel kaynağını, insan tutkularının sonucundan başka bir şey olmayan ferdi mülkiyette görmektedir. Ona göre özel mülkiyet insanları zenginler ve alçalmış fakirler olarak bölmektedir. Hatta Fındıkoğlu bu görüşleri doğrultusunda Mably'nin, Eflatun'un çiftçilere özel mülkiyet hakkı vermesini dahi eleştirdiğini belirtir.²⁰⁴ Mably'e göre bunca fenalığa sebebiyet veren özel mülkiyet tamamıyla ortadan kalkmadan toplum mutluluğa erişemez. Mably,

²⁰⁰ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.137

²⁰¹ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.138

²⁰² Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.138

²⁰³ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.138

²⁰⁴ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.139

mala tamah eden kişi için vatanın, ebeveynin, dostun değersiz olduğunu belirtir. Bu sebeple ferdi mülkiyetin ilgası şarttır.²⁰⁵

Mably, erdemi ve ahlakı zayıflatan servetler arasındaki eşitsizliğin ortadan kaldırılmasının yasalar yoluyla olacağına inanır. Fındıkoğlu'na göre Mably'nin, mülkiyet ortadan kalkmadan, terbiyeye dair mücadelelerin netice vermeyeceğine dair olan tespiti önemli bir tespittir.²⁰⁶

2.1.3.9. A. Weishaupt

Fındıkoğlu Almanya'da ütöplast neşriyatın Fransa'dan da sonra görüldüğünü söyler. Buna sebep olarak, ilk olarak İngiltere'de daha sonra da Fransa'da ortaya çıkmış olan iktisadi koşulların Almanya'da daha geç görülmesini gösterir. Almanya bu iki devletten daha sonra sanayileşmeye başlamış, bu sanayileşmenin getirmiş olduğu içtimai tablonun sebebiyet verdiği sosyal adalet fikirleri bu sanayileşme süreciyle birlikte zuhur etmiştir.²⁰⁷

Fındıkoğlu bu fikirleri ortaya koyan düşünürlerden biri olan Weishaupt'un incelemeye değer bir yaklaşıma sahip olduğunu söyler. Alman mütefekkeri Weishaupt 1748–1830 yılları arasında yaşamış, hukuk fakültesinde profesör unvanıyla ders vermiştir. Fındıkoğlu'na göre Weishaupt'ta olan ilgi çekici yan, Rönesans ve hümanizm çığırından bu kadar sonra yaşamış bir bilim adamının teolojik sahaya geçip, sosyal adaletsizliği dini bir bakış açısıyla ele almasıdır. Weishaupt'a göre değışen beşer hayatı hürriyetsizlikler ve müsavatsızlıklar doğurur. Ancak dini irade insanlığın böyle bir halde kalmamasını sağlayacak, Mesih hürriyetli ve müsavatlı bir beşer hayatı için zuhur edecektir.²⁰⁸ Fındıkoğlu toplumsal adaletin ilahi bir zuhur neticesinde gerçekleşeceğini söyleyen bu fikrin, bu dönemde ortaya çıkmasını ilginç bulur. Ayrıca tarikatlaşp yayılma eğiliminde olan bu yapının resmi takibata uğradığını da belirtir.²⁰⁹

²⁰⁵ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.139

²⁰⁶ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.139

²⁰⁷ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.140

²⁰⁸ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.140

²⁰⁹ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.140

2.1.3.10. Johann Gottlieb Fichte

Fındıkoğlu Alman ütöpik düşüncesinin XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru laik bir yönde geliştiğinin altını çizer. Fichte bu dönemin önemli düşünürlerinden biridir. 1762–1814 yılları arasında yaşamış olan düşünür yoksul bir dokumacının oğludur. Eğitimini yeteneklerini fark eden hayırsever bir zengin yardımıyla tamamlamıştır. Dönem dönem ağır zorluklar çekse de başarılı bir akademik kariyere sahip olduğu söylenebilir.²¹⁰ Goethe'den ve Kant'tan etkilendiği bilinen düşünür, fikirlerinde millet kavramını asla yok saymaz. Bu düşünce yapısında yaşamış olduğu dönem Almanya'sının, Fransa tarafından işgal edilmiş olmasının muhakkak etkisi vardır. Fındıkoğlu'na göre Fichte'nin eserlerinde ütöpi sayılabilecek sistemin bazı çizgileri görülmektedir.²¹¹ Fichte'nin, Fındıkoğlu tarafında tespitte değer görülen görüşlerini maddeler halinde sıralayacak olursak:

— Fichte'ye göre milli ekonomiler kendine yeterli olmalıdır. Eğer her millet kapalı bir iktisadi çevre oluşturur, üretimi tüketimine yeterse, milletleri birbirine düşüren savaşlar ortadan kalkar, insanlık huzura kavuşur.

— Fichte halkı meslek gruplarına göre ayırır ve sosyal ahengin sağlanması için bu gruplar arasında geçişi önleyecek bir kast sistemi tasarlar. Bu sınıflar üzerinde devlet denetim olmalıdır.

—Zirai, sınaî ve ticari maddelerin ancak millet ihtiyacından fazla olanı dış ticaret konusu olabilir. Dış ticaret yine devlet tarafından idare edilmelidir.

—Fichte'ye göre memur zümresi ve bazı meslek grupları toplumda kısır sınıfları oluştururlar. Bu kısır sınıfın ihtiyacı fazla olan zirai üretimle karşılanmalıdır. Devlet zirai üretim fazlasıyla kısır sınıfın nüfusu arasındaki ahengi iyi ayarlamalıdır.

—Kendine yeterlilik sadece iktisadi alanda geçerli olmalı, milletler arası kültürel ilişkilere önem verilmelidir. Devlet bu münasebetlerin artmasını her vesile ile düşünmelidir.

—Fichte'nin Fındıkoğlu tarafından en fazla üzerinde durulan yönü ortaya koymuş olduğu kıymet teorisidir. Bu teoriye göre mübadele konusu olan eşyanın kıymeti, onda mündemiç olan gizli emek miktarıyla ölçülür. Yalnız sınaî mamullerde

²¹⁰ Eyüp Ali Kılıçaslan ve Güçlü Ateşoğlu, **Alman İdealizmi I Fichte**, 1. Basım, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006, s.11

²¹¹ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.141

geçerli olan bu ölçü zirai mahsullerde geçerli değildir. Fichte bu noktada buğday ölçüsünün tatbik edilmesi gerektiğini söylemiştir. Fichte sınaî mamullere dair ortaya koymuş olduğu kıymet teorisiyle Fındıkoğlu'na göre Adam Smith ve Karl Marx'ın hem fikir oldukları emeğe dayalı kıymet nazariyesine adeta öncülük yapmıştır.²¹²

Sonuç olarak Fındıkoğlu'na göre Fichte gerek ortaya koymuş olduğu kıymet teorisiyle, gerekse de Winstanley, Morelly gibi ütopyizmin modern sosyalizme evrilmesine vermiş olduğu katkı itibarıyla sosyalist düşünce tarihinde çok önemli bir yere sahiptir.²¹³

2.1.3.11. Antoine Pierre Joseph Marie Barnave

Fındıkoğlu'na göre iktisadi doktrinler tarihi içerisinde adı zikredilen, Fransız fikir ve siyaset adamı Branave'ın ortaya koymuş olduğu görüşleri itibarıyla sosyalist düşünce tarihi içerisinde de çok önemli bir yeri vardır. Tarihi Maddecilik umumi kabule göre Karl Marx'a mal edilmektedir. Fındıkoğlu Barnave'ın, tarihi maddecilik doktrinini sahibinden çok önce izah ettiğini belirtir. Bu tespitleri sebebiyle Fındıkoğlu Barnave'ı Marx'tan önce bir Marxist olarak tanımlamıştır.²¹⁴

1761 yılında Grenoble'da doğan Barnave'ın esas mesleği avukatlıktır. Siyasi yaşamında meclis üyeliği ve Eyaletler meclisinde milletvekilliği yapmıştır. Hatipliği sayesinde siyasi hayatta etkili olduğu bilinmektedir. Siyasi hayatının önemli bir kısmında kralın yetkilerinin kısıtlanmasına dair görüşler ileri sürse de, ilerleyen dönemde bir görev vesilesiyle kraliyet ailesiyle yakın ilişki kurmuş ve devrimci görüşleri bu ilişki sonrası ters yönde etkilenmiştir. 1792 yılında tutuklanıp karşı devrimcilikle suçlanmıştır. 1793 yılında giyotinle idam edilmiştir.²¹⁵

Fındıkoğlu, ortaya koymuş olduğu tarihi maddecilik sebebiyle Barnave'a büyük önem atfetmiştir. Şüphesiz Marx'tan ve Barnave'dan önce de Aristo'da ve İbni Haldun'da görebileceğimiz iktisadın tarihi seyrine dair görüşler mevcuttur. Ancak Fındıkoğlu için Barnave'ı farklı kılan, modern sosyalizmin en önemli ismi olan Marx'la tarihi maddecilik konusunda göstermiş olduğu benzerliktir.²¹⁶

²¹² Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.141–142

²¹³ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.143

²¹⁴ Fındıkoğlu, (1943), **a.g.e.**, s.35

²¹⁵ Fındıkoğlu, (1971), **a.g.e.**, s.268

²¹⁶ Fındıkoğlu, (1971), **a.g.e.**, s.268

Barnavist doktrine göre tarih boyunca ve 1789'a kadar olan tarih halkası içerisinde mülkiyet müesseselerinin muhtelif safhalarına göz atılmalıdır. Barnave bu incelemelerine ilk insan topluluklarından başlar. Barnave'a göre ilk insan topluluklarında mülkiyete gereksinim yoktur. Bu topluluklardaki bireylerin mülkiyeti av malzemeleri ve örtünmeğe yarayan deriden ibarettir. Toprak başta olmak üzere her tabiat unsuru kolektif olarak kullanılır. Bir mücadele esnasında şefe duyulan ihtiyaç, monarşinin ve sınıfların ilk unsurlarını ortaya çıkarır. Barnave, nüfusun artması ve yerleşik hayata geçişle birlikte bu halin değiştiğini, özel mülkiyetin ortaya çıkıp zengin ve fakir farklılıklarının görülmeye başladığını belirtir.²¹⁷ Artık toplumlarda tabii müsavattan eser görülmemeye başlanır. Mülkiyetin varlığı servet ve kudret farklılıklarına sebebiyet vermektedir. Bu dönemde aristokratik ve monarşik kudretinde alabildiğine genişlediği söylenebilir.²¹⁸ Yerleşik hayatın artması, topraktan istifadeyi de artırır. Bunun neticesinde eşyadan sonra toprakta önemli bir mülkiyet mevzuu haline gelir. Barnave'a göre toprağın adil bir şekilde, müsavata göre dağıtılmış olması tarihte pek nadir gerçekleşmiş veya hiç gerçekleşmemiş bir olaydır. Toprakta hâkimiyeti belirleyici unsur, kuvvet ve hiyerarşi içindeki yerdir. Bu dağıtım sonrası büyük mülkiyetlerin küçükleri yutması ve müsavatsızlığın artması pek tabiidir. Fındıkoğlu Barnave'ın insanları yaşatan toprağın aynı zamanda onları zincirlediğine dair çok doğru bir tespit yaptığını söylemiştir. Barnave'a göre insan toprağa bağlandıkça toprağın sahibine de bağlanmıştır. Toprak yegâne servet kaynağı olmaya devam ettikçe aristokrasi de saltanat sürmeye devam edecektir.²¹⁹ Fakat Barnave cemiyetlerin tabii yürüyüşünde bu halin devam etmeyeceğini söyler. Çünkü nüfus arttıkça ticaret ve küçük sanayi doğacaktır. Barnave'ın izahına göre sınaî servetin artışı, sınaî ve ticari burjuvazinin kuvveti, toprak mülkiyetine dayanan aristokrasinin kudretini zayıflatmaktadır. Toprak aristokrasisi, değişen bu düzende modern monarşinin merkezileşmiş kuvvetine tabi olur.²²⁰

Fındıkoğlu Barnave'ın tespit ettiği iktisadın tarihi seyrini kısaca izah ettikten sonra bunun kesinlikle Marx'tan önce yapılmış Marxist bir izah olduğunu söyler. Yalnız Barnave'ın ticari merhaleden sonra gelmesi beklenen proleter safhaya dair bir yorum

²¹⁷ Fındıkoğlu, (1943), a.g.e., s.36

²¹⁸ Fındıkoğlu, (1971), a.g.e., s.269

²¹⁹ Fındıkoğlu, (1971), a.g.e., s.271

²²⁰ Fındıkoğlu, (1943), a.g.e., s.39

yapmadığını da belirtir. Fındıkoğlu'na göre Barnave'ın Marx'tan ayrıldığı en önemli nokta burasıdır.²²¹

Fındıkoğlu'na göre Barnave'da üzerinde önemle durulması gereken bir başka tespit ise ortaya koymuş olduğu illiyet telakkisidir. Barnave'a göre siyasi içtimaiyat meselelerine tatbik edilen bir illiyedin, mutlaka her içtimai ve siyasi bünyede aynı neticeyi doğurması gerekmez. Nitekim sınaî terakki ve iktisadi istihaleler farklı bünyelerde farklı neticeler doğururlar. Fransa'da ise toprak mülkiyeti ile sınaî mülkiyet arasındaki tezat Fransız İhtilali'ni doğuran illiyettir.²²²

Fındıkoğlu Barnave'ın dine dair de farklı bir görüşe sahip olduğunu belirtir. Zira Barnave dini hadiselerdeki değişimi iktisadi değişimlerle izah etmiştir. Barnave'a göre şimdiye kadar hareketsiz olan cemiyetlere hareket getiren burjuvazi, tefsir ve hareket kabul etmeyen dini topluluklara da hareket getirmiştir. Bu suretle iktisadi hürriyetle dini hürriyet arasında önemli bir bağlantı vardır.²²³

Fındıkoğlu Barnave'ın önemli özelliklerini ve kendisine göre takdir edilmesi gereken yanlarını belirtirken, bir yandan da tenkitlerini ifade etmiştir. Fındıkoğlu'nun Barnave'ın görüşlerine dair yapmış olduğu tenkitleri maddeler halinde sıralayacak olursak:

—İlk olarak Fındıkoğlu Barnave'ın iktisadi maddeciliğe idealizm karıştırdığını belirtir. Barnave burjuvazinin idealistliğine büyük önem vermiştir. Düşünürü göre burjuvazi insanlara sınaî mülkiyeti getirmekle birlikte hareket hürriyeti de getirmiştir. Burjuvazinin sebebiyet verdiği ihtilal insanlığa bambaşka bir ufuk getirmiştir. Ancak Fındıkoğlu ihtilal sonrası işçinin ve köylünün durumuna bakıldığında bu yoruma katılmanın pek kolay olmayacağını söyler.²²⁴

—İkinci olarak Barnave tarihin ilk dönemlerinden başlayarak anlattığı iktisadi seyri sınaî mülkiyetin zaferiyle adeta sonlandırmıştır. Sınaî mülkiyetin ötesinde bir başka iktisadi şeklin kendisini hissettirip hissettirmediğini araştırmamıştır. Fındıkoğlu Barnave'ın bu yönüyle adeta kapanmış bir tarih felsefesi güttüğünü belirtmiştir.²²⁵

²²¹ Fındıkoğlu, (1943), a.g.e., s.40

²²² Fındıkoğlu, (1943), a.g.e., s.41

²²³ Fındıkoğlu, (1943), a.g.e., s.42

²²⁴ Fındıkoğlu, (1943), a.g.e., s.42

²²⁵ Fındıkoğlu, (1943), a.g.e., s.42

—Fındıkoğlu tarafında Barnave’a yöneltilen bir başka eleştiri de, derebeyin yerine geçen burjuvazinin uygulamalarının niçin kendisi tarafından sorgulanmadığıdır. Fındıkoğlu bu noktada Barnave’ı eleştiren bir sosyalist mütefekkir olan Jaures’in tespitine değinir. Jaures’e göre kendisi de burjuva olan Barnave’ın mensup olduğu sınıfı eleştirmemesi son derece doğaldır. Fındıkoğlu’nun satırlarında yer vermiş olduğu bu eleştiriye iştirak edip etmediğine dair herhangi bir ibare, aynı satırlarda görülmemektedir. Ancak kesin olan şudur ki feodaliteden sonra benzer gösterişli hayata sahip olan burjuvaziyi, Barnave’ın neden aynı tarih felsefesinin eleğinden geçirmedığı sorusunu Fındıkoğlu sormuştur.²²⁶

Fındıkoğlu Barnave’ın sosyalist olarak görülüp görülemeyeceğine dair herhangi bir tespite kalkışmamıştır. Düşünürü anlatırken sosyalist Jaures’in ağır eleştirilerine yer vermesi, böyle bir soruya olumlu cevap vermeme ihtimalini kuvvetlendirebilir. Ancak Fındıkoğlu’na göre Barnave, Marx’tan çok önce Marx’inkiyle örtüşen bir tarihi maddecilik fikrini modern bir sosyolog gözüyle tespit etmesi bakımından iktisadi düşünce tarihi içerisinde çok önemli bir yere sahiptir.²²⁷

2.1.3.12. Jean Charles Leonard Simon De Sismondi

Fındıkoğlu sosyalizmin modern manada var olduğu, geniş halk kitleleri tarafından heyecanla kabul edildiği asır olarak XIX. Asrı gösterir. Eflatun’dan beri devam eden fikri akım bu yüzyılda ütöplast seciyesini kaybedip modern sosyalizmle dönüşmüştür.²²⁸ Fındıkoğlu bu yüzyıldaki sosyalist fikir akımını da düşünürleriyle birlikte incelemiştir. İlk olarak ele aldığı düşünür ise gerek iktisat ve iktisadi doktrinler içerisinde, gerekse de sosyalizm ve sosyoloji tarihi bakımından son derece önemli bir noktada gördüğü Simon De Sismondi’dir.²²⁹

9 Mayıs 1773 tarihinde doğan Sismondi aslen Cenevrelidir. Protestan Papazı olan bir babanın oğlu olan Sismondi, Lyon’da bir bankada çalışırken İhtilal sebebiyle ailesiyle birlikte İngiltere ve İtalya’ya göç etmek zorunda kalmıştır. İngiltere’de bulunduğu dönemde Adam Smith’in fikirlerini takip etmiş, serbest piyasanın gerekliliğine inanmıştır. Ancak görüşleri bir süre sonra değişmiş, liberalizm aleyhtarı

²²⁶ Fındıkoğlu, (1943), **a.g.e.**, s.43

²²⁷ Fındıkoğlu, (1971), **a.g.e.**, s.271

²²⁸ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.270–271

²²⁹ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.280

bir duruş sergilemiştir. Fındıkoğlu mütefekkirin bu düşüncelerindeki değişikliğe sebep olarak Sismondi'nin dönemin İngiliz işçi sınıfının durumundan etkilenmiş olmasını gösterir. Yine Fındıkoğlu Sismondi'nin bu değişimden hareketle kendisini sosyalist düşünce tarihine mal eden “İktisadın Yeni Prensipleri” adlı eserini yayınladığını belirtir. Siyasi ve içtimai bakımdan hareketli bir dönemde yaşamış olan Sismondi 1842 yılında vefat etmiştir.²³⁰

Fındıkoğlu ilk eserini liberalizme hasreden Sismondi'nin yapmış olduğu seyahat ve canlı müşahedeler neticesinde iktisat ilmine başka bir yön verme isteğiyle hareket ettiğini belirtir. İktisadi hadiselerle daha insani bir gözle bakmaya başlar. İktisat ilminde sadece eşyanın değil onu üreten ve tüketen unsurunda yeri olması gerektiğine inanır. Fındıkoğlu İçtimai Siyaset veya İçtimai İktisat olarak adlandırılan ve ekonomik realiteye insan ve emek unsurunu sokan bilgi disiplinin umumiyetle Sismondi'yle başlatıldığını söylemektedir.²³¹

Seyahatinden sonra radikal bir fikir değişikliği yaşayan Sismondi, evvela mevcut sistemi analiz eder. Mevcut sistem içerisinde işçi sınıfının hali çok kötü bir durum arz eder ki, Sismondi bu hali doğuran koşulları tanımlamak için işçi istismarı ifadesinin kullanılmasını hafif bulur. Kendisine göre bu bir istismardan ziyade bir gasp halidir.²³² Bu gasp hali ihtilalden önceki burjuvazinin memnuniyetsizliği yerine bir başka sınıfın, işçi sınıfının memnuniyetsizliğini doğurmuştur. Fındıkoğlu Sismondi'nin bu memnuniyetsizlik halini algılayarak, yeni bir ihtilal potansiyelini gördüğünü ve bunu formüle ettiğini belirtir.²³³

Fındıkoğlu'na göre Sismondi'nin içinde yaşamış olduğu iktisadi düzene dair bulunduğu en önemli tespitlerinden biri, tanımladığı buhran nazariyesidir. Fındıkoğlu bilhassa Marxist doktrinde önemli bir mevkie sahip olan buhran nazariyesinin ilk kez Sismondi tarafından ortaya atıldığını söylemektedir.²³⁴ Bu nazariyesinde Sismondi, makineleşme sonrası sanayide ortaya çıkan fazla üretimin ekonomi için sakıncalı neticeler doğurabileceğini belirtir. Sismondi'ye göre üretimdeki artışın talebi geçmesi hali, önemli iktisadi buhranların doğması için başlı başına yeterli bir sebeptir. Ayrıca

²³⁰ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.280–281

²³¹ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.282

²³² Fındıkoğlu, (1951a), **a.g.m.**, s.7

²³³ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.284

²³⁴ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.284

üretimin artırılıp, fiyatların düşürülmesi için sadece makineleşmeden istifade edilmemektedir. Sismondi müteşebbislerin bu uğurda sahipsiz ve teşkilatsız olan işçileri daha ucuza ve daha çok çalıştırdıklarını, hatta kadın ve çocuk emeğine de başvurduklarını belirtmektedir.²³⁵

Fındıkoğlu istismar meselesi tarihinde Proleter kelimesinin ilk defa Sismondi tarafından kullanıldığının düşünüldüğünü belirtir.²³⁶ Romalılardan alınan bu kelime mevcudiyeti itibariyle eski olsa da, istismar meselesinin yeni oluşan koşullarında bir sınıfı tanımlamak maksadıyla kullanılması bakımından tamamen yenidir. Sismondi'nin böyle bir kelimeyle işçi sınıfını tanımlama arzusu gütmesi, yeni oluşan sınıfların idrakine ne kadar vardığının bir başka göstergesidir. Sismondi'ye göre sanayileşmeden evvelki emekçi tipi hem sayıca az, hem de ustasının yanında kriz şartlarından uzak az çok emniyetli hayat şartlarına sahipti. Sanayileşmeden sonra ise geniş kitlelerden oluşan işçi toplulukları tamamıyla müteşebbisin keyfine kalmış durumdadır.²³⁷ Sanayileşme sonrası ortaya çıkan iktisadi tablo, üretilen kıymetlerden bütün sınıfların kâfi derecede faydalanamadığı bir durum arz etmektedir. Büyük sanayiden, makineleşmeden, ilmi keşiflerden istifade eden sınıf sermayedardır. Fındıkoğlu Sismondi'nin istifadenin sınıflar arasında eşit dağılması halinde iktisadi buhranların ortaya çıkmayacağına inandığını belirtir. Düşünürü göre küçük bir sayıya baliğ olan mülkiyet sahipleri arasında servetin artışı neticesinde pazar gittikçe daralmaktadır. Servet artışının sadece küçük bir sermayedar topluluğu içerisinde artışına mani olunursa talep yetersizliğine dayalı buhranların önü alınabilir.²³⁸

Fındıkoğlu Sismondi'nin sorunu tanımladıktan sonra bu sorunun halli için Devlet müdahalesine dayalı bir çözüm ortaya koyduğunu belirtmektedir. Buna göre Sismondi liberalizmin "Bekçi Devlet" modeline karşıdır.²³⁹ Fındıkoğlu Sismondi'nin devletin üretimi tanzim etmesi gerektiğine inandığını fakat bu tanzimin nasıl yapılacağına dair tereddütleri olduğunu söyler. Yani Sismondi devletin ve kanun koyucunun müdahalesini istemekle birlikte bu konuda kati yapılması gerekenlere dair belirlemiş olduğu vergi esası dışında somut bir şey ortaya koymamıştır. Bununla

²³⁵ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.284

²³⁶ Fındıkoğlu, (1951a), **a.g.m.**, s.9

²³⁷ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.286

²³⁸ Fındıkoğlu, (1951a), **a.g.m.**, s.9

²³⁹ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.286

beraber Sismondi, müteşebbislerin edinmiş olduğu büyük karlar karşılığında, devlet müdahalesini beklemeden işçilere kimi hakları tanıyabileceğini ve bu yolla büyük mesafe katledilebileceğine inanmaktadır.²⁴⁰

Fındıkoğlu Sismondi'nin görüşlerine dair bu tespitleri yapmakla birlikte, ortaya koymuş olduğu fikriyatın modern sosyalizmle uyumlu olup olmadığı sorusunu da sormuştur. Bu soruya yanıt bulmak amacıyla Fındıkoğlu evvela Sismondi'nin sosyalist düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olması gereken tespitlerini sıralar. Bu tespitleri sıralayacak olursak:

—İlk olarak Fındıkoğlu Sismondi'nin modern sosyalizmin temelini teşkil eden, XVIII. ve XIX. asırlara mahsus sınıf ayrılığını çok açık surette ortaya koyduğunu belirtir.²⁴¹

—Fazla üretimden doğan buhran meselesi, modern sosyalizm davalarına başlangıç teşkil etmektedir. Fındıkoğlu bu meseleyi ilk olarak liberal klasik iktisada karşı gelerek Sismondi'nin ortaya attığının altını çizer.²⁴²

—Fındıkoğlu'na göre Sismondi, Marxist sosyalizm gibi kapitalist sistemin ilerleyişinin kendi halinde bırakılması ve bu ilerleyiş neticesinde sosyalist cemiyetin zuhur edeceği fikri yerine, ıslahatçı sosyalizm fikrini benimser. Buna göre işçilere tanınacak kimi haklar ve yapılacak kimi müdahaleler sayesinde müsavatsızlık asgariye indirilebilir. Fındıkoğlu için Sismondi bu yönüyle istismar meselesinin sosyal siyaset yolu ile çözülebileceğinin ilk habercisidir.²⁴³

—Fındıkoğlu Marx'ın kendinden önceki sosyalistlerin hiçbirinden bahsetmezken, beyannamesinde Sismondi'nin adından ve fikirlerinden bahsetmesini önemli bulur. Zira Sismondi Marxizm'in çatısını oluşturacak sosyolojik unsurları Marx'tan çok daha önce tespit etmiştir. Fındıkoğlu için sadece bu bile Sismondi'nin sosyalizme mal edilmesi için yeterli sebep olarak gösterilebilir.²⁴⁴

Fındıkoğlu'na göre, ortaya koymuş olduğu bu fikirleri sebebiyle sosyalist düşünce tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olan Sismondi'nin Marxizmle çeliştiği noktalar da vardır. Bu noktaların başında mülkiyete bakışı gelmektedir. Sismondi

²⁴⁰ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.286

²⁴¹ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.287

²⁴² Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.287

²⁴³ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.287

²⁴⁴ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.288

mülkiyetin adil dağılmaması halinin sebebiyet verdiği müsavatsızlıktan yakınmakla birlikte mülkiyetin ilgasına dair bir görüş ortaya koymamıştır. Hatta düşünöre göre mülkiyetin adil dağılımı umumi sefaletin dahi önünü alabilecektir. Ayrıca Sismondi emekçinin istismarının da adil ücret ödenmesi halinde ortadan kalkacağına inanmaktadır. Kısaca Fındıkoğlu'nun belirttiği şekliyle Sismondi'nin benimsediği model daha çok modern bir loncalarıtmaya benzemektedir.²⁴⁵ Alınacak tedbirlerle istismarın ve müsavatsızlığın önünün alınacağına inanan Sismondi genel manada mülkiyete ve mevcut sisteme karşı çıkmamıştır. Bu tutumu sosyalist olarak kabul edilip edilemeyeceğine dair farklı tartışmaların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.²⁴⁶

Fındıkoğlu'na göre Sismondi gerek liberal iktisada karşı çıkışı, gerek bu karşı çıkış sonrası yapmış olduğu sosyalizmin çatısını oluşturan tespitleri, gerekse de kendinden sonraki kuşakları etkilemesi itibariyle sosyalist düşünce içerisinde yadsınamayacak bir yere sahiptir. Kendisinin Marxizm'le uyuşmayan yanlarını kabul etmekle birlikte Fındıkoğlu Sismondi'nin, farklı bir bakış açısı ve farklı bir sosyalizm yorumuyla gayet rahat sosyalist olarak tanımlanabileceğini belirtir.²⁴⁷

2.1.3.13.Count Henri Claude De Rouvroy De Saint-Simon

Fındıkoğlu Sismondi'nin ardından, XIX. asır sosyalist düşüncesine katkı verdiği inandığı bir başka önemli düşünürü ele alır. Bir Fransız aristokratı olan Saint-Simon 17 Ekim 1760 tarihinde Paris'te doğmuştur. İyi bir eğitim alan düşünürün heyecanlı bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Bu yapısı sebebiyle olacak, dönemin Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na katılır. Amerika'da bulunmuş olduğu sürede Meksika'ya Panama için bir kanal projesi tasarlayacak kadar ufku geniş bir şahsiyettir. Bu derin ufkundan doğan fikirleri sebebiyle ailesiyle arası açılmıştır. Avrupa'ya geri döndüğünde ülkesi patlak veren ihtilalle çalkalanmaktadır. Bu dönemde bir ara hapse girdiği bilinmektedir. Servetini ideallerini gerçekleştirmek için harcadığı veya ihtilal sonrası doğan koşullar sebebiyle kaybettiği iddia edilir. Ancak şurası kesindir ki vefat ettiği 22 Mayıs 1825 tarihine kadar ömrünün son yıllarını sefalet içerisinde

²⁴⁵ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.288–289

²⁴⁶ Fındıkoğlu, (1951a), **a.g.m.**, s.9

²⁴⁷ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.289

geçirmiştir.²⁴⁸ Fındıkoğlu düşünürün hayatının büyük bölümünü içtimai sorunların çözümüne adanmış ve kendisini bu alanda bir üstat olarak gördüğünü belirtir. Hatta kendisini yeni devrin İncilini yazacak bir nevi Mehdi olarak gördüğünün altını çizer. Yine de Fındıkoğlu kendisine karşı mübalâğlı hisler besleyen düşünürün idealizmi ve kararlılığıyla saygı değer biri olduğuna satırlarında yer verir.²⁴⁹

Fındıkoğlu Saint-Simon'ın ortaya koyduğu “Parabol” nazariyesiyle sosyalizm tarihinde anıldığını söyler. Saint-Simon bu nazariyesinde toplumu üretenler ve üretenleri istismar edenler olarak ikiye ayırmaktadır. Üreten sınıf içerisinde ülkesi için yararlı gördüğü tüm meslek erbabını işçileri, doktorları, tüccarları... sıralamıştır. İstismar eden sınıf içerisinde ise bütün dini, askeri, sivil otoriteleri saymaktadır. Kendisine göre ikinci sınıfın ortadan kalkması Fransa'ya bir şey kaybettirmez, bilakis bu sınıflardan kurtulunca istismar meselesi de son bulacaktır.²⁵⁰

Sismondi'nin mevcut sistemi kimi müdahaleler dışında çok fazla değiştirmeme taraftarı olmasına karşın Saint-Simon mevcut rejime kendi düşündüğü şekliyle bir son verilmesi fikrini savunur. Üretim vasıtaları şu veya bu şahsın elinde istismara sebebiyet vermektedir. Saint-Simon'a göre bu vasıtaların kollektiviteye devredilmesi halinde istismar ortadan kalkar.²⁵¹ Bu kollektiviteye devir miras hukukunda yapılacak değişikliğe dayalı olarak gerçekleşecektir. Miras yoluyla aile içinde servetin tekâmülüne bir son verilecek, servet ve üretim araçları bir elde toplanacak daha sonra herkesin kabiliyetine göre tekrar tevzi edilecektir. Bu tevzi sonrası ferdi mülkiyet tekrar şekillenecektir. Yani Fındıkoğlu'na göre Saint-Simon'ın esas ortadan kaldırmak istediği herhangi bir kabiliyete sahip olmaksızın sırf miras yoluyla servet ve üretim araçlarına sahip olmanın önüne geçilmesidir.²⁵² Fındıkoğlu bu noktada Saint-Simon'un tasarısına önemli sorular yöneltir. Evvela kapasite ve kabiliyet esasına göre dağıtılan mülkiyetin hangi gayeyle kullanılacağı sorusuna Saint-Simon cevap vermemiştir. İkinci olarak Fındıkoğlu tasarıda miras hukukunun değiştirilmesi yoluyla elde edilecek sonucun bir kereye mahsus mu olacağı, yoksa her ölüm hadisesinde tekrar mı edileceği sorusunu

²⁴⁸ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.293–294

²⁴⁹ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.293–294

²⁵⁰ Fındıkoğlu, (1951a), **a.g.m.**, s.9–10

²⁵¹ Fındıkoğlu, (1951a), **a.g.m.**, s.10

²⁵² Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.303

sorar. Fındıkoğlu'na göre bu iki nokta Saint-Simon'un tasarısında cevapsız kalan noktalaradır.²⁵³

Miras hukuku sayesinde hiç kimsenin ele geçiremeyeceği üretim vasıtalarına sahip olan kolektivitinin nasıl idare edilmesi gerektiğine dair Saint-Simon bir idari model ortaya koymuştur. Teşri meclisi, Tetkik meclisi ve İcra meclisinden oluşan bu üçlü yapının unsurlarını kısaca saydıktan sonra Fındıkoğlu, Saint-Simon'ın bu tasarısına dair de eleştirilerini sıralar. Her şeyden önce Fındıkoğlu bu tasarımı ütöplastlerin gelecekteki toplum projelerine benzemesi sebebiyle eleştirir. İkinci olarak sayılan zümreler içersinde toprak sahiplerine yer verilmemesi Fındıkoğlu'na göre büyük bir hatadır ve tasarının eksik olduğunu gösterir. Son olarak tasarıda işçilere seçilme veya aza olma hakkı tanınmamıştır ki, Fındıkoğlu tasarının bu özelliğinin, sosyalizmle ne kadar bağdaştığı sorusunu sorar.²⁵⁴

Tasarısını yönetmek için merkezi bir sistemi düşünen Saint-Simon, Fındıkoğlu'na göre tasarısını adeta yeni bir din gibi görmekte, bu merkeze de bir nevi yeni Vatikan gözüyle bakmaktadır. Saint-Simon ve takipçilerinin adeta yeni bir din gibi gördükleri bu tasarımı, kurulması gereken yeni cemiyete çalışmayı emretmektedir. Fındıkoğlu tasarının bir din gibi sunulmasında Saint-Simon'ın kendine hayran kişiliğinin önemli rol oynadığına inanmaktadır.²⁵⁵

Saint-Simon'un tasarısında mülkiyeti doğrudan doğruya ilga ettiği söylenemez. Fındıkoğlu düşünürün mülkiyete ilişkin bu yaklaşımı sebebiyle sosyalistliğinin sorgulanabileceğini iddia eder. Ancak toplum ve toplumun en kalabalık zümresini oluşturan işçi sınıfının refahına dair endişe taşıdığına da inkâr edilemeyeceğini belirtir.²⁵⁶ Fındıkoğlu Saint-Simon'ın izlediği yolun zekâ ve kabiliyete dayanan bir nevi aristokrat sosyalizmi olduğunu söyler. Örneğın Saint-Simon üretimin elverişli ellere verilmesi gerektiğini belirtirken üretimde esas rolü sanayi müteşebbisine biçmektedir. Bu sayede üretim artacak ve işçiler iş bulabilecektir. Ancak Fındıkoğlu'na göre bu nokta Saint-Simon'un Marxisizm ve sosyalizmle çelişebileceği bir başka husustur.²⁵⁷ Ayrıca Saint-Simon'ın kıymet teorisinde kıymeti belirleyen unsur emek değil

²⁵³ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.303

²⁵⁴ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.306

²⁵⁵ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.306–307

²⁵⁶ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.309–310

²⁵⁷ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.310

kabiliyettir. Fındıkoğlu bu nokta itibariyle de Saint-Simon'ın, Marxist bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde anti-sosyalist sayılabileceğini söyler. Hatta bu teorinin düşünürü liberal görüşe de yaklaştırdığı iddia edilebilir. Fındıkoğlu yine burada tek tip bir sosyalizm tanımının yapılamayacağını hatırlatarak, Saint-Simon'ın görüşlerinin de farklı bir tür sosyalizm olarak kabul edilebileceğini belirtir.²⁵⁸

Fındıkoğlu'na göre Saint-Simon'da dikkat edilmesi gereken bir başka nokta ise ortaya koyduğu tekâmül prensibidir. Saint-Simon'ın kendince tarihi delillerle dayandırdığı tekâmüle göre cemiyette mülkiyet müessesesi değişken bir müessesedir. Bu değişim her buranlı safhadan sonra ortaya çıkmaktadır ve nihayetinde tekâmül süreci kolektif mülkiyete geçildikten sonra son bulacaktır. Fındıkoğlu Saint-Simon tarafından ortaya konan bu tekâmül prensibinin kendini takip edenler tarafından zenginleştirildiğini ve diğer sosyalist düşünürler üzerinde de etkili olduğunu belirtir.²⁵⁹ Fındıkoğlu için ortaya konan bu tekâmül prensibiyle ilişkili bir başka ilginç nokta daha vardır. O ilginç nokta şudur ki, mülkiyet ve diğer konularda geleceğe dair tahmin yapmanın bilimsel bir yanı olup olmadığına dair sorulan sorulara Saint-Simon'ın vermiş olduğu bir cevabın bulunmasıdır. Saint-Simon'a göre gelecek, ilk hadleri geçmişi teşkil eden bir serinin son safhalarından oluşmaktadır. Eğer bir serinin ilk hadleri iyi tetkik edilirse sonraki safhaları kolayca görülebilir ve böylece adamakıllı müşahede edilen maziden yarının gidişatının kestirilmesi mümkün olur. Fındıkoğlu düşünürün bu usulü kullanarak kolektivizmle neticelenen tekâmül prensibini ortaya koyduğunu belirtir.²⁶⁰

Fındıkoğlu Marxisizmle olan tüm tezatlarına karşın, toplumu üretenler ve üretmeyenler diye iki sınıfa ayıran, bu sınıflardan üretenlerin hâkim olacağı ve emeğin en müspet kanun olarak kabul edileceği ideal toplumu çıkararak, ortaya farklı tip bir tekâmül prensibi koyan Saint-Simon'ın sosyalist düşünce içerisinde önemli bir yere sahip olduğuna inanır.²⁶¹ Ayrıca kimi görüşlere göre sosyalist neşriyatta Proletarya tabirini ilk kullanan kişi Saint-Simon'dır ki, Fındıkoğlu sadece bu özelliğiyle bile düşünürün sosyalist terminolojiye ciddi bir katkı yaptığının kabul edilmesi gerektiğini söyler.²⁶²

²⁵⁸ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.312

²⁵⁹ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.303

²⁶⁰ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.304–305

²⁶¹ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.313

²⁶² Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.307

2.1.3.14.Charles Fourier

Fındıkoğlu'nun sosyalist düşünceye hatırı sayılır katkı verdiğiğine inanarak üzerinde durduğu bir başka düşünür ise Charles Fourier'dir. Tüccar bir babanın oğlu olarak 7 Şubat 1772'de Fransa'nın Besancon şehrinde dünyaya gelen düşünür daha beş yaşından itibaren babasının işleriyle ilgilenmeye başladığı bilinmektedir. Daha küçük yaşta ticarete yatkın olmadığını göstermiş ve yapmış olduğu çeşitli hatalar sebebiyle babasının hışmına uğramıştır. Fındıkoğlu düşünürün bu anıları sebebiyle ticaretten nefret ettiğini, hatta ticari ilişkilerin tüm ahlaksızlığın kaynağı olduğuna inandığını söyler.²⁶³ Dokuz yaşında yetim kalmıştır. Babasından kalan mühim serveti ileride değerlendirmesi ümidiyle annesi tarafından ticarete teşvik edilmişse de bu teşvik Fourier'in ticarete olan kininin artmasından farklı bir netice vermemiştir. Gençliğinde müzik ve içtimai meselelerle ilgilenmiştir. Fındıkoğlu özellikle işçi isyanlarına sahne olmuş olan Lyon'da geçirdiği dönemin, düşünürün üzerinde mühim etki bıraktığına inanır.²⁶⁴ 1793'te göstermiş olduğu ticari başarısızlık tüm malvarlığını kaybetmesine yol açmıştır. Hayatının geri kalanında bir yandan hayatta kalacak kadar gelir temin etmeye çalışan Fourier bir yandan da içtimai meselelere dair kaleme aldıklarını neşretmiştir. Fındıkoğlu bu neşriyatı içinde üretim kooperatiflerine dair ortaya koymuş olduğu fikirlerin takdire değer olduğunu belirtir ve Fourier'in fantezist bir muharrir olduğuna inanmanın çok yanlış olacağını söyler.²⁶⁵ Fourier'in sefalet içinde süren hayatı 9 Kasım 1837 tarihinde vefatıyla son bulur. Fındıkoğlu düşünürün yaşarken anlaşılamayan kıymetinin öldükten sonra bilindiğini söyler. Buna ispat maksadıyla Fourier adına Fransa istihsal kooperatiflerinin girişimiyle dikilen heykeli örnek gösterir.²⁶⁶

Fındıkoğlu, genel olarak sosyalist düşünürlerde yıkıcı ve yapıcı olmak üzere farklı iki tarafın görülebildiğini belirttikten sonra Fourier'de de aynı ikiliğin mevcut olduğunu söyler. Fourier'in Fındıkoğlu'na göre yıkıcı olan tarafı ticaret müessesesine karşı takınmış olduğu tutumda kendini gösterir. Fourier'e göre ticaretteki fiyat serbestisi yani fiyatın satıcı tarafından belirlenmesi hadisesi çok yanlış bir şeydir. Ayrıca düşünüre göre tüccarlar sadece üretimi çok olan malı daha hızlı satabilme maksadıyla

²⁶³ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.314

²⁶⁴ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.315

²⁶⁵ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.317

²⁶⁶ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.317

fiyat indirirler. Burada alıcının menfaatini gözetme amacı güdülmez. Hulasa Fourier'e göre toplum, tıpkı ortaçağda vasalların kendi beylerine tabiiyetleri gibi, tüccarların isteklerine tabidir. Fındıkoğlu Fourier'in bu anlayıştan hareketle ticaretin ferdi olarak yapılmamasını, devletin eline geçmesini savunduğunu belirtir.²⁶⁷

Fourier ticaret erbabına yaklaştığı gibi sanayi erbabına yaklaşmaz. Onlara bakışı daha müspettir. Lakin bu üretim sisteminde işçinin gittikçe fakirleştiğini belirtir. Düşünürü göre Fransız İhtilali işçilere herhangi bir özgürlük getirmemiştir. Mevcut düzende işçi ürettiğini tüketme imkânına sahip değildir. Fındıkoğlu işçilerin koşulları karşısında etkilenen Fourier'in bu sebeple liberal ilerlemeyi reddettiğini söyler.²⁶⁸

Hemen bütün sosyalistlerde görülen kadın ve aile müessesine farklı yaklaşım Fourier'de de kendini gösterir. Fındıkoğlu'na göre Fourier'in diğer düşünürlerden farkı, daha feminist bir tarzla meseleyi ele almasıdır. Bu bakış açısıyla kadın özgürlüklerine ve aile müessesine dair kimi problemlerin varlığını tespit eden düşünür, bunlara sebep olarak mevcut iktisadi düzeni gösterir. Burjuva ve asillerin takdir ettiği aile modeli, erkek tarafından kurulmuş ve erkek lehine iktisadi menfaatler ağı şeklinde olan bir aile modelidir.²⁶⁹

Fourier'de kimi sosyalistlerde olduğu gibi bir tekâmül teorisi ortaya koymuştur. Toplumların tarihin ilk döneminden bu yana ilerleyişini daha ziyade ahlak anlayışı ve medeniyet açısından irdeleyen düşünürün ideal toplumu, sosyalist ve kooperatif nizamına imkân veren yepyeni bir ahlaki anlayışa sahip olacaktır. Fındıkoğlu'na göre Fourier'in tasarlamış olduğu ideal toplumda kilit nokta, yeni ahlak anlayışıyla birlikte insanların çalışmayı benimsemesi ve sevmesidir. Yeni ahlak anlayışı Fourier'e göre insanda içgüdüsel olarak mevcut olan çalışma ve işleme arzusunu kuvveden fiile çıkaracaktır.²⁷⁰

Fourier kolektif, Fındıkoğlu'na göre kooperatifleri çağrıştıran, kendisinin Falanj adını verdiği bir sistem tasarlamıştır. Falanj kelimesi Büyük İskender tarafından kullanıldığı düşünülen bir savaş terimidir ki Fourier, aynı adı verdiği içtimai teşkilattan, toplumdaki adaletsizliklerle savaşması beklemektedir.²⁷¹ Fourier falanjları dört yüz

²⁶⁷ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.318

²⁶⁸ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.319

²⁶⁹ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.319–320

²⁷⁰ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.323

²⁷¹ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.324

aileden oluşan topluluklar olarak belirlemiştir. Çalışma saatleri düşünür tarafından belirlenen falanjlarda ziraata sanayiden daha fazla ehemmiyet verildiği görülmektedir. Fındıkoğlu buna sebep olarak Fourier'in ticaret müessesesi kadar olmasa da, sanayi kesimine de mesafeli durmuş olmasını gösterir.²⁷² Her falannda sosyal aktiviteler için kütüphane, okuma salonu, tiyatro ve mabet mevcuttur. Fındıkoğlu mabetlere yer vermesini örnek göstererek Fourier dine karşı kayıtsız kalmadığını söyler.²⁷³

Fındıkoğlu Falanj ekonomisinde bir noktaya vurgu yapar. Fourier falanjdaki üretim yapısını tanımlarken işbirliği anlamında cooperation(kooperasyon) tabirini kullanır. Fındıkoğlu için ilerleyen süreçte çok daha fazla zikredilecek terimin bu şekliyle Fourier tarafından kullanılması önemli bir vaziyet arz etmektedir. Ayrıca Fındıkoğlu tasarlanan falanj sisteminin bu tabiri hak ettiğini söyler. Zira Fındıkoğluna göre sistem, günümüz istihsal ve istihlak kooperatiflerinin özelliklerini taşımaktadır.²⁷⁴

Fındıkoğlu Fourier'in falanjlarında mülkiyetin şeklen var olmadığını belirtir. İnsanlar falanja girerken sermayelerini, mülkiyetlerini yatırarak karşılığında hisse sahibi olurlar. Bu hisseler de bireylerin falanjdaki kar dağılımından pay almalarına ve üretim birimine ortak olmalarına imkân verir.²⁷⁵

Fındıkoğlu'nun üzerinde durduğu bir başka nokta ise Fourier'in falanjlarda ne tip bir yönetim biçimi öngördüğüdür. Fındıkoğlu'nun tespitine göre Fourier her falanjin başına bir hükümdar getirir. Ancak bu hükümdar yalnız sevk ve idareden sorumludur. Falanj üyeleri üzerinde herhangi bir baskı unsuru oluşturamaz. Münferit falanj hükümdarlarının da hükümdarı olacak bir merkez olmalıdır. Dünyadaki en tepe noktayı temsil edecek bu hükümdarı Fourier İstanbul'a yerleştirir. Ayrıca falanjlar içinde farklı rütbe ve unvanlar meydana getirerek üyeler için cazibe mekanizmasının çalıştırılması, tüm falanjların iletişimine imkân veren beynelmilel bir lisanın oluşturulması Fourier'in tasarısında yer alan başka unsurlardır.²⁷⁶

Fındıkoğlu'nun Fourier'i eleştirdiği bir nokta, düşünürün tasarısında kadınlara yaklaşımıdır. Fourier kadınların tek eşli olabileceğini söylemiş fakat bu durumu tenkit etmiştir. Falanjlarda kadınlar arzularına göre istedikleri şekilde koca değiştirebilecekler

²⁷² Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.325

²⁷³ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.325

²⁷⁴ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.326

²⁷⁵ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.326

²⁷⁶ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.327–328

hatta tam serbestîye sahip olabileceklerdir. Fındıkoğlu Gide'den alıntı yaparak böyle bir fantezinin, kadın hukuku lehine olarak yapılmış bir feminizm olmaktan ziyade aile müessesesini fena gören, kadın erkek ilişkilerinin kayda alınmasını hazmedemeyen, üstelik bekâr kalmış bir hayalperestin eseri olduğunu belirtir.²⁷⁷

Fındıkoğlu genel hatlarıyla Fourier'in düşüncesini tespiti çalıştıktan sonra maddeler halinde düşünürün ortaya koyduğu fikirlerin özelliklerini ve etkilerini tespiti çalışır:

—Fındıkoğlu için Fourier, menkul sermayenin kapitalist cihaz içerisindeki işleyişine ilk hücum eden mütefekkirlerden biridir.²⁷⁸

—Yine Fındıkoğlu için düşünür, modern kooperatifçilik fikrinin öncülerinden biridir. Sosyalizmin ana meselesi olan proletaryanın ancak istihsal ve istihlakı aynı zamanda başarmağa çalışan kooperatifçilikle ortadan kalkacağını sezmiştir ki, Fındıkoğlu'na göre düşünürün bu tespiti geçerliliğini yitirmemiştir.²⁷⁹

—Düşünürün falanj teorisi farklı dönemlerde uygulama alanı bulmuştur. Fourier'den etkilenenlerin bir kısmı farklı coğrafya ve dönemlerde teoriyi hayata geçirmeyi denemişlerdir. Bu örneklerden hareketle Fındıkoğlu, teorinin Alman Ve İngiliz kooperatifçiliğini değilse bile çok açık bir şekilde Fransız kooperatifçiliğini etkilediğini söyler.²⁸⁰

—Fındıkoğlu düşünürün ortaya koymuş olduğu fikirleri itibariyle devlet kapitalizmine rehberlik ettiğini belirtir. Bir görüşe göre falanj sisteminin, Sovyetler Birliği'nde uygulanan kolhoz sistemiyle benzeştiğinin iddia edildiğine satırlarında yer verir.²⁸¹

—Ayrıca Fındıkoğlu hiç akla gelmeyecek bir sahada, mimaride Fourier'in tesiri olduğuna inanmaktadır. Buna göre tasarı kolektif, doğayla iç içe olan yaşam mimarisine esin vermiştir.²⁸²

—Fındıkoğlu'na göre Fourier'in ortaya koymuş olduğu bir başka önemli husus ise cazibe prensibidir. Falanjda yaşama ve falanjdan pay alma, üreten üzerinde bambaşka bir motivasyon doğuracaktır.²⁸³

²⁷⁷ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.328–329

²⁷⁸ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.330

²⁷⁹ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.330

²⁸⁰ Fındıkoğlu (1965), **a.g.e.**, s.331–332

²⁸¹ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.332

²⁸² Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.332–333

—Fourier’in işçiyi istihsal kooperatiflerinde sermayedar haline getirme projesi önemini hiç yitirmemiştir diyen Fındıkoğlu, bu fikrin liberal görüşler tarafından dahi reddedilmediğini söyler.²⁸⁴

Fourier’in görüşlerini ve etkisini tespitle birlikte Fındıkoğlu, bu görüşleri itibariyle düşünürün sosyalizme ne kadar mal edilip edilemeyeceğini de sorgular. Fındıkoğlu ne tip bir sosyalist tanımıyla hareket edileceğinin, soruya verilecek cevabı değiştireceğini belirtir. Yani Fourier’in sosyalist olup olmadığı bakış açısına göre değişir. Fındıkoğlu’na göre Fourier’in diğer sosyalistlerle en büyük benzerliği, düşüncelerini onlar gibi bir faraziyeyle anlatmasıdır. Fındıkoğlu düşünürün mevcut sisteme karşı tutumu itibariyle sosyalist ruhlu bir şahsiyet olduğunu, önemini yitirmeyen bereketli fikirleri öne sürdüğünü belirtir. Gerek sosyalist düşünceyle, gerek kooperatifçilikle ilgilenenler için Fourier incelenmesi gereken bir mütefekkidir.²⁸⁵

2.1.3.15. John Stuart Mill

John Stuart Mill iktisadi doktrinler tarihi içerisinde, umumiyetin kabulüyle Klasik İktisatçılar kategorisinde ismi zikredilen bir düşünürdür. Ancak Fındıkoğlu’na göre Mill’in Klasik İktisadın çok dışına taşan ve sosyalizmle örtüşen önemli yaklaşımları vardır. Bu yaklaşımları tespit eden Fındıkoğlu, Mill’in sadece içinde gösterildiği iktisadi düşünce akımı için değil, sosyalist düşünce tarihi açısından da önemli bir mütefekkir olduğunu iddia etmiştir.

John Stuart Mill 10 Mayıs 1806 Londra’da dünyaya gelmiştir. Dönemin ünlü düşünürlerinden olan babası James Mill tarafından kimi görüşlere göre iyi, kimi görüşlere ağır bir eğitimden geçirilmiştir.²⁸⁶ Daha çocuk yaşta Yunanca, Latince, matematik, fen bilimleri ve felsefe eğitimi aldığı bilinmektedir. Fındıkoğlu düşünürün almış olduğu Yunanca ve Latince eğitimi sayesinde bu dillere ait birçok eseri okuduğunu ve bu eserlerdeki düşüncelerden başta hümanizm olmak üzere etkilendiğini belirtir.²⁸⁷ Fransa seyahati sırasında baba dostu Jean Baptista Say’in yanında ikamet etmiş, kendisiyle fikir alışverişinde bulunmuştur. 17 yaşında çalışmaya başladığı Doğu

²⁸³ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.333

²⁸⁴ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.334

²⁸⁵ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.330

²⁸⁶ Burhan Ulutan, **İktisadi Doktrinler Tarihi**, 1.Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1978, s.318

²⁸⁷ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **Stuart Mill ve Türkiye’deki Tesirleri**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1963, s.6

Hindistan Kumpanya'sında yaklaşık 30 sene yüksek idarecilik yapmış, lakin bu dönemde dahi fikir hayatıyla ilişkisini koparmamıştır. İngiltere'ye döndükten sonra fikri bakımdan en verimli dönemini yaşamıştır. Siyasete çok fazla mesai harcayan düşünür, yalnız bir dönem parlamentoya aza seçilebilmiştir. Fındıkoğlu Mill'in bu dönemde İrlanda'daki toprak meselesiyle yakından ilgilenmesini ve İrlanda'ya gösterilen muameleyi eleştirmesini düşünürün sosyalist eğilimlerine örnek olarak gösterir. Ayrıca Mill'in arazi ıslahatı için dernek kurması, köylüler için zirai kooperatiflerini lüzumlu görmesi, emek ile kazanılmamış servetlerin müsaderesini düşünmesi Fındıkoğlu'na göre düşünürün ileri safhadaki sosyalist görüşlerinin birer tezahürüdür. Fındıkoğlu'nun tabiriyle, Mill'in başkalarının saadet ve hayrına bağışlanmış kahramanca hayatı 7 Mayıs 1871'de Avignon'da son bulmuştur.²⁸⁸

Fındıkoğlu Mill'in fikriyatında en büyük değişimin Owen'ın fikirlerinden mülhem olan "Cooperation" derneği ile alakadar olduğu zaman sürecinde yaşandığına inanır. Fındıkoğlu'na göre Mill, liberalizmi tadil etmeye dair olan ve kendisini sosyalizme yaklaştıran fikirlerden bu dönemde etkilenmiştir. Ancak buradan Mill'in kendisini liberal ve demokrat fikirlerden soyutladığı anlaşılmalıdır. Fındıkoğlu bilakis Mill'in hususi menfaat ile umumi menfaati birleştirecek, takdire şayan barıştıracı bir fikriyatı ortaya koyduğunu belirtir.²⁸⁹

Fındıkoğlu Mill'in sosyalizmle olan alakasını izah ederken düşünürün doğrudan doğruya sosyalizm ve benzeri konularla alakalı bir eserinin olmadığını söyler. Ancak ardından bir müellifin herhangi bir doktrine mal edilmesi için onun mutlaka konu ile yakından alakalı bir esere sahip olmasının gerekmediğini belirtir. Dolayısıyla Fındıkoğlu Mill'in sosyalizmle olan ilişkisini mütefekkirin herhangi bir eseri özelinde değil, farklı eserlerinde ortaya koymuş olduğu fikirleriyle inceler. Bu fikirlerin Fındıkoğlu için en önemli olanlarından biri Mill'in klasik iktisadın bölüşüm teorisine yaklaşımıdır. Zira Mill istihsal için geçerli olan tabii kanunlar fikrinin bölüşüm için geçerli olmayacağını ileri sürmüştür. Fındıkoğluna'göre, bölüşümü klasiklerin tabii kanunlar teorisi dışında ele alması, Mill'in XIX. asır sosyalistleri içersinde gösterilmesi için yeterlidir.²⁹⁰

²⁸⁸ Fındıkoğlu, (1963b), a.g.e., s.10

²⁸⁹ Fındıkoğlu, (1963b), a.g.e., s.8

²⁹⁰ Fındıkoğlu, (1963b), a.g.e., s.36

Fındıkoğlu Mill'in iktisadi fikirlerinde diğer liberal iktisatçılar gibi İktisadi Adam(Homo Economicus) prensibinden hareket ettiğini reddetmez.²⁹¹ Ayrıca Mill sosyalist düşünürlerin faraziyelerinden uzak bir düşünce yapısına sahiptir. Zaten Fındıkoğlu düşünürün benimsediği tüme varım metodunun tüm faraziye oluşturmaya yol kapadığını belirtir. Spekülatif cemiyet bilgilerine itibar etmeyen Mill mümkün merteye müşahedeye önem verir.²⁹² Faraziyelere itibar etmemesine karşın Mill tekâmülcü sosyalizm fikrinin tenkit edilebileceğini belirtmekle birlikte bu fikre tam olarak karşı çıkmaz. Düşünürü göre bu tip bir sosyalizm tecrübelerin yardımıyla tedrici olarak gerçekleşebilir. Fındıkoğlu düşünürün esas karşı geldiği sosyalizm tipinin ihtilaci zihniyeti benimseyen tip olduğunu söyler.²⁹³

Mill'in kooperatifçiliği dikkate alması da Fındıkoğlu için önemli bir noktadır. İşçinin işyerine iştirakini içeren formüllere Mill'de rastlanmıştır. Ancak Fındıkoğlu burada da Mill'in zaman içerisinde bir dönüşüm öngördüğünü, ani bir müdahaleye ihtiyaç hissetmediğini belirtir.²⁹⁴

Fındıkoğlu bu düşünürün sosyalizmle olan ilişkisini incelerken de kesin bir yargıya varma gayreti gütmemiştir. Mill'in klasik iktisatçılar arasında olup olmadığı, liberal olarak mı sosyalist olarak mı tanımlanması gerektiği gibi sorular üzerinde Fındıkoğlu'na göre vakit yitirilmemelidir. Zira bu konuda oluşacak kanaatler kanaati oluşturanın bakış açısına göre değişir. Ancak Fındıkoğlu Mill'i ferdiyetçilikten sosyalizme eğrilen bir çizgide görür.²⁹⁵ Demokrasiden ve ferdi özgünlüklerden taraf olmakla birlikte zamanla kendinde, tabii adaletsizlik neticesinde toplumda oluşan eşitsizlikleri telafiye dair düşünceler belirlemiştir. Fındıkoğlu düşünürdeki müesseselerin insan tarafından düzenlendiği fikrinin liberal düşüncedeki tabii ilerleme fikrine aykırı olduğunu belirtir.²⁹⁶ Netice olarak Fındıkoğlu için Mill, ortaya koymuş olduğu fikirlerle farklı bakış açıları tarafından farklı iktisadi akımlar içerisinde gösterilebilir. Ancak Fındıkoğlu için kesin olan şudur ki Mill, fert ve cemiyet, hürriyet ve toplumsal adalet

²⁹¹ Fındıkoğlu, (1963b), a.g.e., s.25

²⁹² Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **Claude Bernard ve Şakir Paşa**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1963, s.5

²⁹³ Fındıkoğlu, (1963b), a.g.e., s.37

²⁹⁴ Fındıkoğlu, (1963b), a.g.e., s.38

²⁹⁵ Fındıkoğlu, (1963b), a.g.e., s.40

²⁹⁶ Fındıkoğlu, (1963b), a.g.e., s.39

problemini kendi iktisat doktrininde hiç de ahenksiz ve gayrı mantıki olmayan bir zihniyet ile aksettirmeyi başarmıştır.²⁹⁷

2.1.3.16.Karl Marx

Fındıkoğlu, sosyalizm tarihinin, Fransız İhtilalinden ve ihtilalin arkası sıra yetişen Fransız sosyalistlerinden sonra gelen safhasının tamamıyla Karl Marx'a mal edilebileceğine inanır.²⁹⁸ XIX. asrın koşulları göz önüne alınırsa bu dönemde işçi sınıfının sorunlarını ve bu sorunların çözüm yollarını bir sistem içersinde sunacak biri belki de beklenmekteydi. Fındıkoğlu'na göre Marx kendi dönemine kadar olan sosyal adaletsizlik ve istismar meselesiyle ilişkili olan düşüncelerden, yaşadığı zamanın gergin hadiselerinden aldığı kuvvetle zamanın en önemli sorununu ortadan kaldıracağına inandığı bir sistem tasarlamıştır.²⁹⁹ Fındıkoğlu, Marx'ın ölümünden sonra çok daha geniş kitleler tarafından kabul görmeye başlayan düşüncelerinin ve eserlerinin onu benimseyenlerce adeta bir kutsal kitap gibi algılanmaya başlandığını söyler.³⁰⁰ Sosyalist düşünce tarihindeki en önemli şahıs olarak Karl Marx'ı işaret edenlere Fındıkoğlu da tereddütsüz iştirak eder. Bu önemi sebebiyle Fındıkoğlu Marx'ı diğer sosyalist düşünürleri incelediğinden çok daha detaylı bir şekilde incelemiştir. Sosyalist düşüncenin doğru algılanması için Marxizm'in çok iyi bilinmesi gerektiğine inan Fındıkoğlu mütefekkeri anlatmaya hayatından başlar.

Tam adı Karl Heinrich Marx olan düşünür 1818 yılında Almanya'nın Ren vadisindeki Trier'de dünyaya gelmiştir. Yedi çocuklu ailenin ikinci çocuğu, en büyük erkek çocuğu olan Marx'a babasının ayrı bir alaka gösterdiği bilinmektedir. Babası durumu kötü olmayan bir hukukçudur. Baba Marx, kimi görüşlere göre iş hayatında daha iyi konumlara gelmek için din değiştirerek Musevilikten Hıristiyanlığa geçmiştir. Bu değişiklik ebeveynin özellikle çocuklarının din eğitimi konusunda ihtilafa düşmelerine sebep olmuştur. Fındıkoğlu gerek babasının din değiştirmesinin gerek bundan sonra evinde yaşanan din eğitimi konusundaki anlaşmazlıkların genç Marx'ın düşüncelerini etkilediğine inanmaktadır.³⁰¹ Gençlik yıllarında şiire ve edebiyata yakın

²⁹⁷ Fındıkoğlu, (1963b), **a.g.e.**, s.42

²⁹⁸ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.339

²⁹⁹ Fındıkoğlu, (1951a), **a.g.m.**, s.10

³⁰⁰ Fındıkoğlu, (1953b), **a.g.e.**, s.10

³⁰¹ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.342–343

alakası vardır. Çocukluğundan üniversite yıllarına kadar olan süreçte genç Marx'ın üzerinde etki bıraktığına inandığı unsurları Fındıkoğlu şöyle sıralar: Yaşadığı yeri alakadar eden o zamanın teknik keşifleri ve bunların aile içindeki etkileri, babasının reformist din telakkisi, yine babasında gördüğü Prusya Devleti sevgisi, babası tarafından Voltaire'e ve müspet ilimlere dair kendisine yapılan telkinler.³⁰²

Üniversiteye gitme çağı gelince kendisi edebiyat eğitimi almak istese de babasının telkiniyle hukuk tahsili için Bonn'a gönderildi. Kasabasından ayrılış tarihi 1836 yılı olan Marx yüksek tahsilini Bonn ve Berlin Üniversitelerinde yaptı. Fındıkoğlu'nun belirttiği, Marx'ın bu dönemde ilgilendiği fikri konular şunlardır: Aristo felsefeleri ve Yunan çöküş dönemi, Thomas More ile başlayan ütopyizm, Hegel felsefesi ve Genç Hegelciler, Bauer ve Feuerbach'dan gelme ateizm.³⁰³

1841 yılında diplomasını alma muvaffakiyetini göstermiş, bu dönemde bir hocasının vadiyle üniversitede hoca olarak kalma arzusu duymuşsa da bu isteği gerçekleşmemiştir. Eğer tahsil hayatının bitimini hayata atılmak olarak görürsek Fındıkoğlu, Marx'ın yirmi üç yaşında hayata atıldığının söylenebileceğini belirtir. Başka bir tanımlamayla hayata atılmayı kendi hayatını kazanmak ve bakımı ile mükellef olunan aile fertlerine yardım etmek olarak görürsek Fındıkoğlu'na göre Marx yaşamının hiçbir döneminde bu manada hayata atılmamıştır.³⁰⁴ Bu dönemde siyasi görüşlerini başkalarına duyurabilme fikri Marx'a cazip gelmiş olacak ki ilk iş tecrübesini bu alanda yaşar. İki sene süren bu gazetecilik denemesi dönemindeki yazılarından hareketle Fındıkoğlu Marx'ı din liberalizmi ve siyasi liberalizm yolcusu, iktisadi meselelerin ve hususu ile sosyalist ve komünist cemiyet görüşünün yabancı, biraz babadan biraz Hegel'den gelme bir takım felsefi tesirler altında olan Prusyacı bir şahsiyet olarak tanımlar.³⁰⁵ Marx'ın izdivacı da yine bu döneme tekabül eder. Fındıkoğlu hayatının bu döneminde Marx'ın Alman liberal ve demokrat düşünce yapısıyla ve günlük iktisadi gelişmelerle yakından ilgilendiğini belirtir.³⁰⁶

1844 yılında Marx, kendisi gibi gazetecilik tecrübesi yaşamış bir arkadaşının davetiyle Paris'e gider. Burada Fransız-Alman Yıllıkları adı altında bir dergi çıkarırlar.

³⁰² Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.422

³⁰³ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.422

³⁰⁴ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.347

³⁰⁵ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.348

³⁰⁶ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.423

Bir senelik Paris ikametinin Marx'ın fikirlerinin teşekkülü bakımından mühim bir dönem olduğu aşikârdır. Fındıkoğlu düşünürün liberalizmden sosyalizme geçişinin bu devrede olgunlaşan fikirleri sayesinde olduğunu iddia eder.³⁰⁷ Ayrıca 1844 yılı Marx ile Engels arasındaki dostluğun başlangıç yılı olmuştur. Fındıkoğlu Pariste bulunduğu süre içerisinde Marx fikri bakımdan etkileyen unsurları şu şekilde sıralar: Fransız içtimai meselesine ait hareketlerinin üzerindeki tesirleri, Fransız sosyalistleri ile olan ilişkileri, ikinci gazetecilik tecrübesi sayesinde edindikleri, Alman idealist ve proleter sosyalistlerinden edindiği fikirler, Engels ile kurulan dostluk, karsının üzerindeki tesirleri.³⁰⁸

Marx kaleme aldığı fikirlerin kimi otoriteleri rahatsız etmesi sonucu Paris'te uzun kalamamış, Belçika'ya sığınmak zorunda kalmıştır. Fındıkoğlu bu dönemin Marx'ın hayatındaki en karışık dönem olduğunu söyler. Buna sebep olarak da Marx'ın Paris'te kapmış olduğu sosyalist düşüncelerin, burada tam bir ihtiras kıvamını bulmasını gösterir. Fındıkoğlu na göre Marx bu dönemde kendinden evvel bu düşünceleri gütmüş olanları gölgede bırakmak maksadıyla her türlü politik ve fikri vasıtalara başvurmuştur.³⁰⁹ 1845 yılının başında Belçika'ya gelen Marx yine bu yıl içerisinde Londra'ya geçmiştir. Burada üretimin baş döndürücü halini yerinde müşahade imkânı bulmuştur. Fındıkoğlu düşünürdeki, yeni nizamın mevcut gerginlik sebebiyle kendiliğinden oluşacak bir sosyal patlama neticesinde ortaya çıkacağına dair fikirlerin en çok İngiltere'de bulunduğu dönemde belirlediğine inanır.³¹⁰ Bir buçuk ay süren ilk İngiltere seyahati sonrası tekrar Brüksel'e döner. 1845–1848 yıllarını kapsayan, içinde İngiltere ziyaretini de barındıran, ancak ağırlıklı olarak Belçika'da geçen sürede düşünüre dair vuku bulan en önemli hadise meşhur Komünist Beyannamesi'ni yayınlamasıdır. Buna ek olarak Fındıkoğlu Marx'ın bu dönemde Dünya'daki eşitlikçi hareketlerle ve Proudhon'un görüşleriyle ilgilendiğini belirtir.³¹¹

1848 yılının getirmiş olduğu gergin ortam Marx'ın tekrar ülke değiştirmesine sebep olur. Ülkesi Almanya'ya geçerek yeniden bir gazete çıkarma girişiminde bulunur.

³⁰⁷ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.352

³⁰⁸ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.423

³⁰⁹ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.353

³¹⁰ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.354

³¹¹ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.423

Fındıkoğlu'na göre Marx bu dönemki neşriyatında çok daha fazla anarşizme prim tanıyan bir üsluba sahiptir.³¹²

Dönemin başta hükümet olmak üzere farklı kesimlerini rahatsız eden gazetesi 1849 yılında kapatılır. Aynı yılda ailesi çok ciddi bir mali sıkıntı içindedir. Oluşan bu şartlar karşısında Marx çareyi İngiltere'ye gitmekte bulur. 1883 yılında vefat edene kadar, iki defa Almanya ziyareti müstesna, İngiltere'den hiç ayrılmadı. Fındıkoğlu İngiltere'de olduğu süreçte Marx'ın İngiliz sosyalistlerinden, İngiliz klasik iktisatçılarından ve İngiliz iktisat literatüründen faydalandığını söyler. Ayrıca Engels ile Lassalle'in teşviklerinin düşünür üzerinde etkili olduğunu belirtir.³¹³ Yine Fındıkoğlu'na göre bu dönemde Marx'ı derinden etkileyen bir başka olay ise dokuz yaşındaki oğlu Edgar'ı kaybetmesidir.³¹⁴

Darvin'in biyolojide, Copernic'in astronomide yaptığı devrime benzer bir devrimi sosyolojide yapması beklenen eserinin ilk cildi 1867'de yayınlandı. Fındıkoğlu Kapital'in yazılmasındaki bir unsurunda Marx ve Engels'in her sene gerçekleşmesini merakla bekledikleri ihtilalin bir türlü gerçekleşmemesi olduğunu söyler. Düşünürler bekledikleri olmayınca dünyayı ihtilale sevk edecek iktisat nazariyesi kitabının yayınlanması gerektiğine inandılar. Fındıkoğlu bu düşüncenin özellikle Engels'te ağır bastığını belirtir.³¹⁵ İlerleyen süreçte ölümünden sonra eserinin ikinci cildi 1885 yılında, üçüncü cildi 1894 yılında neşrolunur.

Cenazesinde sadece yedi kişinin var olmasını Fındıkoğlu manidar bulur. Fındıkoğlu düşünürün görüşlerinden yegâne gerçekleşmiş olanın Proudhon'a verdiği cevapta yer alan "tarihi idare eden şer telakkisi" olduğunu söyler. Bunun haricinde Fındıkoğlu'na göre Marx'tan geriye kalanlar, perişan bir aile hayatı, aile üyelerinden ve fikir dostlarından geçim parası isteyen mektuplar koleksiyonu, kısa zamanda iflas eden gazetecilik denemeleri, kurulmasına müteakip fesat ve ihtiras yuvası olan Enternasyonal tecrübeleri ve nihayet tek bir adamın Engels'in dostluğudur.³¹⁶

Fındıkoğlu, görüldüğü gibi Marx'ın hayatını detaylı bir şekilde kendi yorumları eşliğinde ele almıştır. Kendisine göre Marx'ın doğru anlaşılması için

³¹² Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.358

³¹³ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.423

³¹⁴ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.360

³¹⁵ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.363

³¹⁶ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.370–371

incelenmesi gereken bir başka konu da düşünürün fikirlerini şekillendiren diğer fikri hareketler ve hayatına dair başka unsurlardır. Fındıkoğlu'nun Marx'ın fikriyatına tesir ettiğine inandığı unsurlardan ilki klasik iktisatçılardır. Fındıkoğlu birbirine zıt görünen iki ideolojiden birinin temsilcilerinin, diğerinin en önemli temsilcisini nasıl etkilediğini detaylı bir şekilde anlatır. Düşünürümüze göre Marx başta Adam Smith ve David Ricardo olmak üzere, klasik iktisatçılar tarafından ortaya konan kıymet-emek münasebetinden etkilenmiştir. Hatta Fındıkoğlu'na göre ortaya konan bu fikir Marx'ı o kadar etkilemiştir ki, düşünürün kıymetin sebebini emek olarak gösteren nazariyesine bir nevi başlangıç olmuştur. Yalnız Fındıkoğlu ortaya konan düşüncenin iki farklı akımın elinde çok farklı bir şekilde yorumlandığını da belirtir. Buna göre klasik iktisatçılar emeği tek tip olarak tanımlamamışlar, zihni emek, müteşebbis emeği gibi emek türlerini görmezden gelmemişlerdir. Ayrıca emeğin bu şekilde algılanması klasiklere göre diğer faktörlerin reddini icap ettirmez. Bunlara ek olarak Fındıkoğlu klasiklerin kıymetin sebebi emektir fikrini bir aksiyona dönüştürme gayreti gütmediklerini, oysaki Marx'ın buradan hareketle mevcut düzene karşıt bir doktrin tasarladığını da belirtir.³¹⁷

Marx üzerindeki tesirler arasında, Fındıkoğlu Alman filozofu Hegel'in çok mühim bir yere sahip olduğunu söyler. Hatta bu etki Fındıkoğlu'na göre o kadar büyüktür ki genç Hegel'ciler içerisinde dahi Hegel'in fikirlerini bu denli idame ettiren bir mütefekkir mevcut değildir.³¹⁸ Malum olduğu üzere tarihin diyalektik inkişafı fikri, Hegel'in felsefesinde ağırlık merkezidir. Bu felsefeye göre tarihi süreç tez, antitez ve bunların mücadelesinden ortaya çıkan senteze dayalı bir yol takip eder.³¹⁹ Fındıkoğlu Marx'ın Hegel'deki bu diyalektiği tam manasıyla benimsediğini belirtir. Marx'a göre tarih diyalektik ile gelişir. Yalnız Marx'ın burada Hegel'den ayrıldığı önemli bir nokta vardır. Hegel'in diyalektiğini sağlayan "külli ruh" veya "objektif akıl" yerine Marx maddi ve iktisadi faktörleri koyar. Külli akı diyalektiğin merkezine koyan Hegel tam bir rasyonalisttir. Fındıkoğlu burada Marx'ın diyalektiği ele alırken külli akıl yerine maddeyi koyarak Hegel'in idealizmini materyalizme çevirdiğini belirtir.³²⁰ Marx

³¹⁷ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.424-425

³¹⁸ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.433

³¹⁹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **Seçme Metinler ve Kıraat Parçaları ile Ahlak Tarihi I. Cilt**, 1.Basım, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1944, s.9-10

³²⁰ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.429

diyalektik ilerleyiş sonucunda tarif ettiği sınıfsız, ideal topluma ulaşılacağına inanmaktadır. Burada Fındıkoğlu Marx'ı eleştirir. Fındıkoğlu'na göre Marx'ın diyalektiğinin o günkü safhasını oluşturan sınıf çatışması, sadece şiddeti vakit vakit değişen bir anlaşmazlık, bir ihtilaf veya çatışmadır. Bu çatışmanın bir tenakuz şekline sokulması, birinin diğerini mutlak surette yeneceğine inanılması, Fındıkoğlu'na göre Hegel diyalektiğinin Marx tarafından çok farklı bir bakış açısıyla yorumlandığının göstergesidir.³²¹

Fransız sosyalizmi olmasaydı Marksizm vücuda gelemezdi diyen Fındıkoğlu için Fransız sosyalistlerin düşünür üzerindeki etkisi aşikârdır. Bu sosyalistler içerisinde Fındıkoğlu sadece ihtilalden sonra tarih sahnesine çıkanları zikretmez. Fındıkoğlu'na göre başta Barnave olmak üzere Fransız İhtilali'nden önce yaşamış sosyalistlerin de Marx üzerinde önemli etkisi vardır. Buna göre Marx Barnave'nin tarihi maddeciliğinden, Saint-Simon ve Sismondinin istismar nazariyesinden etkilenmiştir. Fındıkoğlu Marksizm'in hemen bütün meselelerinin Marx'tan önce, Fransız mütefekkirleri tarafından ele alındığına hatta formüleştirildiğine inanır. Bu noktadan hareketle Marx'ın bu görüşlerden istifade etmediği düşünülemez. Fındıkoğlu Marksizm içerisinde bu Fransız düşünürlerinin isim ve görüşlerine rastlanmamasının ve ya tenkit maksadıyla pek az rastlanmasının, böyle bir tesirin vaki olmadığı anlamına gelmeyeceğini belirtir.³²²

Fındıkoğlu'na göre Marx'ın etkilendiği bir başka mütefekkir ise Feuerbach'tır(1804, Landshut–1872, Rechenberg).³²³ Feuerbach Hıristiyanlığın İçyüzü adlı bir eser neşretmiştir ki, Fındıkoğlu'nun Engels'ten aktardığına göre bu eser dine bakış açısı itibariyle Marx'ı çok etkilemiştir. Bu esere göre tabiat ve insan dışı hiçbir şey düşünülmemelidir. Dinler beşeri mahsullerden başka bir şey değildir. Marx, Feuerbach'ın “dini adam” fikrinden yola çıkarak dinlerin, muayyen cemiyetlerin mahsulleri olduğunu göstermek gerektiğini söylemiştir.³²⁴

Fındıkoğlu Marx'ın fikriyatında en az bu zikredilen düşünürler kadar önemli olan bir unsurun da, yaşadığı çağda vuku bulan sınaî gelişme olduğunu söyler.

³²¹ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.431

³²² Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.434

³²³ Ludwig Feuerbach, **Geleceğin felsefesi**, Oğuz Özügül (çev.), 2.Basım, İstanbul: Say Yayınları, 2006, s. II

³²⁴ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.437

Fındıkoğlu'na göre bu çağın sınaî gelişmeleri olmasaydı Marx olamazdı. Düşünürün yaşadığı dönem Almanya'sında yer yer sanayileşme arttıkça sosyal tezahürleri de ortaya çıkıyordu. Bu tezahürler karşısında ilk zamanlar demokrat bir liberal olan gazeteci genç Marx'ın görüşleri hızla değişir. Bu değişim sonrası Marx, kapitalizmin en gelişmiş döneminde, bu kapitalizmin kurbanı olan ve ne ortaçağdan kalma ahlaki ve içtimai mahiyetteki sosyal yardım müesseselerinden, ne de yeni içtimai siyaset mahsulü kanunlardan faydalanamayan dördüncü sınıfın mütefekkeri olarak ortaya çıkmıştır.³²⁵

Fındıkoğlu Marx'ın fikriyatı üzerinde ırki hüviyetinin etkilerini de inceler. Öncelikli olarak ortaya koymuş olduğu teoriyle aslen Yahudi olmasına dair yapılan müşahedeleri ele alan Fındıkoğlu bu tespitleri ilimden uzak bulur. Hatta bir adım daha ileri giderek Marxisizm'in ve sosyalizmin bir Yahudilik davası gibi gösterilmesine şiddetle karşı çıkar. Fındıkoğlu'na göre birbiri içerisine sokulmaya çalışılan bu iki unsur arasında benzerlikten ziyade tezat vardır. Ticari alanda başarıya yatkın Yahudi tipinin sermaye ile ilişkisi çok açıktır. Dolayısıyla kapitalizme tam uyan bu tipi sosyalizmin varlığıyla ilişkilendirmek Fındıkoğlu'na göre gayri ilmi bir yaklaşımdır.³²⁶ Fındıkoğlu Marxisizm'i Yahudilikle ilişkilendiren bir başka zihniyetin ise dünya Yahudiliğinin vaziyetinden hareket ettiğini belirtir. Bu görüşe göre dünyanın dört bir tarafına dağılmış bir biçimde yaşayan Yahudilerin diğer milletlerdeki milli şuuru azaltacak içtimai ve siyasi doktrinlere ihtiyaçları vardır. Marx da bir Yahudi olarak bu görevi üstlenmiştir. Ancak bu görüşün de Fındıkoğlu'nun nezdinde ilimle bağdaşır bir yanı yoktur. Fındıkoğlu bu iddiayı reddetmek için kendi döneminde yeni yeni kurulan İsrail devletine hâkim olan milliyetçi zihniyeti ve farklı ülkelerde yaşayan Yahudilerin o ülkelerin koşullarına göre farklı siyasi akımlar içindeki durumlarını örnek gösterir.³²⁷ Hulasa Yahudilerin tüm dünyadaki milliyetçiliğe toplu bir karşı çıkışları yoktur ki Yahudi olan Marx ırkını kurtarmak için millet kavramını reddeden bir evrensel doktrin tasarlamış olsun. Özet olarak Fındıkoğlu farklı şekillerde olsa da Yahudilikle sosyalizm arasında kurulmaya çalışılan ilişkiye itibar etmez. Mensup olduğu ırkın Marx'ın ideolojisi üzerinde iddia edildiği gibi bir etkisinin olmadığına inanan Fındıkoğlu, içinde yetişmiş olduğu toplumun düşünür üzerinde az ya da çok bir etkisinin olduğu fikrine

³²⁵ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.441

³²⁶ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.444

³²⁷ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.445

karşı çıkmaz. Ancak Fındıkoğlu bu etkinin irki olmaktan uzak kültürel bir etki olduğunu ısrarla belirtir. Fındıkoğlu bu etkiye örnek olarak, Marx'ın satırlarında var olduğunu iddia ettiği Prusya sevgisini ve Prusya'ya karşıtlığı sebebiyle düşünürde var olduğuna inandığı Slav düşmanlığını gösterir.³²⁸

Fındıkoğlu Marx'ın sistemini hazırlayan faktörler arasında bizzat mütefekkirin mizaç ve karakterinin mühim bir payı olduğuna inanmaktadır. Fındıkoğlu Marx'ın mizacını tanımlarken kendisini yaşarken tanıyan veya daha sonra kendisi üzerinde araştırmalar yapan düşünürlerin tespitlerini inceler. Bu tespitlerden yola çıkarak, Fındıkoğlu Marx'ı genel manasıyla kendi iç âleminde yaşayan ancak aksiyona büyük önem veren, benzer fikirlere sahip olduğu arkadaşlarıyla dahi zor geçinen, sevgiden ziyade kin duygularına sahip bir insan olarak tanımlar.³²⁹ Ancak bu tespiti yaptıktan sonra Fındıkoğlu objektif bir inceleme yapılabilmesi için mütefekkirin karakteri hakkında ileri sürülen, kendisinin de büyük ölçüde kabul ettiği düşüncelerin, doktrininden tecrit edilerek bir tarafa bırakılması gerektiğini belirtir.³³⁰

Fındıkoğlu Marx'ın sistemini hazırlayan faktörlerin incelenmesi esnasında Engels'in göz ardı edilemeyeceğini söyler. Bilindiği gibi Engels düşünürün hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Bu önemli dava arkadaşının Marx'ın sistemi üzerindeki etkisini inceleyen Fındıkoğlu, Engels'in Marx'ı belirsiz bir doktrinden ya da doktrinsizlikten, "Beyanname" ve "Sermaye"de yaşayan Marx haline getiren insan olduğuna dair görüşlere satırlarında yer verir.³³¹

Marx'ın fikriyatına etki ettiğini düşündüğü tüm bu unsurları saydıktan sonra Fındıkoğlu, düşünürün bütün bu unsurları aynı potada eritmesine imkân veren kabiliyetinin altını çizer. Fındıkoğlu'na göre Marx'ta daha orta öğretim yıllarında beliren bu yetenek, düşünürün teçridci, matematisyen kabiliyetidir. Tüm bu faktörlerin bu kabiliyet potası içerisinde erimesi neticesinde felsefeyi, içtimaiyatı, iktisadiyatı içerisinde barındıran fikri hareket ortaya çıkmıştır.³³²

Fındıkoğlu Marx'ın hayatına ve üzerinde etkili olan faktörlere dair detaylı tespitler yaptıktan sonra bu amiller sonrası ortaya çıkan karakterin ortaya koyduğu

³²⁸ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.448

³²⁹ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.454–455

³³⁰ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.458

³³¹ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.462

³³² Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.463

felsefenin ve doktrinin incelenmesine geçer. Fındıkoğlu'nun bu incelemesinde kaynak olarak bizzat Marx tarafından kaleme alınan eserler esas teşkil eder. Marx'ın eserleri içerisinde ise "Beyanname", "Sermaye" ve New York Tribune gazetesinde çıkan yazılar Fındıkoğlu tarafından daha detaylı bir şekilde üzerinde durulanlardır. Fındıkoğlu bu eserlerin içeriklerini bir nevi özetledikten sonra kendi yorumlarını da ekler. Fındıkoğlu'na göre Beyanname, çok sağlam bir muhakeme ve mantık çehresine sahip, düşünürün tecrit sanatı ile tasnif maharetinin aşikâr bir şekilde görüldüğü, "Historisme"nin muazzam bir abidesidir.³³³ Ancak Fındıkoğlu bu yönleriyle takdir ettiği Beyannameyi eleştirmeyi de ihmal etmemiştir. Buna göre kendi içerisinde tutarlı bir mantığa sahip olan Beyanname'nin ortaya koyduğu umumi hükümler yalnız bir nazariyeden ibarettir. Fındıkoğlu'na göre Beyannamenin metodolojik manzarası, muhtelif sosyal ilimlerin sağlam ve haklı tenkitleri karşısında ayakta duramayacak kadar zayıftır.³³⁴ Fındıkoğlu Sermaye'de ise Marx'ın temel olarak Kapitalist iktisadın son, tabii ve ebedi bir iktisat şekli olmadığını ispatlamaya çalıştığını söyler. Kapitalist cemiyet değişmez bir cemiyet değildir ve tıpkı feodal nizam gibi tarihe karışabilir. Fındıkoğlu'na göre Marx'ın Sermaye'de ortaya koymaya çalıştığı temel görüş kapitalizmin kendi içinden çıkan çatışmalar neticesinde tarihe karışacağı ve bunun böyle olması gerektiğidir.³³⁵

Fındıkoğlu eserlerinin içeriğini objektif bir şekilde sunmaya çalıştığı Marx'ın felsefesini ve görüşlerini bu eserler özelinde açıklama yoluna gitmemiştir. Bunun yerine bu eserlerden yola çıkarak Marx'ın felsefesini ve tasarladığı sistemi bir bütün halinde kendi bakış açısıyla anlatmayı tercih etmiştir. Fındıkoğlu'nun bu genel tarifine göre Marx için bütün insanlık tarihi, hakikatte bir istismar tarihidir. Başlangıçta sınıf çoklukları içerisinde yaşanan bu istismar gittikçe basitleşmiştir. Kapitalist çağ bu istismarı iki sınıf arasında yaşanan bir hale getirmiştir. Bu istismar türünde kapitalist nasıl tartı ile şeker alıyorsa, saat, gün veya hafta ölçüsünde iş piyasasından emek satın almaktadır ve buna karşılık bir ücret vermektedir. Hatta bu ücret, işçinin imal ettiği eşyanın kıymetinden ayrılmış bir pay teşkil eder; sermayedar bu ücreti elindeki fondan öder. Fındıkoğlu Marx'ın bu emeği esir emeğiyle mukayese ettiğini söyler. Marx'a göre

³³³ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.398–399

³³⁴ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.339

³³⁵ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.404

tıpkı esir emeği gibi işçi emeği de emek piyasasından satın alınmıştır. Yalnız bir farkla, esir bir kereye mahsus satın alınır. Güya hür olan işçinin emeği ise sermayedar ihtiyaç duydukça piyasadan satın alınacaktır. Her nasıl sahibi, işini gördürmek maksadıyla kölenin asgari geçimini temin etmeliyse, sermayedar da işçinin emeğini arz edebilmesi için, ona ölmeyeceği kadar olan ihtiyacını sunmalıdır. Sermayedarın işçiye olan bu lütfü yine sistemden bağımsız olmayacak şekilde, sunulan emek karşılığında verilecektir.³³⁶ Marx'ın tanımlamasına göre kapitalizmde, adına Marx tarafından “fazla kıymet” verilen unsur sermayedarda kalmakta, işçi ise hayatta kalacak kadar küçük bir kısım kıymete sahip olmaktadır. Fındıkoğlu Marx'ın toplumlarda oluşan sermaye birikimini de bu fazla kıymetin yekûnu olarak gördüğünü belirtir. Fındıkoğlu Marx'ın bu tespitlerine net bir şekilde karşı çıkmaz. Ancak burada karşı çıktığı husus bu fikirlerin yalnızca Marx'a mal edilmesidir. Zira Fındıkoğlu işçinin, karşılığı ödenmeyen bir kıymet fazlası meydana getirdiği meselesinin çok açık bir şekilde Sismondi ve William Thompson'da da mevcut olduğunu söyler.³³⁷ Dönemin istismar vaziyeti Marx tarafından tarif edildikten sonra devreye ilerleyen süreçte ne yaşanacağını diyalektik çerçevesinde izahı girer. Marx'a göre işçi sınıfı istismar edilecektir ve buna mahkûmdur. Bu istismarı hiçbir kuvvet önleyemez. Yalnız bu istismar işçi sınıfının ebedi kurtuluşunu kendiliğinden hazırlayacaktır. Bu istismar bütün zalim şekilleriyle, fakat tabii olarak devam edecek, neticede bir kadının doğurması gibi sermayenin istismar vasıtalığını yapan emek aletlerinin kollektiviteye geçtiği komünist cemiyetin doğduğu görülecektir. Sınıfların hâkimiyetini ilga eden proletarya, kendi kendisini de bir sınıf olarak ortadan kaldıracak ve neticede hür cemiyet zuhur edecektir.³³⁸ Fındıkoğlu genel hatlarıyla anlattığı bu sisteminde Marx'ın din ve felsefeyi de içine alan, onları izaha çalışan sistemli bir iktisat felsefesi ortaya koyduğunu iddia eder. Fındıkoğlu'na göre Marx için tek bir illiyet vardır, o da iktisattır. Materyalistler grubuna giren Marx'ın sisteminde kıstas olarak aldığı madde iktisadi maddedir ve düşünür iktisadi bir materyalizm ortaya koymuştur.³³⁹ Fındıkoğlu bu zihniyetin ürünü olarak Marx'ın hemen tüm içtimai hadiseleri(din, aile, ahlak, hukuk...) iktisadiyata bağladığını söyler.³⁴⁰

³³⁶ Fındıkoğlu, (1951a), **a.g.m.**, s.11

³³⁷ Fındıkoğlu, (1951a), **a.g.m.**, s.12

³³⁸ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.390

³³⁹ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.455–456

³⁴⁰ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.487

Buraya kadar Fındıkoğlu'nun Marx'ın sistemine dair yapmış olduğu genel tanımlamayı anlattıktan sonra, düşünürün bu sisteme dair diğer tespit ve tenkitlerini maddeler halinde sıralayacak olursak:

1-Marxizm'de diyalektik yürüyüşü tanzim eden faktör teknik ilerlemedir. Yani toplumsal değişimler teknik değişimlerin neticesinde ortaya çıkar.³⁴¹ Fındıkoğlu cemiyet çeşitlerinin sadece teknik ilerleme neticesinde ortaya çıktığı görüşüne iştirak etmez. Düşünüre göre toplum sınıflarının oluşumunda veya yer değiştirmesinde birçok faktörün etkisinden bahsedilebilir. İklim değişikliği gibi toplumdan bağımsız cereyan eden bir illetin dahi toplumun yaşam biçiminden, üretim şekline birçok unsuru değiştirebileceğini belirten Fındıkoğlu, Marxist tekâmül içerisinde toplumun sınıfsal değişiminin sadece teknik ilerlemeye bağlanmasına karşı çıkar.³⁴²

2-Fındıkoğlu Marx'ın tarihi maddeciliğindeki istihsal vasıtalarının tasarruf tarzının toplumun bütün müesseselerini tayin ettiği fikrinin kabul edilmesi halinde dahi bunun Marx'ın geleceğe yönelik tahminlerini haklı çıkarmayacağını belirtmektedir. Yani Marx'ın diyalektik yürüyüş içerisinde tanımladığı tarihi süreç anlatıldığı şekliyle doğru kabul edilse dahi bundan sonrası için komünist istihsalin teessüs edeceği bir cemiyete geçişin mutlak olması fikri Fındıkoğlu'na göre yanlıştır.³⁴³ Fındıkoğlu bu noktada Marx'ın bir nevi kadercilik yaptığını söyler. Düşünüre göre tarihi süreçte anlatılan sınıf mücadeleleri reel olsa bile bu mücadelelerin cemiyetleri iki sınıflı ve nihayet sınıfsız cemiyete ilettiği ancak felsefi, metafiziksel bir kanaat olabilir. Zira bir diyalektik tasarlayıp onu belirli bir noktaya getirip durdurmak Fındıkoğlu'na göre kendini bir nevi peygamber sayan bir kişiye yaraşan, mistik bir davranıştır. Marx'ın tarihi maddecilikle komünist cemiyetin ortaya çıkışı arasında bağlantı kurulamayacağını söyleyen Fındıkoğlu, Marx'ın bu şekilde tarihi hadiseleri kendi fikriyatı adına istismar ettiğine inanır.³⁴⁴

3-Fındıkoğlu'nun Marx'a dair getirdiği bir başka eleştiri ise sosyalist mütefekkirin sınıf çatışması içerisinde orta sınıfı yeterince hesaba katmamasıdır. Aslında Fındıkoğlu Marx'ın Beyanname'de bu sınıfı detaylı bir şekilde betimlediğini belirtir. Ancak sınıf çatışması içerisinde, Marx bu sınıfı çeşitli vetirelerle proletaryanın

³⁴¹ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.583

³⁴² Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.476

³⁴³ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.480

³⁴⁴ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.584

içine katar. Fındıkoğlu Marx'ın komünist toplumda bütün sınıfları tarihe mal ettiği gibi, orta sınıfı da proletarya içerisine katıp tarihe mal etmesini eleştirir. Fındıkoğlu'na göre Marx bu yolla mevcudiyetini koruyan, toplumun önemli bir kemsini yok saymıştır.³⁴⁵

4-Marx'ın tasarladığı komünist cemiyette sınıflara yer yoktur. Ancak Fındıkoğlu komünist istihsalin bir gün hâkim olduğu bir cemiyet düşünülse dahi, bu cemiyette insanların madde ile teması zaviyesinden bir sıraya girmeyeceklerinin iddia edilemeyeceğini belirtir. Yani Fındıkoğlu'na göre böyle farz edilmiş bir cemiyette dahi yeni bir sınıflılık teessüs edecektir.³⁴⁶

5-Fındıkoğlu'nun Marxist doktrinde detaylı olarak ele aldığı ve eleştirdiği bir başka nokta ise bu doktrin temel verilerinden biri olan emeğe dayalı kıymet nazariyesidir. Marx'a göre kıymetin ölçüsü sadece emektir. Fındıkoğlu kıymetin ölçüsünün emek olarak kabul edilmesine karşı çıkmaz. Ancak "kıymetin ölçüsü sadece emektir" şeklinde yapılan tekçi bir yaklaşımın kabul edilemeyeceğini söyler. Fındıkoğluna göre bu tip bir yaklaşım taraflı bir doktrinde mevcut olabilir. Ayrıca Marx bu teorisinde yalnızca proleter emeğini esas kabul eder. Fındıkoğlu bu noktada da zirai ve fikri emeğin ihmal edildiği gerekçesiyle Marx'ı tenkit eder.³⁴⁷

Bunlara ek olarak Fındıkoğlu'na göre kıymetin emekle ölçülmesinde başka sorunlar da vardır. Örneğin Fındıkoğlu hiçbir emek mahsulü olmayan yahut aynı emek mahsulü olduğu halde ayrı ayrı kıymet sahibi eşyaların bulunduğu inkâr edilemeyeceğini söyler. Bu konuya ilişkin vermiş olduğu şarap örneğinde aynı emekle üretilen iki şaraptan rafta daha fazla duranın daha değerli olacağını belirtir.³⁴⁸ Ayrıca kimi durumlarda kıymetin emek oranıyla değil fayda ile ölçülmesi zaruri olabilir. Fındıkoğlu, faydanın kıymeti belirleyen bir unsur olarak kabul edilmesi halinde (kendisi kimi durumlarda bu kabulün zorunlu olabileceğine inanmaktadır) Marx'ın emek kıymet nazariyesinin ve buna mukabil tüm Marxist doktrinini çökeceğini söyler.³⁴⁹

Fındıkoğlu yine Marx'ın emek kıymet nazariyesine yönelttiği bir eleştiride, Marx'ın başlangıçta emeği bir nevi put, fetiş gibi değerlendirdiğini, ancak daha sonra gerçeğe daha yakın bir bakış açısıyla emek kıymet ilişkisini ele aldığını belirtir.

³⁴⁵ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.504

³⁴⁶ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.510

³⁴⁷ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.524–525

³⁴⁸ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.524–525

³⁴⁹ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.526

Fındıkoğlu Marx'ın devir veya koşul gözetmeksizin üretimi sağlayan emeği ilk etapta bir fetiş gibi sunduğunu söyler. Fakat burada Fındıkoğlu kıymeti oluşturan emeğin farklı koşullarda farklı zahmete sebebiyet verdiğini belirtir. Peki, emekçiye göreceli bir yük yükleyen bu faktöre nasıl bir değer biçilecektir ki buradan yola çıkılarak üretilen mala da değer biçilsin? Fındıkoğlu'na göre Marx da bu soruya cevap aramış, Sermaye'nin üçüncü cildinde kıymet-emek münasebetini dar şeklinden kurtarmış, pazar ve piyasadaki kıymet teşekkülü ve kıymet dalgalanması üzerinde durmuştur. Marx'a göre pazardaki arz ve talep çatışmaları bir dengeye ulaştıkça bu, eşyada saklı olan gizli kıymetin belirmesine hizmet edecektir. Ancak Fındıkoğlu, Marx'ı realiteye yaklaştıran bu saptamanın onu aynı zamanda klasiklerle aynı çizgiye yaklaştırdığını belirtir. Ayrıca Fındıkoğlu'na göre Marx'tan sonra Marxist görüşü benimseyenler, düşünürün bu tespitini ya gözden kaçırmışlar ya da doktrinlerini savunma adına bilinçli olarak bu tespiti ele almamışlardır.³⁵⁰

Fındıkoğlu üretimin üç faktöründen ikisi olan tabiat ve sermayeyi üçüncüye, yani emeğe irca için gösterilen gayretin felsefi ve fikri değerinin pek önemli olduğunu söyler. Ancak buna ek olarak da sermayenin ve tabiatın hiç mi değerinin olmadığını sorgulanması gerektiğine inanmaktadır.³⁵¹ Ayrıca Fındıkoğlu burada Marx'ın emek unsurunu diğer iki faktör karşısında mutlaklaştırması sebebiyle, tabiat faktörünü mutlaklaştıran Fizyokratlarla benzeştirdiğini söylemektedir.³⁵²

6-Marx, diyalektik yürüyüşün son safhasında sınıfsız topluma geçileceğine ve bunun öncesinde yaşanacak olan sürece mani olunamayacağına inanmaktadır. Yani tarihi yürüyüş içerisinde fazla kıymet sermayedar elinde engellenemez bir biçimde toplanacaktır. Fındıkoğlu'nun bir itirazı da bu ilerleyişin engellenmeyeceğine dair Marxist doktrinin benimsediği ön kabule yöneliktir. Zira Fındıkoğlu içtimai politikalar neticesinde işçi ücretinin uygun şekle sokulabileceğini ve ortaya çıkan fazla kıymetten işçinin daha fazla pay almasının sağlanabileceğini söyler.³⁵³ Marxist doktrinin bu tip çabaları faydasız bulunduğunu belirten Fındıkoğlu, zamanın onları haklı çıkarmadığına vurgu yapar. Fındıkoğlu Marxist görüşün bu yanılığını ortaya koyarken dayandığı

³⁵⁰ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.527

³⁵¹ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.524

³⁵² Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.527

³⁵³ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.535

temel veri, sosyalist rejimle yönetilen ülkelerdeki işçilerin koşullarıyla, demokrasiyle yönetilen batılı ülkelerdeki işçilerinin koşullarının kıyaslanmasıdır.³⁵⁴

7-Marx'ın köylerin istikbalde şehirleşme içerisinde yok olacağına dair yapmış olduğu saptama Fındıkoğlu'nun itiraz ettiği bir başka noktadır. Fındıkoğluna göre köy ile şehir, içtimai ve iktisadi tekâmül derecesi ne olursa olsun daima başka şekiller ve ölçülerde mevcut olacak iki ayrı sosyal-coğrafi ünedir. Dolayısıyla köy ile büyük sanayi ve makine arasındaki münasebeti bir gün köylerin ortadan kalkmasına kadar ileri götürmek Fındıkoğlu için sosyolojiyle bağdaşmayacak bir görüştür.³⁵⁵

8-Fındıkoğlu Marx'ın istismar meselesini sadece sanayi işçisi özelinde ele aldığını, bunun diğer tüm işçileri kapsayacak halde yorumlanması halinde dahi toplumlarda ilgi alınının sınırlı kalacağını söyler. Fındıkoğlu'na göre toplumlarda çok farklı çeşitlerde istismar türleri vardır ve bunların da çözümlenmesi gerekmektedir. Mübadele, kira, faiz sahalarında ve hatta kültür, sanata dair konularda da istismara rastlanabildiğini söyleyen Fındıkoğlu, istismarın yalnız üretim alanında yaşanmadığına inanmaktadır.³⁵⁶ Buna ek olarak Fındıkoğlu'na göre sık karşılaşılan bir başka istismar türü ise siyasi iktidarı elinde tutan zümrenin sebebiyet verdiği istismarlardır. Fındıkoğlu tüm ülkelerde rastlanabilecek olan bu istismar şeklinin, istismarı ortadan kaldırma iddiasıyla var olan sosyalist cumhuriyetlerde farklı şekillerde de olsa mevcut olduğunu belirtir.³⁵⁷

9-Marx sisteminin temeline sınıf mücadelesini oturtmuş ve tespit ettiği sınıflar haricindeki sosyal toplulukları reddetmiştir. Fındıkoğlu'na göre halk, ırk, millet sınıfları çevreleyen geniş sosyal kadrolardır. Düşünüre göre bu kadroların reddedilmesi, Marxizme yöneltilebilecek ayrı bir eleştiridir.³⁵⁸

10-Fındıkoğlu Marx'ın teorisine dair bu tespitleri yaptıktan sonra kendi yaşadığı döneme kadar olan süreçte, Marx'ın geleceğe dair tahminlerinin ne derece doğru çıktığını irdeler. Bunun için ilk olarak sosyalist ülkeleri ele alan Fındıkoğlu bu ülkelerde fazla kıymetin, biricik üreticisi olan işçiye verilmediğinin inkâr edilemez olduğunu söyler. Fındıkoğlu'na göre sadece bu husus bile mevcut uygulamaların,

³⁵⁴Fındıkoğlu, (1955a), **a.g.m.**, s586-587

³⁵⁵ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.542

³⁵⁶ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.563

³⁵⁷ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.564

³⁵⁸ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.586

Marx'ın geleceğe dair kestirimleri için müspet değil, menfi bir örnek teşkil ettiğinin göstergesidir.³⁵⁹

Fındıkoğlu ayrıca sermayenin gittikçe bir elde birikmesi, işletmelerin bir elde toplanması, idare gücünün de bu gücü koyu ve katı bir şekilde kullanan tek bir merkezde toplanması gibi Marx'a ait öngörülerin gerçekleşmediğini belirtir. Gelişmiş ülkeler, Marx'ın tahminlerinde yer alan bu yaşanabileceklerden uzak kalmaya gayret etmektedir. Az gelişmiş ülkelerde ise Fındıkoğlu'na göre onları bu tehlikelere sürükleyecek koşullar henüz oluşmamıştır. Ayrıca ilerde bu tip durumlardan sakınmak için gelişmiş ülkelerin tecrübelerinden yararlanabilirler.³⁶⁰

Marx'a göre gittikçe daha vahim bir hal alması gereken proleterleşme, Fındıkoğlu'na göre XIX. asrın ilk yarısındaki düşündürücü durumunu çoktan kaybetmiştir. İlerleyen süreçte başta gelişmiş ülkeler tarafından uygulanan gerek mali siyaset politikaları gerek sosyal politikalar neticesinde, Fındıkoğlu'nun bakış açısıyla bir önceki yüzyılda proletarya konusunda var olan gerginlik bir hayli gevşemiştir.³⁶¹

Ayrıca Fındıkoğlu yaşadığı dönemde istismarın da bir hayli değiştiğine işaret eder. Düşünüre göre artık istismar, Marx'ın ele aldığı şekliyle olduğu gibi sermayedar ve emekçi arasında değil, daha ziyade teknokrat ile emekçi arasında cereyan etmektedir.³⁶² Fındıkoğlu'nun bununla sosyalist devletlerdeki uygulamaları kastettiği çok açıktır. Zaten Fındıkoğlu XX. Yüzyılda işçi sınıfına dair gerginliğin, batılı ülkelere ziyade Marxizm'i gerçekleştirdiğini iddia eden ülkelere yaşandığına inanmaktadır.³⁶³

Tüm bu tenkitlerine karşın Fındıkoğlu Marx'ı yirmi dört asırlık istismar meselesinin kılavuzları arasından süzüle süzüle gelen düşüncelerin zirveleşmiş timsali olarak görür.³⁶⁴ Ayrıca Fındıkoğlu Marx'ın, yaşamış olduğu dönemin temel sorununu ele almasında herhangi bir yadırganacak nokta olmadığını söyler.³⁶⁵ Marx tasarlamış olduğu sistemi muvaffakiyete götürmek için işin aksiyon yönüyle de ilgilenmiştir. Fındıkoğlu Marx'ın aksiyoner yönünün görülebilmesi için Enternasyonal'e dair yapmış

³⁵⁹ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.586–587

³⁶⁰ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.587

³⁶¹ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.587

³⁶² Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.587

³⁶³ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.587

³⁶⁴ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.581

³⁶⁵ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.486

olduğu çalışmalara bakmanın yeterli olacağını belirtir.³⁶⁶ Netice olarak Fındıkoğlu nazarında Marx, tenkit edilebilecek noktaları içinde barındırmakla birlikte, yaşadığı çağın en önemli içtimai sorununu çözmek maksadıyla tarih ve felsefeyi de içinde barındıran iktisadi bir doktrin tasarlamıştır.³⁶⁷

2.1.3.17. Emile Durkheim

Fransız toplum bilimcinin sosyalizmle alakalı veya istismar meselesinin haline ilişkin çok önemli çalışmalar yaptığını söylemek pek kolay değildir. Ancak gerek Ziya Gökalp ve gerekse Fındıkoğlu üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu bilinen düşünürün, kendi döneminin fikir akımını nasıl tanımladığı Fındıkoğlu'nun eserinde yerini almıştır. Hiç şüphesiz Fındıkoğlu'nun da sosyalizme dair bakışına katkıda bulunan bu tanımlamaya göre kısaca sosyalizm; bütün iktisadi faaliyet mekanizmalarının cemiyet tarafından idaresi temayülüdür.³⁶⁸ Fındıkoğlu Durkheim'in sosyalizmi XIX. asra mal ettiğini söyler. Fransız düşünürün sosyalizm konusunda ilgilendiği başlıca husus, iktisadi teşkilatın fertlerden devlete devridir. Bu devir neticesinde Durkheim'a göre devlet büsbütün başka bir şekle girecektir. İktisadi teşkilatın merkezi, sevk ve idare bürosu olan bir devlet, bugünkü devletin yerine geçecektir. Bu değişime kadar yalnızca siyasi bir müessese olan devlet, sosyalizme göre kurulup çevrildikten sonra kelimenin tam manasıyla iktisadi bir devlet halini alacaktır. Ancak Fındıkoğlu Durkheim'in bu noktada önemli bir noktaya temas ettiğini belirtir. Şöyle ki bu tip bir devlet talebi yalnız sosyalist düşünceye özgü değildir. Monopolculuk, devletçilik veya totalitarizm gibi düşüncelerin mahsulü olan modellerde de umumiyetle iktisadi unsurlar fertten alınarak devlete devredilir.³⁶⁹ Ayrıca Durkheim iktisadi teşkilatın ve fonksiyonlarının devletçe idaresini sosyalizmin esas meselesi olarak görür. Fındıkoğlu Durkheim'in işçi meselesini, sosyalizmi hazırlayan amiller arasında saymakla birlikte daha az önemli gördüğünü söyler. Durkheim'a göre işçi meselesi sosyalizm içinde bir bütünün parçasıdır. Şayet sosyalizm bir işçi meselesi olarak addedilirse önemini yitirir.³⁷⁰

³⁶⁶ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.575

³⁶⁷ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.475

³⁶⁸ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.11

³⁶⁹ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.11–12

³⁷⁰ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.12

Fındıkoğlu sosyalizme dair yapmış olduğu tanıma ve düşüncesinin içeriğine dair kısa bilgi vermiş olduğu Durkheim'in konuyla ilgili başka saptamaları varsa da eserinde bunlara yer vermemiştir. Durkheim'in sosyalist düşünceye dair kaleme aldıklarından Fındıkoğlu'nun eserinde yer bulanlar bunlarla sınırlıdır.

2.1.3.18. Werner Sombart

Alman iktisatçısı 1863 yılında Ermsleben'in Halle bölgesinde doğmuş, 1941 Berlin'de vefat etmiştir. Ülkesinde işçiler lehine reformlar yapılmasının başlıca savunucularından olmuştur. Yaşamı boyunca yapmış olduğu mücadele ve işçi haklarına ilişkin ortaya koymuş olduğu fikriyat Fındıkoğlu'nun dikkatinden kaçmamıştır.

Fındıkoğlu'na göre Sombart sosyalizmi yalnız iktisadi bir hadise olarak değil, zaman ve mekân kayıtlarından ayrı, halk yaşantısının en ince detaylarına ilişecek bir şekilde görebilmesi sebebiyle bu alanda önemli bir düşünürdür.³⁷¹ Alman düşünürüne göre gerek kelimesi, gerek mefhumu itibariyle sosyalizm bazı sosyal illet ve şartların sebebi olarak ortaya çıkmıştır. Bu sebeple sosyalizm sadece bir düşünürün tasarısı veya kendiliğinden zuhur etmiş bir fikir olarak düşünülemez.³⁷² Fındıkoğlu Sombart'ın sosyalizmle benzer görünen kimi cemaat yaşantısı örneklerinin veya sosyalist düşünceyle bazı açılardan örtüşen kimi fikirlerin XIX. asırdan önceki varlıklarını reddetmediğini ve bunları da inceleme konusuna dâhil ettiğini söyler. Ancak Sombart'a göre ekseriyeti dini sebeplere dayanarak, bireyin toplumsal yaşamdan kendini soyutlaması neticesinde oluşturulan cemaatlerde bir ortak mülkiyet şekli görülse de bunların bilinen manada sosyalizmle benzeştirmek yanlış olacaktır. Keza toplumdaki kimi haksızlıkları ortadan kaldırma maksadıyla beşerin istikbali hakkındaki rüyalarını, sezîşlerini güzel felsefî ve ebedi eserlerle ifade eden ütöplastlere XIX. asırdan önce sıklıkla rastlanmaktadır. Oysaki Sombart'a göre sosyalizm işçi sınıfının menfaatlerine uygun içtimai nizam endişesi taşıyan bir fikir hareketidir. Bu manada sosyalizmin ortaya çıkması için ise XIX. asrın beklenmesi lazımdır. XIX. asırdan evvel sosyalizm olduğu zannını veren içtimai hayat tarzları özellikleri itibariyle XIX. asır sosyalizmiyle benzeşmemektedir. Sombart kendisinin benimsediği manadaki sosyalizm tipinin XIX. asırda ortaya çıkması sebebiyle sosyalizmi bu asra mal eder. Diğer sosyalizm

³⁷¹ Fındıkoğlu, (1935), **a.g.m.**, s.397.

³⁷² Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.9-10

tiplerinden XIX. asır sosyalizmini ayırmak için ise bu sosyalizme Proleter Sosyalizmi veya Modern Sosyalizm denmesini tavsiye etmiştir.³⁷³ Sombart XIX. asırdan önce var olan sosyalist akımları sadece sosyalizm kelimesiyle veya ahlaki sosyalizm tabiriyle tanımlamıştır.³⁷⁴ Sombart'ın tasarısına göre kapitalizm siyasete ve topluma hâkim oldukça, insanlar arasında sosyalizme olan inanç kuvvetlenecek ve teşkilatlanacaktır.³⁷⁵ Sombart'ın sosyalizmin tanımına dair görüşlerine yer veren Fındıkoğlu düşünürün özellikle bu tanım sonrasında sosyalizmin çeşitlerini tespitte dair önemli bir çaba sarf ettiğini belirtir. Sombart sosyalizmin çeşitlerini sayarken bunlardan biri olarak Alman Sosyalizminden bahseder. Düşünürüne göre Alman Sosyalizmi, Almanlar tarafından, Alman ruhuna uygun bir şekilde, milli iktisadi ihtiyaçları gözetererek tasarlanan sosyalizm çeşididir.³⁷⁶ Fındıkoğlu sosyalizmi tanımlamaya ve birden fazla sosyalizm türünün varlığını kabul edip bu türlerin özellikleri tespitine dair ciddi çalışmalar yapmış olan Sombart'ın bu tespitlerinin bir kısmına eserlerinde yer verir. Ancak Fındıkoğlu düşünürü yapmış olduğu Alman Sosyalizmi tanımlamasıyla bir ölçüde Nasyonal Sosyalizme zemin hazırladığı gerekçesiyle eleştirir.³⁷⁷

2.1.3.19. Jean Jaures

Jean Jaures 1859 yılında Cartes'de doğmuştur. Felsefe tahsili yapıp felsefe öğretmenliği görevini üstlendi. Fındıkoğlu düşünürün bu dönemde kürsü adamı olmaktan ziyade aksiyon adamı olması sebebiyle siyasete atıldığını belirtir.³⁷⁸ Döneminin sosyalist neşriyatına katkıda bulunmuştur. Fransız İhtilali ve Marxizm hakkında araştırmalar yaptığı bilinmektedir. Fındıkoğlu'na göre Jaures özellikle 1905–1914 arasında gerek emperyalizme karşı, gerek çıkması olası savaşın çıkmaması için yoğun mücadele vermiştir. Bu mücadelesini sürdürürken 31 Ağustos 1914'te bir savaş taraftarının suikastı sonucu hayatını kaybeder.³⁷⁹

Fındıkoğlu filozof, tarihçi ve içtimaiyatçı olarak tanımladığı Fransız sosyalist düşünürünü, özellikle Fransız İhtilali, Tarihi Maddecilik ve Marx'ı değerlendirişi

³⁷³ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.11

³⁷⁴ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.14

³⁷⁵ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.17

³⁷⁶ Fındıkoğlu, (1935), **a.g.m.**, s.398

³⁷⁷ Fındıkoğlu, (1935), **a.g.m.**, s.399

³⁷⁸ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.194

³⁷⁹ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.195

itibariyle önemli bulur. Fındıkoğlu Jaures'i her hangi bir gruba sokmaya ihtiyaç duymamıştır. Bunun yerine düşünürün görüşlerine eserlerinde yeri geldikçe değinmeyi tercih etmiştir. Jaures'in Fındıkoğlu'nun satırlarında yer bulan görüşlerine göre tarihi tekâmül sadece tarihi maddecilikle izah edilemez. Jaures'e göre tarihi maddecilik yani tarihi hadiseleri idare eden kuvvetin iktisadi-teknik olduğu düşüncesi, tarihin seyrinde tek belirleyici değildir. Buna ek olarak tarihi fikirciliğin de yani tarihi hadiseleri çeviren kuvvetin düşünceden, maneviyattan ibaret olduğu düşüncesinin de tarihin bu seyrinde önemli rolü olduğunu söyler. Yani Fransız mütefekkiye göre tarih sadece teknik gelişmeler tarafından idare edilmez. Bu teknik değişmelerin yanında onlara meydan veren fikri ve felsefi hareketler de vardır. Fındıkoğlu Jaures'in tarihi maddeciliği tarihin seyri içerisinde tek belirleyici olarak kabul etmemesi sebebiyle Marx'ın görüşlerinden ayrıldığını söyler.³⁸⁰ Ancak burada belirtilmesi gereken bir başka nokta şudur ki, Jaures tarihin gidişatında eksik bulunduğu tarihi maddecilik görüşünün Marx'a ithaf edilmesine de karşı çıkmıştır. Düşünüre göre Marx tam olarak maddeci değildir. Tarihi maddecilik görüşü de Marx'a değil onun talebelerine atfedilmelidir. Jaures'e göre bu maddeci görüşe mukabil Marx'da, hürriyet, adalet ve müsavat mefkûrelerine materyalist destek arayan bir idealizm vardır.³⁸¹

Fındıkoğlu Jaures'in Fransız İhtilali hakkında derin araştırmalar yaptığını ve bu araştırmalar neticesinde "Fransız İhtilalinin Sosyalist Tarihi" adında sekiz ciltlik muazzam bir eser vücuda getirdiğini belirtir.³⁸² Fransız İhtilaline dair yapmış olduğu çalışmalarda Fındıkoğlu'nun Jaures'i birçok noktada referans aldığı çok açıktır. Özellikle sosyalist bir bakış açısıyla Jaures'in Fransız İhtilali'ni nasıl yorumladığını, Fındıkoğlu detaylı olarak incelemiştir. Her şeyden önce Jaures Fransız İhtilali'ni sosyalist bir ihtilal olarak görmez. Düşünürün Fındıkoğlu'nun satırlarında yer alan örneğine göre ihtilalin koptuğu günlerden önceki sene içinde Paris matbuatında görülen isyankâr broşürlerin sayısı 5,000'i geçiyorsa, bunların içinde ancak 20 broşür ücretli tabakanın durumunu konu edinir. Ayrıca bu 20 broşürün içeriği de Jaures'e göre aldattıcıdır.³⁸³ Fındıkoğlu'nun vermiş olduğu bu veri Fransız düşünürünün İhtilal'e bakışını bir nevi özetlemektedir. Buradan Jaures'in Fransız İhtilali'ni proleter

³⁸⁰ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.196

³⁸¹ Fındıkoğlu, (1943), a.g.e., s.IX

³⁸² Fındıkoğlu, (1943), a.g.e., s.VII

³⁸³ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.177

hareketlerden tamamen ayırdığı anlaşılmalıdır. Bu dönemde İhtilal’le ilişkili proleter bir hareket mevcut olmakla birlikte bu hareket henüz sınıf şuuruna ulaşmamıştır. Jaures bu dönem proletaryasının İhtilalde burjuvaya yardımdan öte pek bir rolünün olmadığına inanır.³⁸⁴ Ancak Fındıkoğlu Jaures’in yapılan bu devrimi burjuva devrimi olarak görmesine karşın, sosyalizme zemin hazırlaması sebebiyle sosyalizm tarihi içerisinde çok önemli bir yerde gördüğünü belirtir.³⁸⁵ Jaures İhtilal sonrasında burjuvaziye atfedilen, bu sınıfın insanlığı özgürlüğüne kavuşturduğuna dair idealize edilmiş fikirleri kabul etmez. Düşünürü göre İhtilale yardım eden diğer unsurlar ihmal edilmiştir. Ancak bu koşullar yeni bir ihtilale meydan verebilir.³⁸⁶

Şüphesiz Fındıkoğlu’nun zihninde Jaures’e dair, satırlarında yer verdiğinden çok daha fazlası mevcuttur. Zira Fındıkoğlu’nun başta sosyalizmle olan ilişkisi olmak üzere İhtilale dair birçok noktada Jaures’le örtüştüğü aşikârdır. Bu direkt bir etkileniş olmasa da Fındıkoğlu Jaures’in Fransız İhtilali’ne dair saptamalarına büyük önem atfetmiş, satırlarında bu tespitlerin bir kısmına vakti geldikçe yer vermiştir.

2.1.3.20.Ziya Gökalp

Tanınmış Türk mütefekkeri Ziya Gökalp’in görüşlerinin direkt olarak sosyalizmle bağdaştırılması hiç şüphesiz çok kolay bir hadise değildir. Görüşleri büyük ölçüde malum olan mütefekkerin adını taşıyan, sosyalizme katkı veren düşünürler başlığı altında bir alt başlığın açılmasının sebebi, Fındıkoğlu’nun mütefekkerle sosyalizm ilişkisini incelemiş olduğu eserlerin mevcudiyetidir. Fındıkoğlu’nun Ziya Gökalp’in metodolojisini, hayatını ve düşüncelerini izaha dair neşrettiği eserlerin yanında Gökalp’in sosyalizmle olan ilişkisini incelendiği eserleri de mevcuttur. Fındıkoğlu Gökalp’in sosyalizme bakışının anlaşılmasına dair bir makale kaleme almış, yine Fındıkoğlu tarafından yazılan Sosyalistler serisinin XIII. cildi Ziya Gökalp’e adanmıştır. Bu konuda eser vermesinin sebeplerinden birinin o günkü tartışmalara cevap vermek olduğunu Fındıkoğlu bizzat makalesinin başında aktarmaktadır.³⁸⁷

³⁸⁴ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.177

³⁸⁵ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.178

³⁸⁶ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.240

³⁸⁷ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Ziya Gökalp ve Sosyalizm”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.5 (1964–1965), s.48

Fındıkoğlu öncelikle kendisi gibi sosyolog olan Gökalp'in iktisatla ilgilenmesinin çok tabii olduğunu söyler ve bunu kendisinin iktisatla olan ilişkisini izah ettiği aynı sebeple izah eder. Şöyle ki, sosyoloji diğer tüm sosyal ilimler gibi iktisadi bilgilerini de içine alır. Dolayısıyla bir sosyologun iktisadi konularda görüş beyan etmesinden daha tabii bir şey olamaz. Ziya Gökalp de yaşamış olduğu dönemin iktisadi konuları üzerinde Fındıkoğlu'na göre gayet tabii olarak çeşitli görüşler belirtmiştir. Fındıkoğlu Gökalp'in iktisadi görüşlerini genel hatlarıyla izah ederken, düşünürün öncelikli olarak milli bir ekonomik model benimsediğini söyler. Gökalp'in iktisadi konuları ele alıştaki hareket noktası askeri istilalardan kurtarılan vatanın bir an evvel iktisadi esaretten kurtarılmasıdır. Bunun içinse Avrupalıların yaptığı tarzda iktisadi teşkilatlar kurulmalıdır.³⁸⁸ Türkiye'ye biçilen tarım ülkesi rolüne karşı çıkan Gökalp hızlı bir şekilde sanayileşmeye geçilmesi gerektiğine inanmaktadır. Düşünüre göre büyük sanayiye malik olmamak, ortaçağ devrinde kalmak demektir.³⁸⁹ Fındıkoğlu Gökalp'in istenilen kalkınmayı yakalamak adına devletin aktif rol oynadığı bir ekonomik model benimsediğini belirtir. Gökalp'e göre devlet liberal rejimin devleti olmaktan çıkmalı, terbiye edici, rehber bir devlet olmalıdır. Fındıkoğlu Gökalp'in tanımlamış olduğu ekonomik modelde devletin sınırlarını tam çizmediğini söyler. Ancak Fındıkoğlu'na göre kesin olan husus Gökalp'in ferdi mülkiyetin ilgası gibi bir fikirden bahsetmediğidir. Düşünüre göre Gökalp'in modeli olsa olsa iki sektör arasında ahenkli bir paylaşmayı içermektedir.³⁹⁰

Ziya Gökalp'in yaşadığı dönemin önemli fikir akımı olan sosyalizme karşı kayıtsız kalmadığı, Fındıkoğlu'nun kaleme almış olduğu eserlerde yer alan tespitlerle sabittir. Fındıkoğlu'na göre Gökalp'in bir sosyolog olarak iktisadi konuları ele alması ne kadar doğalsa, sosyalizmi ele alması da bir o kadar doğaldır. Buradan hareketle Fındıkoğlu, Gökalp'e Marxizme yaklaşımı özelinde yöneltilen eleştirilere de cevap vermiştir. Fındıkoğlu bu eleştirilerden bir tanesinin Gökalp'in tarihi maddeciliği ve Marx'ı yeterince anlamadığına dair olduğunu söyler. Fındıkoğlu'na göre bu eleştiriyi yapanların temel dayanağı, Gökalp'in Marx'ın eserlerini orijinal dilinde okuyamamış olmasıdır. Ancak Fındıkoğlu, Gökalp'in Marx'ı Fransız müfessirlerden öğrenmiş

³⁸⁸ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **Sosyalistler XIII Ziya Gökalp**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1966, s.21

³⁸⁹ Fındıkoğlu, (1966), **a.g.e.**, s.21

³⁹⁰ Fındıkoğlu, (1966), **a.g.e.**, s.19-20

olmasının herhangi bir kavrama eksikliği doğurmayacağını ve Gökalp'in bu öğrenme sonrasında Marx'ı dogmatik Marxçı olamayan bütün mütefekkirler gibi kavradığını söyler.³⁹¹ Bunun haricinde Gökalp'in Marxizm tam olarak anlamadığına dair bir başka iddia da Gökalp'in Durkheim'dan etkilenmiş olmasını çıkış noktası olarak alır. Fındıkoğlu bu eleştiriyi yöneltenlerin Durkheim'ın, yeterince iktisadi konulara ehemmiyet vermeyen bir mütefekkir olduğuna inandıklarını söyler. Dolayısıyla Durkheim'dan etkilenen Gökalp de iktisadi konularda görüş belirtebilecek kadar iktisadiyatla ilgilenmemiştir. Fındıkoğlu'na göre bu eleştiri de temelsiz bir savdır. Zira Fındıkoğlu için gerek Durkheim, gerek Gökalp asla iktisadiyi ihmal eden spritüalist düşünürler değillerdir.³⁹²

Fındıkoğlu Gökalp'in sosyalizme ilişkin görüşlerini anlatmaya düşünürün kullandığı tabirle başlar. Buna göre Gökalp, sosyalizm tabirinin Türkçe karşılığı olarak Fındıkoğlu'nun da kullandığı İçtimai Mesele tanımını kullanmıştır.³⁹³ Ziya Gökalp'e göre bu içtimai meselenin yani sosyalizmin çıkış sebebi, içtimai tekâmül ile iktisadi tekâmülün paralel ilerlememesidir. İktisadinin ferde doğru tekâmülüne mukabil cemiyete doğru tekâmülünün de sağlanması lazımdır. Gökalp, bu sorunun ferdi mülkiyetin yanı sıra içtimai mülkiyetin tesisi halinde aşılacağını iddia eder. Fındıkoğlu'nun Gökalp'ten aktardığı örneğe göre Gökalp, hukuk teşkilatının ferdin yaşamını tanzim etmesi gibi, iktisadi yaşamı tanzim edecek iktisadi bir adalet teşkilatının mevcut olması gerektiğine inanmaktadır. İşte bu tip bir teşkilatın yokluğu Gökalp'e göre sosyalizm buhranını doğurmuştur.³⁹⁴

Fındıkoğlu Gökalp'in iktisadi tekemüle karşı çıkmadığını belirtir. Gökalp'e göre içtimaiyat ekonomik tekâmülün merhalelerini, geçtiği basamakları gösterir. Uzun bir zaman sonra cemiyetler sınıf devrine girmişlerdir. Bu devrede siyasi demokrasi gerçekleşmiştir. Gökalp kendi yaşadığı dönemdeki sosyal ve iktisadi demokrasiyi henüz emekle ve çabalama evresinde görmektedir. Bu tekâmülün son merhalesinde Gökalp'e göre ekonomik demokrasi siyasi demokrasiyi tamamlayacaktır.³⁹⁵

³⁹¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **Ziya Gökalp**, 1.Basım, İstanbul: Harsı ve İçtimai Araştırmalar Derneği Neşriyatı-M. Sıralar Matbaası, 1955, s.30

³⁹² Fındıkoğlu, (1955), **a.g.e.**, s.31

³⁹³ Fındıkoğlu, (1966), **a.g.e.**, s.21

³⁹⁴ Fındıkoğlu, (1966), **a.g.e.**, s.19

³⁹⁵ Fındıkoğlu, (1966), **a.g.e.**, s.23

Netice olarak Fındıkoğlu Ziya Gökalp'in Marxist olmadığına aşikâr olduğunu söyler. Dolayısıyla düşünür ekonomik hadiseleri Marxistler tarzında ele almamıştır. Ancak Fındıkoğlu buradan hareketle Gökalp'in iktisadi konuları ve sosyalizmi ele almadığının iddia edilemeyeceğini söyler.³⁹⁶

Bu bölümümüzün tamamlanmasıyla Fındıkoğlu'nun, sosyalist düşünceye vermiş oldukları katkılar bakımından ele aldığı yirmi farklı düşünürün konuya ilişkin görüşlerini ve Fındıkoğlu'nun bu görüşlere dair tespitlerini aktarmış bulunuyoruz. Burada ele aldığımız düşünürler haricinde Fındıkoğlu'nun eserlerinde sadece isimleri ve eserleriyle zikredilen sosyalizmle ilgili başka düşünürler de vardır. Ancak Fındıkoğlu bu sayıları birkaçı geçmeyen düşünürlerin sosyalist düşünceye katkılarını çok önemli görmemiş olacak ki bunları sadece isimleriyle zikretme yolunu tercih etmiştir. Bu sebeple bu düşünürlerle dair ayrı bir başlığımız burada yer almamaktadır. Fındıkoğlu'nun sosyalizmin teorisine bakışını düşünürler özelinde inceledikten sonra, fikriyatın pratikteki uygulamalarına nasıl yaklaştığını ele almamız uygun olacaktır.

2.1.4. Fındıkoğlu'nun Sosyalist Rejim Uygulamalarına Bakışı

Bilindiği gibi Fındıkoğlu'nun yaşadığı dönem farklı ülkelerde sosyalizmin rejim olarak uygulandığı bir dönemdir. Bu dönemi gözlemleyebilme şansına sahip olan Fahri Fındıkoğlu teorideki sosyalizmin yanı sıra, bu teorileri uygulamaya koyduğu iddia edilen rejimleri de incelemiştir. Esasen Fındıkoğlu'nun incelemelerine konu teşkil eden tek bir sosyalist ülke vardır, o da tahmin edilebileceği gibi bu rejimin en önemli temsilcisi olarak görülen Sovyetler Birliği'dir. Komünizm, doktrininin üstadının bahsettiği ve zuhurunu beklediği büyük sanayi ve ileri kapitalizm memleketlerinde değil, Marx'ın aklına hiç getirmedeği, büyük sanayiye ve ileri kapitalizme sahip olmayan Rusya'da gerçekleşmiştir. Fındıkoğlu'na göre Rusya'daki devrim insan iradesi ve devlet zoruyla suni olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu devrim daha gerçekleşmiş şekli itibarıyla dahi Marxizm'le uyuşmamaktadır.³⁹⁷ Bu değerlendirmenin ardından düşünürün bu ülkeye dair tespit ve eleştirilerini iki sınıfa ayırabiliriz. Bu sınıflardan birincisi Sovyetler Birliği'ndeki uygulamaların Marxist doktrinle uyumu, ikincisi ise bu ülkenin Türkiye ve dünyaya karşı yürüttüğü dış siyasete dairdir.

³⁹⁶ Fındıkoğlu, (1955), a.g.e., s.143

³⁹⁷ Fındıkoğlu, (1953b), a.g.e., s.22–23

Fındıkoğlu'nun Sovyetler Birliği'ne yönelttiği eleştirilerden biri, bu ülkenin sahip çıktığı doktrine ne denli uyduğu yönündedir. Yani Fındıkoğlu Sovyetler Birliği'nin politikalarının Marxizmle örtüşüp örtüşmediğini incelemiştir. Ancak ilk önce Sovyetler Birliği'ndeki hangi zihniyetin Marxizmle uyumunun irdeleneceğine karar verilmesi lazımdır. Zira Fındıkoğlu'na göre Sovyetler Birliği, özellikle ilk yıllarda farklı fikirlere dair çekişmelerin ve kavram kargaşalarının yoğun bir şekilde yaşandığı bir ülkedir. Örgütlü kitlenin kullandığı Sovyet ve Bolşevik tabirleri, birbiriyle karışan anlamlarda kullanılan sosyalist ve komünist tanımlamaları, Lenin, Stalin ve Troçki gibi liderlerin fikir ayrılıkları neticesinde doğan farklı akımlar, Sovyetler Birliği'nde tek tip bir sosyalizm anlayışından bahsetmeye imkân vermemektedir.³⁹⁸ Ancak bu noktada Fındıkoğlu devlet uygulamaları neticesinde ortaya çıkan vaziyeti ele alır ve ülkenin almış olduğu hali Marxizmle mukayese eder. Fındıkoğlu'nun ilk ilgilendiği nokta Sovyetler Birliği'nde üretilen kıymetten işçinin ne kadar pay aldığıdır. Fındıkoğlu'na göre Sovyet yönetimi işçi sınıfına, fazla emeğinin karşılığı olarak fazla kıymeti vermediği gibi böyle bir talebin ortaya atılmasına dahi siyasi rejiminin bünyesi icabı asla müsaade etmemektedir.³⁹⁹ Oysaki benimsemiş olduğu liberal ekonomik zihniyet gereği, üretilen bütün kıymetin işçinin emeğine borçlu olmadığını kabul eden Batı demokrasilerinde işçiler, kendilerine verilen hakları kullanarak tamamının olmasa da bir kısım taleplerinin yerine getirilmesini sağlayabiliyorlar. Fındıkoğlu'nun işçilerin refahı için zaruri gördüğü grev hakkı, sendika ve dernek kurma hakkı gibi vasıtalar Batı demokrasilerinde mevcutken, Sovyetler Birliği'nde bunlara asla yer yoktur.⁴⁰⁰ Diğer taraftan Fındıkoğlu, istihsal vasıtalarının, teşebbüslerin ve işletmelerin kapitalistler elinde bulunması ile işçi sınıfı namına kurulmuş, muazzam bir devlet bürokrasisi ve tamamıyla tabakalı bir siyasi zümre elinde bulunması arasında işçi sınıfının menfaatleri bakımından asla bir fark olmadığını söyler. Hatta bu durum, işçi sınıfını kapitalist düzendeki durumundan daha beter bir hale dahi sokmaktadır. Zira Fındıkoğlu'na göre Sovyetler Birliği'ndeki Devlet denen kapitalist saldırganının kasasına giren veya siyasi bir sınıf elinde bulunan fazla kıymet, demokrat bir cemiyette mevcut bütün

³⁹⁸ Fındıkoğlu, (1955a), **a.g.m.**, s.583

³⁹⁹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Sosyalizm Davası Etrafında Bir Konferansın Son Parçaları", **Bilgi Mecmuası**, Sayı.56 (Aralık 1951), s.5

⁴⁰⁰ Fındıkoğlu, (1951d), **a.g.m.**, s.5

kapitalistlerin kasasına giren fazla kıymetle kıyaslanamayacak kadar fazladır.⁴⁰¹ Dolayısıyla fazla emeğin tekabül ettiği fazla kıymetten işçinin yaralanamaması hadisesi Sovyetler Birliği'nde, kapitalist ülkelerden daha farklı ama yine sınıflı bir toplumun teşekkülünü sağlamıştır. Fındıkoğlu bu yeni sınıflı yapıda çalışan kesimin dünyanın hiçbir yerinde görülmeyecek bir biçimde esarete mahkûm edildiğini belirtir.⁴⁰² Bu farklı tip sınıflı yapı, toprak sahibi köylüleri topraksızlaştırıp köksüz işçi haline getirerek, kol ve kafa işçilerini Devlet tarafından oluşturulan sendikalara mecburi olarak kaydettirerek, bu özgürlükleri alınmış kitleleri yöneten işletmeci Devlet'in başına da üst sınıflı teşkil edecek olan bir yönetici siyasi sınıf getirilerek ortaya çıkmıştır. Oysaki Fındıkoğlu'na göre sosyalizm, hürriyetten mahrum bir sürünün değil, mülkiyet ve hürriyetine sahip, şuurlu bir insanlığın zuhur etmesini sağlamalıdır.⁴⁰³ İçtimai tekâmül ile toprak sahibi olmuş köylünün elinden toprağını alan bir sosyalizm, sosyalizmin tam aksidir. Fındıkoğlu gerçek sosyalizmde, zenginlere ait büyük toprak parçalarının usulüne uygun bir şekilde toprağı olmayanlara dağıtılması gerektiğini belirtir.⁴⁰⁴ Ayrıca Fındıkoğlu bu sistemin bu şekliyle uygulanabilirliğinin de sorgulanması gerektiğine inanır. Özellikle rejimin ilk yıllarında uygulanan NEP gibi, köylüye bir kısım toprağın iadesi gibi kapitalizmle kısmen uyuşan politikalar rejimin muhtevasıyla uyuşmamaktadır. Bu tip nefes aldırarak politikalara ihtiyaç duyulması rejimin kendiliğinden sağlıklı işleyemediği sorusunu akla getirebilir.⁴⁰⁵ Netice olarak Fındıkoğlu'na göre Marx'ın görüşlerini hayata geçirme iddiası taşıyan bu rejimin Marxist görüşle pek bir alakası olmadığı söylenebilir. Zira düşünüre göre Sovyetler Birliği, Marx tarafından tasarlanan istismarsız, sınıfsız, müsavatchı bir içtimai tablonun tam aksi bir görüntü arz etmektedir. Buna dayanarak Fındıkoğlu bu rejimin en büyük düşmanlarının Marxizm'i gerçek manada benimsemiş insanlar olacağını iddia eder.⁴⁰⁶

Fındıkoğlu'nun Sovyetler Birliği'ne getirmiş olduğu ikinci eleştiri ise bu ülkenin benimsemiş olduğu dış politikalara dairdir. Zira düşünüre göre Sovyetler Birliği tüm dünyada farklı şekillerde var olan sefaleti istismar ederek başka tür bir siyasi

⁴⁰¹ Fındıkoğlu, (1951a), **a.g.m.**, s.15

⁴⁰² Fındıkoğlu, (1955a), **a.g.m.**, s.586

⁴⁰³ Fındıkoğlu, (1955a), **a.g.m.**, s.587

⁴⁰⁴ Fındıkoğlu, (1955a), **a.g.m.**, s.587

⁴⁰⁵ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Türkiye'de Slav Muhacirleri", **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.3 (1962–1963), s.4

⁴⁰⁶ Fındıkoğlu, (1953b), **a.g.e.**, s.31

emperyalizm yürütmektedir.⁴⁰⁷ Fındıkoğlu Sovyetler Birliği'nin dış politikada, Deli Petro'dan beri süre gelen ve çarlar tarafından takip edilen vasiyetnameyi aynı tempo ile fakat daha ustaca takip ettiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda Sovyet rejimi diğer ülkelerdeki çiftçi ve işçileri mensup oldukları hükümetlere karşı kışkırtmak, kendisine sempati duymalarını sağlamak amacıyla korkunç bir propaganda yöntemine başvurmuştur. Üstelik bu propagandanın maliyeti esir tarzında çalıştırılan Rus işçisinin emeğinin bedelinden kesilmektedir.⁴⁰⁸ Fındıkoğlu bu yeni metotlar benimsemiş Rus emperyalizminin ürünü olan propagandanın maalesef ülkemizde de meyvelerini vermeye başladığını, ilk etapta kimi entelektüelleri pençesine aldığı söylemiştir.⁴⁰⁹ Tarihteki Slav Türk ilişkileri benzer şekliyle varlığını sürdürmektedir. Devrim Rusya'nın dış politikasında sadece yöntem değişikliği yapmış, sosyalizm Panslavizm'in ideolojik vasıtası haline gelmiştir.⁴¹⁰ Dolayısıyla Fındıkoğlu'na göre bu yeni haliyle de olsa Slav emperyalizmi Türkiye için büyük tehlike arz etmektedir. Yapılan propagandalar neticesinde Sovyetler Birliği kendi politikalarının takibi halinde Türkiye'nin bahtiyar olacağına Türkiye'de bir kesimi inandırmış durumdadır. Fındıkoğlu bu Slavlaştırma politikasının Türkiye temsilcilerini gaflette bulunmakla ve milli şiardan uzak olmakla itham etmiştir.⁴¹¹ Marxizm'i vasıta olarak kullanan bu ülkenin propagandasını önlemek için Fındıkoğlu gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini savunur. Bunun için özellikle Türk gençlerine gerekli fikri terbiye verilmelidir. Ayrıca kendi içimizdeki içtimai sorunda en aza indirilmelidir. Fındıkoğlu bunun için topraksız köylüye toprak, işçiye ücret adaleti, kredi ihtiyacı olanlara devlet veya kooperatif kredileri, öğrencilere hayata atıldıklarında ödeyecekleri tahsil kredileri verilmesini zaruri görür.⁴¹² Bu iyileştirmelerin yapılması ve gerekli fikri eğitimin verilmesi halinde düşünür, bu tehlikeli propagandanın ülkemizde tutunamayacağına inanmaktadır.

⁴⁰⁷ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.555

⁴⁰⁸ Fındıkoğlu, (1955a), **a.g.m.**, s.586

⁴⁰⁹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Türkçülük Hakkında", **Büyük Türkiye**, Sayı.3 (Haziran-1970), s.10

⁴¹⁰ Fındıkoğlu, (1955a), **a.g.m.**, s.588

⁴¹¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Bir Sosyologun Ardından", **Büyük Türkiye**, Sayı.4 (Temmuz-1970), s.17

⁴¹² Fındıkoğlu, (1953b), **a.g.e.**, s.31

2.1.5. Fındıkoğlu'na Göre Türkiye'de ve Türk Tarihinde Sosyalizm

Fahri Fındıkoğlu'nun Türkiye'de veya Türk tarihinde sosyalizmi gerek düşünce, gerek uygulama yönünden ele aldığı, bu alana atfedilmiş herhangi bir eseri mevcut değildir. Ancak düşünürün sosyalizme dair yapmış olduğu çalışmalarda bu alana ilişkin tespitleri mevcuttur. Bu başlık altında Fındıkoğlu'nun bu alana ilişkin yapmış olduğu tespitleri tarihi sıralamasına göre sunmaya çalışacağız.

Fındıkoğlu istismar hadisesinin Türk tarihindeki mevcudiyetinin iktisat tarihi için çok geniş bir çalışma alanı doğuracağını belirtmiş, bu konuya dair yeri geldikçe farklı eserlerinde kimi tespitler yapmıştır. Bu tespitlerden yola çıkıldığında Fındıkoğlu'nun eski Türklerde istismar hadisesinin varlığına inanmadığı görülüyor. Zira göçebe olan bir toplumda bu hadiseyi doğuracak sınıflı yapının mevcut olmaması daha kuvvetli ihtimaldir. Fındıkoğlu Türk cemiyetinin sınıflı yapıyla tanışmasını Kutadgu Bilig'den vermiş olduğu örnekle izah eder. Bu örnekte Fındıkoğlu eserde Türk cemiyetinin göçebe bir haytan çıkmış olup iş bölümüne dayalı bir cemiyet hayatı yaşadığının anlatıldığını belirtir. Yani eserin XI. Yüzyılda yazıldığı hesaba katılırsa, esere konu olan Türk cemiyeti bu dönemden de önce iş bölümü neticesinde meslek grupları vücuda getirmiş ve bundan dolayı sınıflı bir yapıya geçmiştir. Fındıkoğlu bunun, Türk cemiyetinin Avrupa toplumlarından daha geçte olsa, içtimai tekâmülün ileri safhalarına geçtiğini ispatladığını söyler.⁴¹³ Tabii ki burada işaret edilen iş bölümü neticesinde gerçekleşen sınıflı yapı, modern manada bir istismar meselesini doğurmaz. Ayrıca bu yapıya geçiş Batıya nazaran daha geç olmuştur. Dolayısıyla örneğin Roma'da yaşanan haliyle bir sınıf çekişmesine aynı dönem Türk topluluklarında rastlanmaz. Bundan sonra Ortaçağ Avrupa'sında görülen derebeyi-serfilişkinin farklı bir türü Türk tarihinde görülebilmektir. Ancak Fındıkoğlu Türklere mahsus olan farklı tip zirai derebeyliğin Avrupa'dakine kıyasla oldukça beşeri ve insani olduğunu söyler. Keza aynı durum esnaf teşekkülleri için de geçerlidir. Düşünüre göre Türklereki iktisadi yapılar Avrupa'daki benzerlerine kıyasla çok daha insani oldukları için burada hissedilir çapta toplumsal sıkıntılar yaşanmamıştır.⁴¹⁴ Fındıkoğlu'nun dikkat çektiği Türk tarihindeki ilk istismar hadisesi 19. yüzyılda Tımar ve Zeamet topraklarının, sistemin

⁴¹³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Türklerde İçtimaiyat Tarihçesi ve Ziya Gökalp", **İş Felsefe Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası**, Sayı.3-4 (Temmuz-1934), s.150

⁴¹⁴ Fındıkoğlu, (1961b), **a.g.m.**, s.11

bozulması neticesinde el değiştirmesiyle yaşanır. Fındıkoğlu’na göre bu toprakların “eşraf”, “ağa” ve “mütegalibe” ellerinde kalmasıyla istismar hadisesi özellikle zirai alanda kendini göstermiştir.⁴¹⁵

Fındıkoğlu’nun Türk tarihi içerisinde istismar hadisesine dair tespitleri böylece izah edildikten sonra, bu tarihi süreç içersinde sınaî emeğin istismarına dair herhangi bir tespit bulunmadığı kolaylıkla görülebilir. Bunun sebebi, Fındıkoğlu’na göre Müslüman şark, umumiyetle şark memleketleri ve şüphesiz Türkiye sınaî üretimde istismara en az sahne olan memleketlerdir.⁴¹⁶ Sınaî istismarın bu memleketlerde az olma sebebi yüksek bir ahlaki seciyeden ileri gelmemektedir. Zira dşnre göre bu memleketlerde başka çeşit istismarlar fazlasıyla mevcuttur. Bu tip istismarın az olmasının sebebi şark memleketlerinde sanayileşme seviyesinin düşüklüğüdür. Örneğin Fındıkoğlu Türkiye’de sanayi üretiminin durumunun istismar meselesini asla dşndrtmeyecek oranda olduğunu belirtir.⁴¹⁷ XX. Yüzyılda Türkiye’de sanayileşmenin hızlanmasıyla birlikte işçi sınıfının da güçlenmeye başladığını belirten Fındıkoğlu, özellikle sendikalaşmayı işçilerin sınıf hüviyeti kazanmasında önemli bir ivme olarak görür. Bu sebeple düşünür için 1947’de neşredilen sendikalar kanununun ehemmiyeti büyüktür.⁴¹⁸ Ancak Fındıkoğlu bu yeni ortaya çıkan sınıfı Avrupa’daki emsalleriyle mukayese etmez, bu dönem Türkiye’inde sınaî emeğin istismarının olup olmadığına dair bir yorum yapmaz. Böyle bir yorumun, düşünürün bu dönemde sınaî emeğin istismarından kaynaklanan çok mühim bir içtimai sıkıntının mevcudiyetine kani olmadığı için yapılmadığını düşünmek zannımca çok yanlış olmayacaktır.

Türkiye’de yaşanan bu sanayileşme süreci içerisinde toplumda sosyalist fikriyata merak uyanmasını Fındıkoğlu doğal karşılar. Zira sanayileşme hadisesi tabii olarak sosyalizmden bahsedilmesini icap ettiren neticeler doğuracaktır.⁴¹⁹ Ancak 1919’lardan sonra Sovyet görüşü olarak ele alınan ideolojik hedefli nazariyenin dergi ve gazete stnlerinde yer bulmasını ve özellikle 1960’lardan sonra faktelere nüfuz etmesini Fındıkoğlu sakıncalı bulur.⁴²⁰ çünkü düşünür bu hadisenin doğal bir fikri seyir sonucunda ortaya çıkmış olmasından ziyade, Sovyetler Birliği’nin propagandası

⁴¹⁵ Fındıkoğlu, (1961b), **a.g.m.**, s.11

⁴¹⁶ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.564

⁴¹⁷ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.564

⁴¹⁸ Fındıkoğlu, (1958-1959a), **a.g.m.**, s.148

⁴¹⁹ Fındıkoğlu, (1955a), **a.g.m.**,s.583

⁴²⁰ Fındıkoğlu, (1971), **a.g.e.**, s.281

neticesinde zuhur ettiğine inanmaktadır. Sovyet menşeli olmayan sosyalist fikri eğilimlere Fındıkoğlu menfi bir gözle bakmaz. Dünyanın hemen her tarafında ve her dönemde var olagelen bu tip eşitlikçi fikirlerin bir düzeye kadar faydalı olduğuna inanmaktadır. Fındıkoğlu'na göre radikal ve mutlak adalet âşıklarının yapılması gereken reformların hayata geçmesinde çok büyük tesirleri olmaktadır. Kendileri kısmi reformlardan memnun olmasalar da ortaya koydukları fikirler içtimai islahata kuvvet verir. Bu sebeple Fındıkoğlu bir ülke propagandasına maruz kalmaksızın ortaya konan eşitlik ve adalet söylevlerine gerekli müsamahanın gösterilmesi gerektiğini söyler.⁴²¹

Fındıkoğlu'na göre Sovyet propagandasına imkân verilmeden tüm emekçi kesimlere dair gerekli reformlar yapılmalıdır. Türkiye kendi içtimai sınıflarının arasındaki adaletsizlikleri başka ülkeleri karıştırmadan çözmelidir.⁴²² Fındıkoğlu işçilere başta grev ve sendika hakkı olmak üzere talep edilen diğer haklarının teslim edilmesinin veya devletçi politikalar eşliğinde yürütülen sanayileşmenin Sovyetlere yaklaşmakla bir alakasının olmadığını ısrarla belirtir.⁴²³ Gerek sanayileşme adına, gerekse bu sanayileşmenin getirdiği sorunların çözülmesi adına yapılması gerekenler diğer ülkelerin müdahalelerine izin verilmeden gerçekleştirilmelidir. Böylelikle Batı ülkelerinden sonra yavaş yavaş Türkiye'de de ortaya çıkan istismar meselesinin önü büyük ölçüde alınacaktır.⁴²⁴

2.2.FINDIKOĞLU'NUN KOPERATİFÇİLİKLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ VE ÇALIŞMALARI

Fındıkoğlu'nun, üç ayrı iktisadi sistemin var olduğuna inandığını, sosyalizm ve liberalizme ek olarak kooperatifçiliği ayrı bir sistem olarak ele aldığını daha önce de belirtmiştik. Düşünür için kooperatifçilik(kooperasyon hareketi), kapitalist ve sosyalist doktrinler ve bu doktrinleri benimseyen bloklar arasında bir orta yol mahiyetindedir.⁴²⁵ Fındıkoğlu'na göre kooperatifçilik liberalizm-kapitalizmdeki ferdiyet ve hürriyeti, sosyalizm-komünizmdeki müsavat ve eşitlik unsurlarını birleştirerek, özellikle XX.

⁴²¹ Fındıkoğlu, (1953b), **a.g.e.**, s.41

⁴²² Fındıkoğlu, (1951d), **a.g.m.**, s.6

⁴²³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Turkish Intelligentsia and Turkish Economics", **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.5 (1964–1965), s.148

⁴²⁴ Fındıkoğlu, (1951d), **a.g.m.**, s.6

⁴²⁵ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Bir Beynelmilel Semineri kapanış Konuşması", **İş ve Düşünce Mecmuası**, Cilt.16, Sayı.256 (Aralık–1966), s.25

Yüzyılda insanlık önüne yeni bir yol koymaktadır.⁴²⁶ Dolayısıyla kooperatifçilik diğer iki sistemin olumlu yanlarını içinde barındırması ve olumsuz özelliklerinden uzak olması sebebiyle Türkiye için de üzerinde önemle durulması gereken bir nevi yeni tip doktrindir. Bu noktadan hareketle Fındıkoğlu sadece kooperatifçiliği tanımlamak ve bu iktisadi uygulamaya ilişkin dünyadan örnekler vermekle kalmamış, Türkiye için bu sistemin uygunluğunu da izah etmeye çalışmıştır. İleride değineceğimiz bu izahlar içerisinde düşünürün yurt içinde yapmış olduğu müşahedeler ve yerinde tespitler önemli bir yer tutmaktadır.

2.2.1. Fındıkoğlu'na Göre Kooperatifçilik Tanımı

Fındıkoğlu, iktisat ilminin diğer tüm sosyal ilimler gibi sosyolojiyle ilişkili olması gerektiğine inandığını önceki satırlarda da belirtmiştik. İktisadın bir konusu olan kooperatifçilik de iktisat sosyolojisinin, dolayısıyla sosyolojinin alanına girer.⁴²⁷ Fındıkoğlu bilim içerisinde yeri olan bu unsurun, kelime anlamından, kullanılan anlamına kadar doğru tanımlanması gerektiğine inanmıştır. Zira gerek konunun anlaşılmasında, gerek teoriden fiile geçilirken, ne kadar aydın bir mefhum ve tam bir tariften hareket edilirse düşünüre göre hedefe ulaşma o kadar isabetli olacaktır.⁴²⁸

Kooperatifçiliği tanımlamaya kelime anlamından başlayan Fındıkoğlu, kelimenin ilk kullanımına Latin ve Anglo-Sakson dillerinde rastlandığını söyler. Kelime, lügat olarak “birlikte çalışma, beraberce imal etme, müşterek olarak yapma” anlamlarına gelen “cooperation”dan gelmektedir.⁴²⁹ Kelime çıkmış olduğu dildeki beraberlik, birliktelik anlamı veren “co” eki ile işlemek icra etmek anlamına gelen “operation” kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir.⁴³⁰ Türkçenin korunması konusunda hassas olan Fındıkoğlu yabancı dilden gelme bu kelimenin kullanımını, dilimize yerleştiği gerekçesiyle, Ziya Gökalp’in “Türkçeleşmiş Türkçedir” prensibine dayanarak reddetmez.⁴³¹

Hiç şüphesiz kooperatifin kelime anlamına ilişkin yukarıda verilen tanım, XIX. asırda kooperatifçiliğin bir iktisadi uygulama olarak ortaya çıkmasından önce de

⁴²⁶ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.126

⁴²⁷ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.3

⁴²⁸ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.126

⁴²⁹ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.4

⁴³⁰ Fındıkoğlu, (1965), a.g.e., s.326

⁴³¹ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.5

kullanılmaktaydı. Yaygın bir iktisadi uygulama halini almış olan kooperatifçiliğin doğru anlaşılması için daha kapsamlı bir tanımlamaya ihtiyaç duyulduğu aşikârdır. Fındıkoğlu'nun akademik yaşantısında yakın ilişki kurduğu, çevirilerini yaptığı ve kooperatifçiliğe dair önemli çalışmaları bulunan Alman iktisatçısı Gerhard Kessler'in yapmış olduğu modern kooperatifçilik tanımı şöyledir: *“Kooperatif, azalarına üretim ve tüketime dair hususlarda yardım etmek maksadıyla, kendi zati müşterek işletmeleri etrafında çalışmak için insanların serbestçe iktisaden birleşme ve bir araya gelmesidir.”*⁴³² Bu tanımla örtüşen M. Colombain'in kooperatif tanımına da Fındıkoğlu satırlarında yer vermiştir. Colombain'e göre: *“Kooperatif, aynı iktisadi müşküllerle mücadele eden, hak ve vecibelerini müsavat esasına göre bir araya getiren kimselerin bir veya birkaç iktisadi vazifelerini, müşterek bir iş birliği halinde maddi ve manevi istifadeleri için devrettikleri teşebbüsü idare ve istimal ederek mezkûr belli başlı zorlukları gidermek maksadıyla değişebilecek sayıdaki şahısların bir araya gelmesinden husule gelen bir teşekküldür.”*⁴³³

Fındıkoğlu'nun bu tariflerden yola çıkarak unsurlarını tek tek açıkladığı, Türkiye'deki kooperatif tariflerine az çok rehberlik edebileceğini düşündüğü bir başka tanıma satırlarında yer verir. Bu tanıma göre: *“İstihsal, kredi, istihlak ve mesken temini gibi başlıca ekonomik ihtiyaçların tatmini maksadıyla kendi arzu ve iradeleriyle bir araya gelen, bu ihtiyaçları karşılamak için kendi iktisadi gayretleriyle bir işyeri ve işletme vücuda getiren insanların birleşme teşebbüsüne kooperatif denir.”*⁴³⁴

Fındıkoğlu'nun bu tanımın içerisinden çıkardığı ve kooperatiflerin temel özellikleri olarak kabul ettiği unsurları sıralayacak olursak:

1-Yukarıdaki tanımın ilk satırında kooperatiflerin başlıca faaliyet alanları sayılmaktadır. Fındıkoğlu tespit ettiği bu alanların artırılabilceğini belirttiği gibi daha spesifik alanlarda faaliyet gösteren kooperatiflerde(örneğin sadece zirai kredi kooperatifleri veya sadece üretim için tasarlanmış kooperatifler gibi) daha dar bir tanımlama da kabul edilebilir.⁴³⁵

⁴³² Gerhard Kessler, **Kooperatifçilik**, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu(çev.),1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1940, s.3

⁴³³ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.117

⁴³⁴ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.117

⁴³⁵ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.119

2-Kooperatiflerde esas maksat iktisadi ihtiyaçların işbirliği dâhilinde tatminidir. Dernek ve vakıflar işbirliğine dayalı bir yapıya sahip olmakla birlikte, iktisadi maksatla kurulmadıklarından kooperatif olarak kabul edilmezler.⁴³⁶

3-Birleşme ve beraber iş yapma emrini yalnız kendi şuur ve iradesinden alan insanların birleşmesi kooperatifi vücuda getirecektir. Yani kooperatife katılma serbest irade beyanına dayalıdır. Bir kooperatifle benzer bir alanda faaliyet gösteren bireyler hiçbir şekilde o kooperatife dâhil olmaya zorlanamazlar. Fındıkoğlu bu unsur gereği, kooperatiflerini devletleştiren ve bu devletleştirilmiş birliklere katılımı zorunlu tutan ülkelerdeki(örneğin Sovyetler Birliği) yapıların kooperatif olarak görülmemesi gerektiğini iddia eder.⁴³⁷

4-Kooperatiflerde belirli iktisadi ihtiyaçların tatmini için hür surette bir araya gelen esas unsur, maddi ve nakdi elemanlar değil, insanların kendileridir. Fındıkoğlu'na göre bu özellik, kooperatifleri, hukuki bakımdan, diğer ticaret şirketlerinden ayırır. Düşünüre göre burada esas belirleyici olan maksattır. Kooperatiflerde insani iktisadi olana, şahsiyet sermayeye üstün tutulmalıdır.⁴³⁸

5-İnsani maksat ön planda olmakla birlikte Fındıkoğlu'na göre kooperatiflerin iktisadi çıkarları da asla göz ardı edilmemelidir. Zira kooperatifler azaların ekonomik gayretleriyle yaşar ve gelişir. Azalar kooperatifin çıkarlarını tıpkı bir tüccarın kendi ticarethanesinin çıkarlarını gözetmesi gibi gözetmelidirler. Fındıkoğlu kooperatiflere bir hayır kurumu gözüyle bakılmasına şiddetle karşı çıkar. Kooperatifler sağlam ve denetimli bir mali varlığa dayanmalı, en az bir ferdi girişim kadar iyi işletilmelidirler.⁴³⁹

Ayrıca Fındıkoğlu kooperatiflerin kendilerini ilerletecek bir teşebbüs zihniyetine sahip olması gerektiğine inanmaktadır. Bu sayede kooperatifler yeni yatırımlarla etki alanlarını genişletebilirler.⁴⁴⁰

6-Kooperatifler genel manada iktisadi bakımdan zorluk içersindeki insanların ihtiyaçlarının giderilmesi için kurulmuş varlıklar olarak kabul edilebilirler. Ancak Fındıkoğlu iktisadi durumları müsait insanların kooperatiflere alınmaması gibi bir

⁴³⁶ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.119–120

⁴³⁷ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.120

⁴³⁸ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.120

⁴³⁹ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.120–121

⁴⁴⁰ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.120

durumun söz konusu dahi olmayacağını söyler. Hele böyle bir yasağı kanunlaştırmaya dair kimi fikirler düşünüre göre hiç doğru değildir.⁴⁴¹

7-Fındıkoğlu kooperatiflerin Sovyetler Birliği'nde olduğu şekliyle devlet bünyesinde olmasını kabul etmez. Hatta bu şekilde varlığını sürdüren birlikler düşünüre göre kooperatif olarak tanımlanamazlar. Ancak buradan Fındıkoğlu'nun devlet-kooperatif ilişkisini yok saydığı düşünülmemelidir. Fındıkoğlu'na göre kanunlar çerçevesinde zaten devlet-kooperatif ilişkisi sürmektedir. Kooperatifleri düzenleyen kanunlar devlet tarafından yapılmaktadır. Bunun haricinde de kooperatiflerin devlet yardımına başvurmasında, düşünüre göre herhangi bir sakınca yoktur. Bazen zayıf kooperatifleri devletin himaye etmesi, çeşitli tedbirlere devlet tarafından başvurulması kooperatifçiliğin karakterini ihlal etmez.⁴⁴²

8-Fındıkoğlu kooperatiflerin toplumu sosyalizme getiren ara yol olduğuna veya ebedi sulhu sağlayacak bir model olduğuna dair fikirleri reddeder. Aslında Fındıkoğlu tıpkı sosyalizm gibi kooperatifçiliğin de bir sentez amacıyla ortaya çıktığını, ferdi hürriyetle cemiyet selametini birleştirebilecek bir yapı olduğunu kabul etmektedir.⁴⁴³ Ancak düşünür bunun ötesinde sosyalist bir cemiyete veya bir ebedi sulh toplumuna gidişatla, kooperatifçi yapıların herhangi bir alakasının olmadığını belirtir.⁴⁴⁴

Fındıkoğlu'nun kooperatiflerin tanımına ve genel özelliklerine dair yapmış olduğu bu tespitleri sıraladıktan sonra, düşünürün kooperatifçiliğin tarih içerisindeki tekâmülüne ilişkin tespitlerini inceleyebiliriz.

2.2.2. Fındıkoğlu'na Göre Kooperatifçiliğin Tarihi Süreci

Fındıkoğlu'na göre türü ne olursa olsun her içtimai hadise ve hareketin ilk şekillerinin halkların ilk hayat safhalarında bulunması ve o andan itibaren o hadise ve hareketlerin halkın şuuraltı hayatında gelişmesinden sonra kolektif şuur olarak ortaya çıkması bir hakikattir. Bu hakikat dolayısıyla, iktisadi faaliyetlere bir çeşit farklı yön verme şekli olan kooperatifçilik de halkların ilk yaşama anlarından itibaren şu veya bu şekilde insan zihin ve fiillerinde var olmuştur.⁴⁴⁵ Buradan hareketle kooperatifçilik

⁴⁴¹ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.123

⁴⁴² Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.124

⁴⁴³ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.114

⁴⁴⁴ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.125

⁴⁴⁵ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.6

tarihi eğer işbirliği tarihi olarak kabul edilirse o zaman bu sistem bütün insanlık tarihine mal edilebilir. Zira Fındıkoğlu'na göre ferdi gücün yapılan işlere yetmemesi sebebiyle tarih boyunca insanoğlu kolektif çalışma yöntemlerini benimsemiştir.⁴⁴⁶ Lakin kooperatifçilik yakın tarihte ortaya çıkan uluslararası manasıyla ele alınırsa, bu takdirde kooperatifçilik tarihi XIX. asırda liberalizm ve kollektivizm cereyanları karşısında doğan işbirliğine dayalı iktisadi organizasyonların tarihi olarak kabul edilmelidir.⁴⁴⁷

Fındıkoğlu tarihi seyir içerisinde XIX. yüzyıla gelmeden daha kapsamlı işbirliği çeşitlerinin de insanlar tarafından benimsendiğini söyler. Bunlara örnek olarak düşünür, kimi esnaf teşekküllerini ve toplu alımla daha ucuza daha kaliteli tüketim yapabilmeye imkân veren kimi halk müesseselerini gösterir. Fındıkoğlu'na göre bu şekilde kooperatifçilikle benzeşen gerek dünyada, gerek Türkiye'de örf, adet halinde tarihten bu yana süregelen birçok örnek mevcuttur.⁴⁴⁸ Peki, Fındıkoğlu bu örnekleri de dikkate almak suretiyle kooperatifçilik tarihini nereden başlatmaktadır? Düşünüre göre ister ilk çağ topluluklar ele alınsın, ister ortaçağ lonca rejimi örnek gösterilsin, ister Rönesans'tan sonraki devirler ekonomisi ele alınsın ve kooperatifçiliği tarihi temeller üzerine oturarak yeni eskiye bağlanmaya çalışılsın, modern kooperatifçiliğin yeni bir takım illet ve şartlara sahip olduğu reddedilemez. Fındıkoğlu XIX. yüzyıl şartlarının etkisiyle ortaya çıkan kooperatifçiliğin büsbütün başka bir olgu olduğuna inanmaktadır. Dolayısıyla kooperatifçilik denildiğinde XIX. asırla başlayan bir içtimai hareket düşünülmelidir.⁴⁴⁹ Hele XIX. asra başka bir renk veren büyük sanayi inkılâbı ve onun yanında kapitalist iktisat sistemi ile burjuvazinin zuhuru göz önüne alınacak olursa kooperatifçilik başlı başına bu gelişmelerin asrına mal edilmelidir. Netice olarak Fındıkoğlu'na göre ne ilk insan topluluklarından beri var olan şuuraltı iş birliktelikleri, ne ortaçağın dini ve ahlaki esaslara dayanan korporasyonları, ne de benzer iş ve çalışma beraberlikleri XIX. asrın ilk çeyreğinden sonra baş gösteren kooperatifçilik cereyanına başlangıçlık yapamazlar.⁴⁵⁰

Fındıkoğlu anlaşılması gereken manada kooperatifçiliğin ilk zuhur ettiği yerin İngiltere olduğunu söyler. Düşünüre göre sanayi kapitalizminin ilk ortaya çıktığı yerin

⁴⁴⁶ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.7

⁴⁴⁷ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.7

⁴⁴⁸ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.9

⁴⁴⁹ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.10

⁴⁵⁰ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.11

aynı zamanda kooperatifçiliğin de ilk sahnesi olması gayet doğaldır.⁴⁵¹ İktisadi bir olgu olarak bu ortaya çıkıştan sonra kooperatifçilik zaman içerisinde gelişim göstermiş, farklı iktisadi alanlarda farklı türleriyle var olmuştur. Fındıkoğlu XIX. asra ait bu iktisadi olgunun 1940'larda Batı'nın bilim dünyasında kendisine yer bulduğunu söyler. Bu tarihten sonra gelişmiş Batı ülkelerinde kooperatifçilik, sosyolojinin bir kolu olan Kooperasyon Sosyolojisi adıyla bilim dünyasında ele alınmaya başlanmıştır.⁴⁵²

Fındıkoğlu'nun kooperatifçiliğin genel tarihi seyrine dair görüşlerini inceledikten sonra, bu seyre dair ülkeler özelindeki tespitlerine geçebiliriz.

2.2.3. Fındıkoğlu'na Göre Kooperatifçiliğin Farklı Ülkelerdeki Tarihi Süreci

Fındıkoğlu kooperatifçiliğin XIX. asırda ortaya çıkışı sonrası geçirdiği gelişim sürecini ve bu sürece öncülük eden düşünürleri zuhur ettikleri ülkelerin başlığı altında ele almıştır. Şimdi bu ülkelerin kooperatifçilik alanındaki tecrübelerine dair Fındıkoğlun'un tespitlerini inceleyecek olursak.

2.2.3.1. İngiltere'de Kooperatifçilik ve Öncüleri

İngiltere'nin endüstriyel değişimi ilk kez tecrübe eden ülke olduğu bilinmektedir. Bu büyük değişim çeşitli sosyal hareketlere meydan verirken, bu sosyal hareketlerin bir neticesi olarak kooperatifçilik de doğmuştur. Faaliyet tipi ele alındığında bu ilk ortaya çıkan kooperatif şeklinin sınaî kooperatif olduğu söylenebilir. Fındıkoğlu için üretim maksatlı bu yeni iktisadi yöntemin İngiltere'deki en önemli temsilcisi Robert Owen'dır.

Esnaf bir babanın oğlu olarak 14 Mayıs 1771'de dünyaya gelen Owen, çeşitli işlerde çalıştıktan sonra bir dokuma sanayisinde müdür olarak görev almıştır. İlerleyen süreçte bu firmada hisse sahibi olarak ortak durumuna yükselmiştir. Fındıkoğlu Owen'ın işçilerin vaziyetlerini düzeltmeye ilişkin fikirler yürütmesini, düşünürün bu dönemde tesadüf ettiği müşahedelere bağlar. Özellikle bu dönemdeki çocuk işçilerin

⁴⁵¹ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.11

⁴⁵² Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.12

vaziyeti Fındıkoğlu'na göre Owen'ı çok derinden etkilemiştir.⁴⁵³ Liberal ekonominin getirisine ağır eleştiriler yapan Owen Londra, Amerika ve Meksika'da kişisel servetini kullanarak kooperatif denemelerinde bulduysa da bu denemelerden pek bir netice alamaz. Fındıkoğlu bu denemeleri, netice vermemiş olmalarına rağmen ilerdeki kooperatif uygulamalarına öncü olmaları açısından önemli bulur.⁴⁵⁴ Owen 17 Kasım 1858 tarihine 88 yaşındayken vefat eder, doğduğu kasabaya gömülür. Fındıkoğlu kasaba halkının ve din görevlilerinin gerek cenaze törenine, gerekse ölümünden on yıl sonra kasabaya dikilen abidenin törenine kayıtsız kalmasını manidar bulur.⁴⁵⁵ Yaşamış olduğu dönemde ister doğru anlaşılsın ister anlaşılmasın Fındıkoğlu'nun nazarında Owen, müstesna anlarda yetişebilen, dinamik, çığır açıcı, evrensel bir şahsiyettir.⁴⁵⁶

Fındıkoğlu'na göre Owen kılavuzluk ettiği kooperatifçilik hareketini, devlet dışı, hür ve geniş bir cemaat hayatı meydana getirmek için kullanmak istemiştir. Bu yeni cemaatin refah, saadet topluluğu olması ve bütün insanlığı kapsamaması fikri kendisini meşgul etmiştir. Owen'a göre mevcut düzendeki din, aile ve para müesseseleri bu idealin gerçekleşmesine mani olur. Owen'ın cemaati akli bir din düşüncesine sahip olacak, adaletsizlik vasıtası olan para yerine çalışanlara emek bonoları verilecektir.⁴⁵⁷ Paranın kullanımını ortadan kaldıracak sisteme göre emtianın kıymeti, para yerine çalışma saatleriyle ölçülecektir. Bir banka bu kıymetlendirme işini yürütecek ve çalışma saatlerine göre işçilere emek bonoları verecektir.⁴⁵⁸

Fındıkoğlu'na göre İngiltere'de kooperatifçilik alanında Owen'dan sonraki ikinci öncü Dr. William King'tir. King'te tıpkı Owen gibi sanayi kurbanı olan işçi sınıfının sefaletten kurtuluş çaresini araştırdı. Bulmuş olduğu çözüm işçilerin ve fakirlerin kooperatifler etrafında toplanması gerektiğidir. King'e göre kurulacak olan işçi kitleleri birliği ve tasarruf sağlayacak müesseseler çalışanların kendi emeklerini kendileri için kullanmasına imkân tanıyacaktır. Fındıkoğlu King'in tasarladığı bu sistemle sınıf çatışmalarına da son vereceğine inandığını belirtir. Ancak King Hıristiyanlığa ve aileye bakışı itibarıyla Owen'dan ayrılır. Zira kendisi bu müesseselerin

⁴⁵³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "İlk Müjdecilerden Robert Owen", **Türk Yurdu**, Cilt.5, Sayı 329, (Kasım 1966), s.4

⁴⁵⁴ Fındıkoğlu, (1966c), **a.g.m.**, s.5

⁴⁵⁵ Fındıkoğlu, (1966c), **a.g.m.**, s.5

⁴⁵⁶ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.20

⁴⁵⁷ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.21

⁴⁵⁸ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.31–32

mevcut halleriyle kooperatifçiliğe bir engel teşkil ettiğine inanmaz. Ayrıca Owen'ın tasarısı King'e göre fazla ütöpiktir.⁴⁵⁹

Fındıkoğlu'nun İngiliz kooperatifçiliğine dair ele aldığı Owen ve King'ten sonraki üçüncü öncü bir şahıs değil, yirmi sekiz işçinin Manchester'ın Rochdale kasabasında yapmış olduğu kooperatifçilik denemesidir. Fındıkoğlu'nun bu denemeye ilişkin vermiş olduğu bilgilere göre yirmi sekiz dokuma işçisi, Charle Howart rehberliğinde ortak oluşturulan bir kooperatif denemesi yapmış, ilk etapta tőkezleseler de daha sonra ders alınacak bir başarı elde etmişlerdir.⁴⁶⁰ Bu birlik kurulurken işçilerin hedefleri sırayla; azanın zaruri tüketim maddelerini karşılamak, mesken ihtiyacını karşılamak, çocuklarının eğitimini temin etmek, azanın muhtaç olduğu tüketim maddelerinin üretim imkânlarını araştırmak, pazar araştırması yapmak, çalışmalara imkân verecek arazi temin etmektir. Fındıkoğlu'na göre denemenin başarılı olmasının esas sebebi sınıfsız topluma kavuşmak, paranın kullanımını kaldırmak gibi radikal hedefler yerine kurucu işçilerin son derece reel ve uygulanabilir hedefler koymuş olmalarıdır.⁴⁶¹ Deneme kısa zamanda ortak sayısını ve sermayesini artırmıştır. Fındıkoğlu beş çeyrek asırlık kooperatif tarihinin, bu takdire şayan denemenin safha safha açılmasından ibaret olduğunu iddia eder.⁴⁶² Ayrıca Fındıkoğlu bu denemenin, kanunlar tarihinde ilk defa olarak İngiltere'de vücuda getirilen kooperatifler kanununa modellik yaptığını da belirtmiştir.⁴⁶³

Sanayi üretim kooperatiflerinin İngiltere'deki tarihi sürecini öncüleri özelinde ele alan Fındıkoğlu aynı ülkenin zirai üretim kooperatiflerini de ihmal etmediğini belirtir. Aslında Fındıkoğlu zirai kooperatifler konusunda esas meşhur olan ülkenin Almanya olduğunu, ancak İngiltere'nin de bu konuda gözden kaçmayacak bir tecrübeye sahip olduğunu söyler. Rochdale'deki kooperatifçilik hareketinden yirmi yıl sonra kökleri İngiliz tarım geleneklerine dayanan modern zirai kooperatifler aynı ülkede zuhur etmiştir.⁴⁶⁴ Fındıkoğlu'na göre 1864'ten başlayarak İngiltere'de kooperatifçiliğin önünün açılmasına dair atılan adımlar sırasıyla; Merkezi Ziraat Odasının kurulması, Ziraat ve Bahçivanlık Derneği'nin teşekkülü, Ziraat Cemiyetinin kurulması ve bunların

⁴⁵⁹ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.29

⁴⁶⁰ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.31

⁴⁶¹ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.32

⁴⁶² Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.34

⁴⁶³ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.31

⁴⁶⁴ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.39

haricinde otuza yakın ziraat kulübünün vücuda getirilmesidir.⁴⁶⁵ Bundan sonra bu kurumlar çeşitli birleşme veya ilhaklarla farklı isimler alsalar da, kendilerine biçilen görev bu farklı isimler altında yerine getirilmiştir. Netice olarak Fındıkoğlu'na göre İngiltere, kendisinin sanayi kooperatiflerinden geri kalmayacak, gerek barış döneminde, gerekse uzun yıllar süren savaş dönemlerinde ada insanların zaruri ihtiyaçlarını karşılamada önemli vazifeler üstlenen, örnek alabileceğimiz zirai kooperatiflere sahiptir.⁴⁶⁶

2.2.3.2. Fransa'da Kooperatifçilik ve Öncüleri

Fransa'da yerli ilk kooperatifçilik hareketi istihsal sektöründe baş göstermiştir. Fındıkoğlu Fransız kooperatifçiliğine öncülük ettiğini düşündüğü dört farklı ismi ele alır.

Bu isimlerden birincisi Fındıkoğlu'nun kendisine ilişkin tespitlerini Fındıkoğlu'na Göre Sosyalizme Katkı Veren Düşünürler başlığı altında ele aldığımız Charles Fourier'dir. Liberalizmin toplumsal huzuru getirmediğine inanan Fourier, sosyalistçe ve kooperatifçe idare edilecek bir cemiyet tasarlar. Tasarlamış olduğu ütopyesinde Falanj adını verdiği yaklaşık dört yüz aileden oluşan, kendi kendine yeterli modern köyleri andıran yaşam birimleri mevcuttur. Fındıkoğlu Fourier'in tasarısında fantezist birçok yan olduğunu söylemekle birlikte tasarıdaki birimlerin bir çeşit kooperatif örneği olduklarını iddia eder. Zira Falanjlar hisse sahibi ortaklardan meydana gelmekte, bu ortaklar bizzat üretime katılmakta ve tüketim ihtiyaçlarını bu üretimle karşılamaktadırlar.⁴⁶⁷ Bu ortaya koyduğu modelin özellikleri itibariyle Fourier Fındıkoğlu'na göre modern kooperatifçilik fikrinin öncülerinden biri belki de en önemli isimdir. Çünkü Fourier sosyalizmin ana meselelerinden biri olan proletaryanın, ancak istihsal ve istihlaki aynı zamanda başarmaya çalışan kooperatifçilikle ortadan kalkacağına dair önemli bir öngörüye sahiptir.⁴⁶⁸

Fındıkoğlu'nun Fransız kooperatifçiliğinde öncü olarak ele aldığı ikinci isim Philippe Buchez'dir(1796–1865). Düşünür Saint Simon'un talebelerindendir. Bu talebelik yıllarından sonra dini düşüncelere dayanan bir istihsal kooperasyon modeli

⁴⁶⁵ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.40–41

⁴⁶⁶ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.50

⁴⁶⁷ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.64

⁴⁶⁸ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.68

tasarlamıştır. Ölümünden sonra fikrinden etkilenenlerin Lyon ve Marsilya’da bazı tesisler kurarak bu modeli denedikleri bilinmektedir.⁴⁶⁹

Fındıkoğlu için Fransız kooperatifçiliğinde ele alınması gereken üçüncü öncü isim ise Louis Blanc’dır(1811–1882). Fındıkoğlu ileri görüşlü bir politikacı olduğunu söylediği Blanc’ın 1848’in buhranlı günlerinde ihtilal kabinesine girdiğini ve devlet yardımına dayanan işçi istihsal kooperatiflerini hayata geçirmeye çalıştığını belirtir. Yani Blanc bir nevi kimi kesimler tarafından devlet sosyalizmi olarak da görülen işçi istihsal organizasyonu taraftarıdır. Maalesef sürgün edilmesi sebebiyle bu düşüncelerini uygulamaya sokamamıştır.⁴⁷⁰

Fındıkoğlu’nun Fransız kooperatifçiliğinin öncülerinden biri olarak ele aldığı dördüncü ve son isim Godin’dir(1817–1888). Fransız sanayici ve siyaset adamı olan Godin kooperatifçiliğe iktisadi bir bakışla yaklaşmıştır. Godin’i bu düşünceye sevk eden sanayi işçilerinin içinde bulunduğu vaziyettir. Buradan hareketle çalışma saatlerinin çok daha az olacağı ve ücretlerin saat başı ödeneceği bir model tasarlar. Modelini hayata geçirmek için giriştiği ilk iki deneme başarısız olsa da, Belçika’daki son denemesi büyük bir muvaffakiyet gösterdi. Bu denmeden elde edilen karla çalışanlar için 1200 kişilik, zamanına göre çok konforlu bir işçi sarayı inşa ettirdi. Fındıkoğlu işçileri rahat bir yaşantıya kavuşturan, çalışma ve kar dağıtımını esasına dayalı bu modelin Fransa dışında dahi büyük takdir topladığını belirtir.⁴⁷¹

Fransa’da istihsal kooperatiflerinin yanında tarım kesiminin sorunlarını çözmeye maksadı güden zirai kooperatifler de kurulmuştur. Fındıkoğlu bu tip kooperatiflerin Almanya ve İngiltere’ye kıyasla Fransa’da çok daha geç zuhur ettiğini söyler. Bu kooperatifler kurulana dek dernek, sendika gibi örgütlenmelerle tarım kesiminin sorunları çözülmeye çalışılmışsa da bunlar kooperatiflerin yerini tutmamıştır.⁴⁷² Fransa’da kooperatifçiliğin yavaş gelişmesine bir sebep olarak Fındıkoğlu, dönemin Fransız Marxist’lerinin kooperatif fikrini burjuva oyunu olarak görerek karşı çıkmalarını gösterir.⁴⁷³

⁴⁶⁹ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.57

⁴⁷⁰ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.56–57

⁴⁷¹ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.72–73

⁴⁷² Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.75

⁴⁷³ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.76

Fındıkoğlu Fransa’da bu sayılan istihsal ve zirai kooperatiflerin yanında, istihlak ve zanaat kooperatiflerinin de mevcut olduğunu belirtir. Buna göre Fransa’da, İngiltere’deki emsalleri kadar gelişmiş olmasa da Fransız ekonomisinde bazen eşya ve erzak fiyatlarının belirlenmesinde etkin olabilecek kadar kuvvetli istihlak kooperatifleri mevcut olmuştur.⁴⁷⁴ Fransa’da mevcut olan bir başka kooperatif türü de esnaf ve zanaatkârları, bir başka ifadeyle orta sınıfı korumaya yönelik zanaat kooperatifleridir.⁴⁷⁵

2.2.3.3. Almanya’da Kooperatifçilik ve Öncüleri

Fındıkoğlu’nun kooperatifçiliğin iyi anlaşılması açısından, bu alandaki tarihçesi ve öncülerinin bilinmesi gerektiğini düşündüğü üçüncü ülke Almanya’dır. Fındıkoğlu bu ülkede kooperatifçiliğin, İngiltere ve Fransa’da olduğu gibi XIX. Asrın birinci yarısındaki gergin havadan etkilenerek ortaya çıkmadığını söyler. Çünkü bu dönem Almanya’ında işçi sınıfı, düşünürleri kendilerine dair çözüm bulmaya itecek, şiddetli taleplerde bulunan bir tabaka haline gelmemiştir. Buna karşın Almanya’da ilk sanayileşmeyle birlikte zanaat erbabı ve zirai kesim zor duruma düşmüş olacak ki, bu ülkede ilk ortaya çıkan kooperatif tipleri esnaf-zanaatkâr ve zirai kredi kooperatifleridir.⁴⁷⁶

Fındıkoğlu’nun Alman kooperatifçiliğine öncülük eden düşünürler içersinde incelediği ilk isim Hermann Schulze’dur(1807–1883). Esas mesleği hâkimlik olan düşünürü harekete geçiren unsur dönem Almanya’ında, büyük sanayi karşısında esnaf ve zanaatkârın düşmüş olduğu haldir. Bu kesimlerin kredi ve himayeye ihtiyaç duyduğunu düşünen Schulze, ilk olarak marangozları ve ayakkabıcıları kooperatifleştirme fikrini benimsedi. Bu kesimler için Esnaf Kredi Kooperatifi ve Ham Madde Tedariki Kooperatifi kuran Schulze’un esnaf kredi bankası ve istihlak kooperatiflerinin kurulmasına dair projeleri de vardır.⁴⁷⁷

Fındıkoğlu’nun satırlarında Schulze’dan sonra yer alan Alman kooperatifçiliğine dair ikinci önemli isim ise Friedrich Wilhelm Raiffeisen’dir(1818–1888). Fındıkoğlu’na göre Raiffeisen, Schulze’un şehir kredi kooperatifleriyle esnaf-zanaatkâr üzerinde yapmış olduğu müspet etkiyi, bekli de daha fazlasını Alman zirai

⁴⁷⁴ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.74–75

⁴⁷⁵ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.75

⁴⁷⁶ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.77

⁴⁷⁷ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.78

kesimi üzerinde yapmıştır. Kurduğu kooperatifler, köylülerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere istihlak, satım, bağcılık, sütçülük ve hayvan sigortacılığıyla alakalı alanlarda faaliyet göstermişlerdir. Fındıkoğlu Raiffeisen tarafından 30 kooperatiften oluşmak suretiyle 1877’de kurulan federasyonun, on yıl içersinde 400 kooperatife ulaşarak başarısını ispat ettiğini belirtir.⁴⁷⁸

Görüldüğü gibi Alman kooperatifçiliğinin öncülerinden biri olan Schulze şehirlinin, diğeri Raiffeisen köylünün kredi, emniyet ve sürüm ihtiyaçlarını karşılayacak kooperatif modellerini uygulamaya koymuşlardır. Bu iki ismin haricinde Fındıkoğlu’na göre konuya ilişkin bir başka önemli isim ise Wilhelm Hass’tır(1839–1913).Yoksul köylü tabakalarının istihlak kooperatifleri sayesinde refaha kavuşacağına inan Hass’ın diğeri iki isimden farklı olarak uygulamaya yönelik pek bir girişimi olmamıştır. Ancak Fındıkoğlu’nun bu isme önem vermesinin sebebi, Hass’ın kooperatif hukukuna büyük hizmetler vermiş olmasıdır. Fındıkoğlu’na merkezle taşra kooperatiflerinin ilişkilerini düzenlediği kanunlar Haas’ın gerek Alman, gerek Dünya kooperatifleri tarihçesinde müstesna bir yer almasını sağlamıştır.⁴⁷⁹

Kredide kooperatifçiliğin ilk yurdu olarak görülen Almanya’da, ilerleyen süreçte diğeri kooperatif türleri de zamanla baş göstermiştir. İki dünya harbinin yıkımlarına ve arada zuhur eden farklı rejimlerin Fındıkoğlu’na göre yanlış uygulamalarına rağmen Alman kooperatifleri etkinliğini muhafaza edebilmiştir. Fındıkoğlu Germen Irkındaki cemaat düşüncesi ve endişesinin, bu milletin kooperatifçilikteki başarısının sebeplerinden biri olabileceğini söyler.⁴⁸⁰

Fındıkoğlu’nun modern kooperatiflerin, ilk ortaya çıktığı ülkelerdeki tarihçesine ve bu alandaki öncülere dair kısa tespitlerini inceledikten sonra kooperatif çeşitlerine ilişkin yapmış olduğu çalışmalar geçebiliriz.

2.2.4. Fındıkoğlu’na Göre Kooperatif Türleri

XIX. asırda sanayi kapitalizminin İngiltere’de zuhur etmesiyle birlikte aynı ülkede varlığını gösteren kooperatifçilik, zamanla farklı iktisadi alanlarda ortaya çıkmıştır. Fındıkoğlu kooperatiflerin genel bir bakışla, faaliyet gösterdikleri alana ve

⁴⁷⁸ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.81–82

⁴⁷⁹ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.83–84

⁴⁸⁰ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.80

cevap verdikleri ihtiyaca göre üç farklı türe ayrıldıklarını söyler. Bu üç farklı kooperatif türü: İstihsal(Üretim) Kooperatifleri, Kredi Kooperatifleri, İstihlak(Tüketim) Kooperatifleri'dir.⁴⁸¹ Fındıkoğlu bu üç ana türün alt başlıklara sahip olabileceğini veya bu kooperatif çeşitlerine başka çeşitlerinde eklenebileceğini söyler. Örneğin Yapı Kooperatifleri, Pazarlama Kooperatifleri, Kalkınma Kooperatifleri, Arazi Islah Kooperatifleri gibi organizasyonlar üç ana kooperatif sınıfının birer alt türü olmakla birlikte, bakış açısına göre farklı birer kooperatif çeşidi olarak da değerlendirilebilirler.⁴⁸²

Bu saydığımız üç ana kooperatif türüne dair Fındıkoğlu'nun tespitlerini inceleyecek olursak.

2.2.4.1. Fındıkoğlu'na Göre İstihsalde Kooperatifçilik

Fransa'nın bu alandaki tarihçesi incelenirken belirtildiği gibi Fındıkoğlu istihsal kooperatiflerinin yurdu olarak bu ülkeyi görmektedir. Fındıkoğlu bu tip kooperatiflerin düşünülen faydalarını şu şekilde sıralamaktadır.

1-Müşterek istihsal, ferdi ve kapitalist istihsale nispetle daha ucuza yapılır.

2-Müşterek istihsal, liberal rejimdeki ölçsüz üretime karşı ihtiyaçları ölçmeyi ve üretimi aklileştirmeyi sağlar.

3-Müşterek istihsal, kapitalist karı bertaraf eder.

4-Müşterek istihsal, azasının kar ve zarara iştirakini sağlayarak sosyal dayanışmayı sağlar.

5-Müşterek istihsal, sermayedar-işçi münasebetini ortadan kaldırarak, herkesin kendisi için çalışmasını sağlayarak, karı bir sermayedar yerine tabana yayarak, ferdi devlete bağlamadan hür kılarak XIX. asrın en büyük problemi olan istismar meselesine en uygun çözümü bulur.⁴⁸³

Ancak Fındıkoğlu bu tahmin edilen faydaların yanında bir hususun altına çizer. 3. maddede de sayıldığı gibi istihsal kooperatiflerinin talebi iyi bir şekilde tahmin edebilmeleri için istihlak kooperatiflerinin varlığı çok önemlidir. Bunun ilmi bir zaruret olup olmadığı Fındıkoğlu'na göre zaman ve mekân şartlarına bağlı olarak değişir. Lakin

⁴⁸¹ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.178

⁴⁸² Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Sakarya'da Kooperatifçilik", **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.8 (1967-1968), s.134-135

⁴⁸³ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.184

Fındıkoğlu uygulamada görülenin önce istihlak kooperatiflerinin kurulması, ardından da bunların ihtiyaçlarını karşılayan istihsal kooperatiflerinin kurulması olduğunu söyler.⁴⁸⁴

2.2.4.2. Fındıkoğlu'na Göre Kredi Kooperatifleri

Fındıkoğlu tarafından istihsal kooperatiflerinden sonra ele alınan ikinci kooperatif türü kredi kooperatifleridir. Fındıkoğlu bu kooperatif türünün ortaya çıkışının da önemli toplumsal sebeplere dayandığına inanmaktadır. Zira emek ve sermaye münasebetinin XIX. asırda almış olduğu halin düzenlenmesi zaruridir. Fındıkoğlu bu düzenlemede en azından bir kısım emekçinin sermaye sahibi olması gerektiğini savunur.⁴⁸⁵ Peki, ama nasıl? Liberallerin, emek sahiplerinin yapacakları tasarrufla sermaye sahibi olabileceklerine ilişkin görüşlerini anlamsız bulur. Çünkü umumiyetle emekçiler, hele hele XIX. yüzyıldaki halleriyle günlük ihtiyaçlarını ancak karşılar vaziyettedirler. Fındıkoğlu onların bu halini bilerek birikim yapabileceklerini söylemeyi bir nevi kayıtsızlık olarak görür.⁴⁸⁶ Ayrıca Fındıkoğlu'na göre diyalektik veya ihtilal neticesinde işçilerin farklı imkânlarla kavuşacağına ilişkin olan sosyalist görüşler de tatmin edici olmaktan çok uzaktır.⁴⁸⁷ Bu iki sistem soruna çözüm bulamadığını için geriye kooperatifçilikten başka bir seçenek kalmamaktadır. Fındıkoğlu'na göre emeği veya sermayeyi büsbütün ortadan kaldırmak gibi mutlakçı bir görüşe dayanmayarak farklı sınıfların kredi ihtiyacını karşılayabilecek olan kredide kooperatifçilik bu soruna gerekli çözümü getirecektir.⁴⁸⁸ Burada dikkat çeken bir başka husus ise Fındıkoğlu'nun kredi kooperatifleriyle sadece işçi sınıfının kredi ihtiyacını değil, toplumdaki aynı ihtiyaca sahip tüm sınıfların ihtiyaçlarını gidermeye yönelik düşüncesidir. Düşünüğe göre toplumda sadece yüksek burjuvazi ve orta burjuvazinin yukarıya yakın kısımları krediye ihtiyaç duymaz veya duysalar bile liberal sistem içersinde bu ihtiyaçlarını karşılayabilirler. Oysaki köylüler, işçiler, zanaat erbabı ve küçük esnaftan oluşan toplumun diğer kesimleri bu imkândan mahrumdur. O halde her içtimai sınıfın ihtiyaçlarına cevap verecek kredi kooperatiflerinin teşekkülü zaruridir. Fındıkoğlu bu

⁴⁸⁴ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.184

⁴⁸⁵ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.210

⁴⁸⁶ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.210

⁴⁸⁷ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.211

⁴⁸⁸ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.211

kooperatiflerin ihtiyaca göre Zirai ve Sinaî alanda faaliyet göstereceğini, faaliyet gösterdikleri alana göre bir alt tür olarak kabul edileceklerini söyler.⁴⁸⁹

2.2.4.3. Fındıkoğlu'na Göre İstihlak Kooperatifleri

Fındıkoğlu istihlak kooperatifçiliğinin yurdu olarak İngiltere'yi görmekte, ancak Fransa'nın da yabana atılmayacak bir tecrübeye sahip olduğunu düşünmektedir. Fındıkoğlu özellikle Charles Gide'in bu kooperatif şekline ilişkin tespitlerine büyük önem verir. Gide'e göre toplumsal refah kooperatifçilik sayesinde sağlanacak, kooperatifçiliğe geçiş de istihlak kooperatifleri sayesinde olacaktır. Bu sayede üreticinin emeği istismar edilmediği gibi üretim artırılabilecektir.⁴⁹⁰ Halk bu istihlak kooperatiflerinde örgütlenince eşyanın kıymeti bu kooperatifler tarafından belirlenecektir. Çünkü Gide'e göre kıymeti oluşturan emek değil taleptir. Talebin arzusunun doğrultusunda kullanılmamış emek Gide için anlamsızdır. Fındıkoğlu Gide'in bu görüşüyle Marxistlerden tamamen ayrıldığını söyler. Gide'e göre ortaya çıkacak olan eşitlik emek-kıymet ilişkisinden beslenen bir sınıf mücadelesinden değil, kooperatizmin hazırlayacağı şartlardan doğacaktır.⁴⁹¹

Fındıkoğlu'nun Gide'in tespitlerinden hareket ederek satırlarında yer verdiği istihlak kooperatiflerinin faydalarını sıralayacak olursak;

1-İstihlak kooperatifleri sayesinde azalar ferdiyetçi ticaretin arz ettiği hem pahalı, hem kalitesi düşük ürünler yerine kaliteli ürünleri ucuza temin edebilirler.

2-Sıklıkla görülen veresiye uygulamaları tüketiciyi tüccar karşısında çok kötü durumlara sokabilmektedir. Oysaki kooperatif üyesi aylığını alana kadar kooperatif ona başka bir uygulamayla yardımcı olabilir. Örneğin kooperatif içinde bir nevi kredi uygulamasına gidilebilir.

3-Kooperatif azalarını tasarrufa itebilir. Bu sayede aza herhangi bir mahrumiyet hissetmeden kooperatif aracılığıyla bir birikime sahip olabilir.

4-İstihlak kooperatiflerinde üretici ve tüketici karşı karşıya bulunur. Sistem bu ikisi arasına tüccar ve aracılardan girmesine izin vermez.

⁴⁸⁹ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.212

⁴⁹⁰ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.271

⁴⁹¹ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.274-275

5-Kooperatif azasına ailesiyle iştirak edebileceği çeşitli sosyal faaliyet imkânları sunabilir. Bu sayede bireyler kötü alışkanlık ve kötü mekânlardan korunmuş olur. Ayrıca yapılacak bu sosyal faaliyetlerle kadınların toplumda daha aktif bir rol alması sağlanabilir.

6-Kooperatif fikrinin yayılması ve kooperatiflerde verilecek eğitimlerle ileride ulaşılmasına arzu edilen daha ideal bir toplumun zemini hazırlanacaktır.

7-Kooperatiflerin işleyişi için ferdi mülkiyetin ilgası gerekmemektedir. Yani sistem içersinde ferdi mülkiyet mevcuttur. Ancak kooperatiflerde görülen ferdi mülkiyet müsavatsızlıklara meydan vermez. Çünkü kar, sermaye hisseleriyle mütenasip olarak dağıtılmamakta, istihlak ve emek nispetinde tevzi olunmaktadır. Bu takdirde müsavatsızlık hiçbir zaman büyük ölçüde olmayacaktır. Buna ek olarak kooperatif ferdi mülkiyeti yayarken aynı zamanda kolektif mülkiyeti de vücuda getirmektedir. Zira her kooperatifte sermaye, gayri şahsi fonlar mevcuttur ve bunlar giderek artar.

8-Liberal iktisatta yer bulamayan adil fiyat prensibi, istihlak kooperatiflerinde hayat geçebilecektir. Çünkü kooperatifler arz ve talep yarışından etkilenmeyerek, üretim sürecini gözetip bir fiyat belirleyebilirler.

9-Kooperatifçi uygulamayla kar bertaraf edilecektir. Zira bu uygulamadaki maksat karın teminini değil, ihtiyacın tatminidir. Ancak buradan kooperatiflerin iktisadilikten uzak olacakları anlaşılmamalıdır.

10-Dünyada ekonomik sebeplere dayanan birçok anlaşmazlık ve ihtilaflar mevcuttur. Kooperatifçiler yayıldıkça bunların çoğu çözüme kavuşabilir. İşçinin aynı zamanda kendi patronu olacağı ve ürettiğini tüketebileceği bir sitemde ekonomik ihtilafların bir kısmının çözümleneceğini ummak yanlış olmayacaktır.⁴⁹²

Fındıkoğlu'nun kooperatifçiliğin tarihine, farklı ülkelerdeki ilerleyişine ve kooperatif türlerine ilişkin görüşlerini inceledikten sonra kooperatiflerin Türkiye'deki durumuna dair tespitlerine geçebiliriz.

2.2.5. Fındıkoğlu'nun Türkiye'deki Kooperatifçiliğe İlişkin Tespitleri

Fındıkoğlu üç ileri Batı ülkesinin kooperatifçilik tarihçesine ait özet bilgileri verirken, diğer Batı ülkelerinin de gözden kaçırılmaması gereken kooperatif

⁴⁹² Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.277-278

tecrübelerine sahip olduklarını belirtir. Tezin ilerleyen kısımlarında Fındıkoğlu'nun bu ülkeler dair vermiş olduğu örneklere yeri geldikçe değinilecektir. Fındıkoğlu yukarıda bahsi geçen üç önemli Batı ülkesinin haricindeki Batı memleketlerinin de maalesef Türkiye'den daha derin bir kooperatifçilik deneyimine sahip olduklarını söyler.⁴⁹³ Ancak buradan Türk milletinin bu konuda yetersiz olduğu düşüncesine varılmamalıdır. Fındıkoğlu Türk milletinin de incelemelere konu teşkil edebilecek kooperatifçilik mazisine sahip olduğuna inanmaktadır. Düşünürün bu maziye dair yaptığı incelemeleri bir başlık altında ele almamız daha uygun olacaktır.

2.2.5.1. Fındıkoğlu'nun Türk Kooperatifçilik Tarihine İlişkin Tespitleri

Şayet kooperatifçilik daha önceki bahiste ele aldığımız gibi XIX. yüzyılda ortaya çıkan manasıyla değil de, tarih içersindeki kolektif çalışmalar mahiyetinde ele alınırsa elbette Türk milletinin de tarihinde diğer milletlerde olduğu gibi birçok örnek uygulama vardır. Fındıkoğlu özellikle yaşam şartlarının birlikte hareket etmeyi gerektirdiği kırsal bölgelerde gelenekselleşmiş, kooperatif folklorumuzu oluşturan uygulamaların var olduğunun altını çizer. Örneğin köylerimizde imece tarzında yapılan çalışmalar, müşterek fırın çamaşırhane yapılması, dul ve yoksul kalanlara yardım yapılması, müşterek çoban ve bekçi tutulması gibi geleneksel hareketler kooperatif folklorumuzun unsurlarındandır.⁴⁹⁴ Ancak Fındıkoğlu'nun bunları modern kooperatiflerle eş değer bulmadığını kooperatifçilik tarihine ilişkin bölümümüzde de belirtmiştik. Bu sebeple Fındıkoğlu daha ziyade Batı'nın modern kooperatifleriyle örtüşen uygulamalarımızla ilgilenmiştir.

Fındıkoğlu'na göre Türk tarihinde ister batıdan etkilensin ister etkilenmemiş olsun sosyal huzursuzluk ve adaletsizlik karşısında çözüm bulmaya çalışan insan tipi elbette mevcuttur. Fındıkoğlu, bu hissiyata sahip insanlardan birinin Batı'dakinden biraz daha geçte olsa kooperatifçiliğin hikmetini kavrama basiretini gösterip sivrildiğini belirtir. Bu isim Mithat Paşa'dır. Ancak maalesef bu ismin Türk tarihi için bir Owen, Fourier veya Raiffeisen olamamasının sebebi Batı'lı emsallerinin teşebbüsleri zamanla müesseseseleşirken Mithat Paşa'nın girişimlerinin kökleşememesidir.⁴⁹⁵

⁴⁹³ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.93

⁴⁹⁴ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.9

⁴⁹⁵ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.93

Mithat Paşa 1822 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Gerçek adı Ahmet Şefik olan Mithat Paşa, Rusçuklu Kadı Eşref Efendinin oğludur.⁴⁹⁶ Zamanının ananevi tahsilini aldıktan sonra, yine zamanın idare ve siyaset adamlarının yetişmesine uygun olarak Babıâli'ye çırak olarak verilmiştir. Yabancı dili Fransızca olan Mithat yetiştiriliş tarzına uygun olarak devlet mevkilerinde görev almıştır.⁴⁹⁷ 1861 yılında Niş'e vali olarak gönderilmiş, buradaki görevinde göstermiş olduğu başarı sayesinde Niş, Vidin, Silistire vilayetleri Tuna vilayeti adı altında birleştirilince bu yeni vilayetin başına Mithat Paşa geçirilmiştir.⁴⁹⁸ Her iki dönemde de ıslah evi açmak, menafî sandıkları kurmak, sanayi mektebi açmak, emniyet sandığı kurmak gibi kooperatif zihniyetiyle örtüşen icraatlarda bulunmuştur.⁴⁹⁹ Bu başarılarının ardından devlet Şurası reisliğine layık görülmüşse de, bu görevde yalnız bir sene kalabilmiş siyasi çekişmeler sebebiyle Irak'a bir nevi sürgün edilmiştir. Burada görevini başarıyla yürütürken Sadrazamlık görevi verilerek İstanbul'a geri çağırılmış, ancak benzer siyasi çekişmeler sebebiyle bu görevinden alınarak Adliye Nazırlığı görevine atanmıştır. Bundan sonra Fındıkoğlu'na göre yine siyasi ağırlıklı sebeplerle farklı devlet görevlerinde bulunmuştur. Bu görevler sırasıyla, Selanik valiliği, Sadaret görevi, Suriye valiliği, İzmir valiliğidir. Taife sürgün edildikten sonra orada boğdurulduğu düşünülmektedir.⁵⁰⁰

Fındıkoğlu, modern kooperatifçiliğin Türk tarihi çersindeki en önemli temsilcisi olarak gördüğü Mithat Paşa'nın bu fikriyatı üzerinde özellikle yapmış olduğu Avrupa seyahatinin büyük etki sahibi olduğuna inanmaktadır.⁵⁰¹ Bu fikriyat doğrultusunda Tuna valiliği döneminde birbiriyle uyumlu istihsal ve kredi kooperatifçiliği uygulamalarına kalkışmıştır. Buna göre muhtaç köylüye verilecek kredi için, devlete ait boş arazi köylüler tarafından imece usulüyle ekilecek, buradan gelecek gelirle köylünün kredi ihtiyacı karşılanacaktır.⁵⁰² Fındıkoğlu çok önemli bulduğu Mithat Paşa'nın bu girişimini şu şekilde formülize etmiştir:

⁴⁹⁶ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **Türkiye'de Kooperatifçilik Tatbiki Sosyoloji Denemesi**, 1.Basım, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1953, s.31

⁴⁹⁷ Gökhan Çetinsaya, "Midhat Paşa", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2005, s.7

⁴⁹⁸ Fındıkoğlu, (1953c), **a.g.e.**, s.32

⁴⁹⁹ Fındıkoğlu, (1953c), **a.g.e.**, s.32

⁵⁰⁰ Fındıkoğlu, (1953c), **a.g.e.**, s.34

⁵⁰¹ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.98

⁵⁰² Fındıkoğlu, (1953c), **a.g.e.**, s.35

—Mithat Paşa'nın tasarısında otorite sadece uzaktan düzenleyici bir rol oynayacak, bu suretle o dönemde Batı'da görülen zirai kredi kooperatiflerinin mekanizması takip edilecektir;

—Devlete ait boş araziler kurulacak Sandıklar eliyle boş vakte sahip köylüler tarafından işlenecektir;

—Bu kollektif istihsalin hâsılasından gelecek gelir ile Sandıkların asıl fonu oluşturulacaktır;

—Belirli usul ve şartlara bağlı olarak bu kredi fonundan çiftçinin kredi imkânı karşılanacaktır.⁵⁰³

Bunun haricinde Mithat Paşa Devlet Şurası Reisliği görevini yürütürken şehirlinin de kredi ihtiyacını düşünmüştür. Bu doğrultuda 1868 yılında kurulan Emniyet Sandığı'na rehberlik etmiştir.⁵⁰⁴ Mithat Paşa, kooperatifçilik prensibini bazı kooperatifçi mütefekkirler gibi, kültürel sahalara da aktarmayı düşünmüştür. Bu doğrultuda bir taraftan ıslahhanelerin, bir taraftan sanayi mekteplerinin kurulmasını düşünmüş, sandıkların yıllık karlarından üçte birinin mekteplere aktarılmasını tasarlamıştır.⁵⁰⁵

Fındıkoğlu'na göre Mithat Paşa'nın özellikle valilik döneminde öncü niteliğinde kooperatist girişimlerde bulunduğu tartışmasızdır. Düşünürü göre Mithat Paşa dünya kooperatifçilik tarihinde dahi hususi bir yer tutabilecek bir şahsiyettir. Tasarladığı kooperatifler devlete sırt çevirmeyen, devlet yardımlarından istifade edip, büyüyen modellerdir.⁵⁰⁶ Fındıkoğlu kalıcı bir şekilde kökleşebilecek bu kooperatiflerin azaların şevkini kaybetmesi, kooperatif yöneticilerinin bürokratik bir zihniyete bürünüp gerekli idari kaliteyi gösterememesi sebebiyle bozulduğunu belirtir. Daha sonraki merkezileştirme ile Mithat Paşa'nın çalışmaları, yerinden hizmet vasfını kaybetmiştir. Fındıkoğlu buna örnek olarak Menafi Sandıkları'nın bütün sermayeleriyle Ziraat Bankası'na nakledilmesini gösterir.⁵⁰⁷

Fındıkoğlu Mithat Paşa dışında Türk Kooperatifçilik tarihine mal edilebilecek başka isimlerinde mevcut olduğunu söyler. Bu isimlerden biri de 1900'lerin başında adı duyulmaya başlanan Ahmet Cevat'tır. Fındıkoğlu'na göre XIX. yüzyılın sonu ile XX.

⁵⁰³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Sakarya Zirai Kredi Kooperatifleri ", **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.9 (1968–1969), s.69

⁵⁰⁴ Fındıkoğlu, (1953c), **a.g.e.**, s.36

⁵⁰⁵ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.100

⁵⁰⁶ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.101

⁵⁰⁷ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.102

Yüzyılın başından itibaren kooperatifçiliğe dair girişimleri olan şahsiyetlere öncü gözüyle bakmak pek doğru olmaya bilir. Çünkü kooperatifçilik birçok ülkede yaygın bir hale gelmiştir.⁵⁰⁸ Ancak yine de Fındıkoğlu için istihsal, inşaat ve kültür kooperatifçiliğine kol atan bir istihlak kooperatifçiliğine ilişkin fikirler ileri sürmüş olan Ahmet Cevat Bey, kendi ölçüsünde tarihi bir kıymete sahiptir.⁵⁰⁹ Ahmet, Cevat yaşamış olduğu dönemin yaygın fikirlerinden çok farklı düşünmez. Gayrimüslim tüccarların Osmanlı Devleti içersindeki kudretlerinden rahatsızdır. Kendisine göre ecnebiler her gün Müslümanlar üzerinden zenginleşirken, Müslümanlar her gün biraz daha sefalet uçurumuna yuvarlanmaktadır.⁵¹⁰ Fındıkoğlu Ahmet Cevat'ın İngiltere seyahati esnasında o ülkenin kooperatifçiliğinden ve Rochdale denemesinden çok etkilendiğini belirtir.⁵¹¹ Seyahat sonrası Ahmet Cevat kooperatifçilik şuuruna hakkıyla sahiptir ve memleketin sorunlarının bu şekilde çözüleceğine inanmaktadır. Her şeyden önce Ahmet Cevat'a göre bu yol ülkenin iktisadi refahı için tek alternatiftir, çünkü ülkenin o dönemdeki iktisadi şartları ferdi büyük teşebbüslere imkân vermemektedir. Bu sebeple ülkeye kooperatifçilik fikrini yerleştirmek gereklidir.⁵¹² Ahmet Cevat'a göre kooperatifler aracılığıyla memleket, Avrupa'nın en azından bu safhadaki iktisadi ilerlemesine çabucak yetişecek, milletin iktisadi terbiyesi temin edilecek, iktisadi haksızlıklar ortadan kaldırılmış olacaktır.⁵¹³ Ahmet Cevat bu fikriyattan hareketle Anadolu'daki üreticiyle şehirdeki tüketiciyi buluşturup araçları ortadan kaldıracak, aileleri taksitle ev sahibi yapacak kooperatif modelleri tasarlamıştır.⁵¹⁴

Fındıkoğlu'nun Türk kooperatifçilik tarihinde ele aldığı üçüncü unsur ise bir kişi değil uygulamadır. Fındıkoğlu 1912–1913 yıllarında İzmir iktisadi havzasında zirai mahsullere ilişkin faaliyet gösteren kooperatifçilik cereyanını incelemeye değer bulmuştur. Uygulama ülkemizde zirai mahsullerin satışında ilk kooperatif hareketi olması sebebiyle önemli bir yer tutar. Ayrıca Fındıkoğlu adı Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Şirketi olan zirai satış kooperatifinin, tarihimizde kooperatif kelimesini bu

⁵⁰⁸ Fındıkoğlu, (1953c), **a.g.e.**, s.39

⁵⁰⁹ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.108

⁵¹⁰ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.104

⁵¹¹ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.107

⁵¹² Fındıkoğlu, (1953c), **a.g.e.**, s.42

⁵¹³ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.105

⁵¹⁴ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.106

neviden bir ekonomik teşkilatta ilk defa kullanan müessese olması sebebiyle ayrı bir değeri olduğuna inanmaktadır.⁵¹⁵

Daha önce de belirttiğimiz gibi Fındıkoğlu XIX. yüzyılın sonu veya XX. Yüzyılın başından itibaren kooperatifçiliğin birçok ülkede yaygın bir iktisadi uygulama haline geldiğine inanmaktadır. Dolayısıyla bu dönemden sonraki kooperatif numuneleri, ender görülen öncü uygulamalar olarak takdim edilemez. Doğal olarak kooperatifçiliğin bu yaygınlaşmasından Türkiye’de özellikle savaş dönemi atlatıldıktan sonra nasibini almış, yurdun hemen her bölgesinde farklı türlerde kooperatifler kurulmaya başlanmıştır. Ülkemizde yaygınlaşan kooperatif uygulamalarına ilişkin Fındıkoğlu’nun tespitlerini alttaki başlık içerisinde inceleyeceğiz.

2.2.5.2. Fındıkoğlu’nun Türk Kooperatifçiliğine İlişkin Yorumları ve Önerileri

Fındıkoğlu Türkiye’ye uygun bir kalkınma modelinin ana unsuru olarak gördüğü kooperatiflerin, ülkemizde ve dünyadaki seyriyle ömrünün imkân verdiği süre içerisinde (1970’lere kadar) yakından ilgilenmiştir. Bu alaka neticesinde gerek yurdun farklı bölgelerinde, gerek yurtdışında yerinde müşahedeler yapmış, yabancı bilim adamlarının Türkiye ve Dünya kooperatifçiliğine ilişkin görüş ve raporlarını incelemiştir. Bu çalışmalar neticesinde kendisinde zuhur eden birikimle Türkiye’deki kooperatifçiliğin olumlu ve eksik yönlerine dair yeri geldikçe tespitler yapmış, kooperatifçiliğin geliştirilmesi adına görüşlerini beyan etmiştir. Fındıkoğlu’nun bu düşüncelerini toplu halde aktardığı bir kaynağa rastlamamaktayız. Ancak özellikle yerinde müşahedelerini ve incelemelerini kaleme aldığı eserlerinden bu tespitleri çıkartılabilmektedir. Fındıkoğlu’nun Türk kooperatifçiliğine dair yaşadığı vakte kadar yapmış olduğu tespitleri maddeler halinde sıralayacak olursak;

1-Fındıkoğlu çok yeni olsalar da kooperatiflerin olumlu etkilerinin özellikle zirai kesimde görüldüğüne inanmaktadır. Kooperatifler tarafından kurulan fabrikalara mal veren çiftçinin kendi fabrikasına mal verir gibi hissettiğinin altını çizen Fındıkoğlu, bu hissiyatın üretimi artırdığını savunur.⁵¹⁶

⁵¹⁵ Fındıkoğlu, (1953c), a.g.e., s.43

⁵¹⁶ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.205

2-Fındıkoğlu'na göre kooperatifler yine kısa zamanda memleket şartlarına ve halk psikolojisine çok yatkın olduklarını, teknik zirai terbiyeye büyük katkı vererek ispat etmişlerdir.⁵¹⁷

3-Fındıkoğlu Türk köylüsünün, asırlık derdi olan tefecilikten kooperatifler vasıtasıyla kurtulduğunu belirtir. Köylere kadar uzanan kredi kooperatifçiliği köylüyü tefeciliğin elinden almıştır.⁵¹⁸ Ayrıca bu durum sadece köyler için geçerli değildir. Önce Halk Sandıkları, sonrasında Halk Bankası aracılığıyla küçük esnaf ve zanaatkârın da kredi ihtiyacı bir ölçüde çözülmüştür.⁵¹⁹ Fındıkoğlu tefeciliği yaşatmak isteyenlerin bu durumdan şikâyetçi olmalarını, kredi kooperatifçiliğinin başarısını ispat eden bir olay olarak görür.⁵²⁰

4-Yukarıda sayılan olumlu üç maddenin yanında Fındıkoğlu Türk kooperatiflerinin birçok eksiğinin olduğunu kabul edilmesi gerektiğini söyler. Düşünür yaşadığı dönemde, Anadolu'da çok cüzi meblağlara üretilen malların İstanbul'da fahiş fiyata satılmasını, istihsal-istihlak dengesini sağlayabilecek kooperatifliğin yokluğuna örnek olarak göstermiştir.⁵²¹ Kooperatiflerin eksikliğini tartışmasız kabul eden Fındıkoğlu yaşadığı dönemde bu eksiğin sebepleri olarak sunulan Türkiye şartlarının kooperatiflere uygun olmaması, halkın cahilliği, kooperatiflerin ferdiyetçilikle çelişmesi, halkın alakasızlığı gibi sebepleri tümünden reddeder. Türkiye'nin doğal şartlarının kooperatifçiliğe uygun olmamasına ilişkin fikirler Fındıkoğlu'na göre içi boş bahanelerdir ki, düşünür yerinde müşahede yapma fırsatı bulduğu, başta iklimi olmak üzere şartları Türkiye'den çok daha ağır olan kimi batı ülkelerinin(İsveç, İsviçre, Danimarka) kooperatifçilikte muazzam başarılar gösterdiklerini belirtir.⁵²² Cehaletle suçlanan Türk köylüsü Fındıkoğlu'nun nezdinde asla bu sıfatı hak etmemektedir. Dolayısıyla cehaleti özellikle zirai kooperatiflerimizin başarısızlığına bir sebep olarak göstermenin gerçeğe ilişiği yoktur. Türk köylüsü bu iktisadi yapıyı uygulayabilecek bilgi birikimine sahiptir. Ayrıca imece gibi geleneksel uygulamalar Türk köylüsünü bu alana aşına kılmaktadır. Bunun ötesinde Fındıkoğlu cehalet suçlamasının doğru kabul

⁵¹⁷ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.206

⁵¹⁸ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.220

⁵¹⁹ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.254

⁵²⁰ Fındıkoğlu, (1953c), **a.g.e.**, s.117

⁵²¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **Anadolu İstanbul'u Çağırıyor**, 1.Basım, İstanbul: Yeni Matbaa, 1953, s.25

⁵²² Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.324-325

edilmesi halinde dahi kooperatifçiliğin uygulanamamasına bahane olarak gösterilemeyeceğini söyler. Zira dönem Afrika'sında, okumanın henüz yaygınlaşmadığı memleketlerde dahi bu uygulama başarıyla yürütülmektedir.⁵²³ Keza kooperatifçiliğin ferdiyetçilikle çelişmesi görüşü de Fındıkoğlu'na göre gayri ilmi bir görüştür. Evvela kooperatifler ferdi mülkiyeti ilga eden bir sistem getirmemektedirler. Ayrıca bir millette kolektivist veya ferdiyetçi karakterin baskın olduğuna ilişkin ortaya atılan kesin hükümlü fikirler Fındıkoğlu'na göre ilmi sosyolojinin dışında kalır.⁵²⁴ Türkiye'de kooperatifçiliğin istenilen seviyeye ulaşamamasına sebep olarak gösterilen halkın bu organizasyonlara alakasızlığı unsuru sayılanlar içindeki, Fındıkoğlu'nun haklılık payı verdiği tek unsurdur. Gerçekten de düşünüre göre kimi bölgelerde halkın kooperatiflere karşı alakasızlığı söz konusudur. Fakat zannedildiği gibi bu alakasızlık halkın karakterinden ötürü değildir. Zira hiçbir insan topluluğu satın alım kuvvetini artıracak bir organizasyona kayıtsız kalmaz. Ayrıca Fındıkoğlu toplumunun ciddi bir kısmı Türk olan İngiltere himayesindeki Kıbrıs'ın, nüfusu ve toprağı kısıtlı olmasına karşın bu alanda büyük bir muvaffakiyet gösterdiğini belirtir.⁵²⁵ Fındıkoğlu'na göre halkın alakasızlığı, tüm kooperatifler için temel problem olarak gördüğü siyasetin müdahalesinden kaynaklanmaktadır. İster iyi niyetle olsun ister olmasın düşünüre göre siyasi müdahaleler kooperatiflerin doğal seyrini bozmaktadır. Bu müdahalelerin birinci sakıncalı yanı atamalar neticesinde ehil olmayan kimselerin önemli görevler almasıdır. İkinci önemli sakınca ise yolsuzluk vakalarıdır. Fındıkoğlu'na göre hiç kimse kuru bir idealizm uğruna parasını kötü yönetilen bir kuruma veya parasının çalınabileceğini düşündüğü bir müesseseye yatırmaz.⁵²⁶ Fındıkoğlu bu alana ilişkin bir başka önemli eksiklik olarak da, ülkemizde kooperatifçiliğin hukuki alt yapısına dair gerekli çalışmaların yapılmamasını görür. Kanun koyucunun sosyolojik verilere dayalı olarak, halkın yaşayışına uygun kanunlar yapması halinde bu alanda büyük bir boşluğun doldurulacağına inanmaktadır.⁵²⁷

⁵²³ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.370

⁵²⁴ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.314

⁵²⁵ Fındıkoğlu, (1953c), **a.g.e.**, s.236–237

⁵²⁶ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.315

⁵²⁷ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.316–317

Fındıkoğlu'nun Türkiye'deki kooperatiflerin olumlu yanlarına ve eksikliklerine ilişkin tespitlerini ilk dört maddede saydıktan sonra, beşinci maddeden itibaren yapılması gerekenler dair görüşlerini sıralayabiliriz.

5-Fındıkoğlu her şeyden evvel kooperatiflerin özerk olması gerektiğine inanmaktadır. Siyasi müdahaleler başta olmak üzere dış müdahalelerin zararlı etkilerinden korunmuş bir yapı vücuda getirilmelidir.⁵²⁸

6-Fındıkoğlu'na göre bir başka özerk kurum olan üniversiteler kooperatifçiliğin her alanında aktif olmalıdır.⁵²⁹

7-Fındıkoğlu satırlarında yer verdiği Wilbrandt'ın Türk kooperatiflerinin devlet desteğiyle harekete geçirilmesi fikrine iştirak etmektedir. Bu fikre göre Türkiye serbest kooperatif hareketini temin edecek vaziyete ulaşamamıştır. Fındıkoğlu'na göre de Türkiye'de yerli ve milli sermaye yapısı tam olarak teşekkül edememiş, ticari ve sınaî yatırımlar bu sermayenin uzantısı olarak zuhur edememiştir.⁵³⁰ Bu sebeple diğer memleketlerde parlak neticeler veren serbest kooperatifçilik Türkiye'de pek bir varlık gösterememiştir. Ortaya çıkan tablo itibariyle Fındıkoğlu Wilbrandt'ın Türkiye'nin iki seçeneği olduğuna inandığını belirtir. Türkiye ya devlet eliyle kooperatifçilik hareketine girişecek ya da kooperatifçilik uygulamalarından vazgeçecektir.⁵³¹ Siyasi müdahaleleri kooperatifler için sakıncalı gören Fındıkoğlu'nun bu noktada getirmiş olduğu çözüm devletin ilk etapta babacan himayesiyle kooperatifler desteklemesi, ardından kooperatifler kendine yeter hale gelir gelmez devletin çekilmesine dayalıdır.⁵³²

8-Fındıkoğlu bir ülkede yapılacak kanunların, o ülkenin kendine özgü şartları dikkate alınarak yapılması gerektiğine inanır. Dolayısıyla Türkiye'nin kooperatif kanunları yapılırken de gerekli tetkik ve saha çalışmaları yapılmalıdır.⁵³³

9-Fındıkoğlu sosyolojide anket usulüyle elde edilen verilerin çok önemli bir hareket noktası oluşturduğuna inanmaktadır. Kooperatiflerin ve kooperatiflere iştirak

⁵²⁸ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.376

⁵²⁹ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.409

⁵³⁰ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Maden Kredi Bankası-Bugünkü Durumu ve Gelişme Şartları Hakkında Rapor", **İş ve Düşünce Mecmuası**, Cilt.27, Sayı.233(Mart-1961), s.47

⁵³¹ Fındıkoğlu, (1953c), a.g.e., s.265

⁵³² Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.445

⁵³³ Fındıkoğlu, (1953c), a.g.e., s.268

eden halkın gerek kanuni, gerek diğer ihtiyaçlarının tespitinde anket yöntemine sıklıkla başvurulmalıdır.⁵³⁴

10-Fındıkoğlu yeni kurulacak veya mevcut modellerin geliştirilmesiyle sağlanacak uluslar arası kooperatifler birliğinin ülke kooperatiflerine ve dünyaya çok şey kazandıracığına inanmaktadır. Kurulacak bu yapı dünya ölçüsünde bir iktisadi entegrasyonu sağlayacaktır. Bu sebeple Fındıkoğlu Türk kooperatiflerinin, ileride çok daha etkin hale geleceğine inandığı uluslararası yapılanmalara katılımında geç kalmaması gerektiğini söyler.⁵³⁵

2.2.6. Fındıkoğlu'na Göre Gelişmemişlik Sorunu ve Gelişmede Kooperatiflerin Rolü

Fındıkoğlu geliştirmekte olan veya az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelerin ekonomilerini yakalamaları için kooperatifçilikten alabildiğince istifade etmeleri gerektiğine inanmaktadır. Tabiat, emek, sermaye faktörlerini üretimi sağlayan üç ana unsur olarak kabul eden Fındıkoğlu teşebbüsünde bunlara ilave edilerek üretimi sağlayan faktörlerin sayısının dörde çıkarılabileceğini söyler.⁵³⁶ Diğer faktörler tam mevcut olsa bile az gelişmiş ülkelerde sermaye faktörünün noksan olduğu aşikârdır. Üretimin temel unsurlarından en az birine sahip olmayan bu ülkelerin serbest piyasa ekonomisinde başarılı olmalarının çok kolay olmadığını düşünen Fındıkoğlu, bu ülkelerin iktisadi refaha devlet eliyle veya yönlendirmesiyle vücut bulmuş kooperatifler sayesinde ulaşacağını iddia eder. Düşünüme göre kooperatifçilik az gelişmiş ülkelerde gelişmemişlik durumunu önce hafifletecek, sonra gelişme seviyesini gelişmiş memleketler hizasına yükseltecek iktisadi vasıtalarından biridir.⁵³⁷

Fındıkoğlu diğer konularda olduğu gibi Türkiye özelinde değerlendirmeden önce sorunu doğru tanımlamaya büyük önem vermiştir. Bu doğrultuda farklı düşünürlerin yapmış olduğu az gelişmişlik tanımlarına satırlarında yer verir. Bu tanımlamaların genel muhtevasına göre yapılmış olan genel tanımlama şöyledir; Gelişmiş memleketlerdeki(yapılan tanımlamalarda bu memleketler Batı Avrupa, ABD, Kanada olarak gösterilmiştir) fert başına düşen ortalama gelir seviyesinin çok altında

⁵³⁴ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.524

⁵³⁵ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.539

⁵³⁶ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.429

⁵³⁷ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.434

gelire ve yaşam standartlarına sahip olan ülkeler, az gelişmiş ülkelerdir.⁵³⁸ Dönem Türkiye'sinin, yurtiçi bölgesel kalkınma farkları da göz önüne alındığında bu tanım içerisinde yer alacağı çok açıktır. Az gelişmişlik sorunun halli için en önemli iktisadi unsur olarak kooperatifçiliği gören Fındıkoğlu, bu unsurun, Türkiye'nin sorunu en fazla hisseden Doğu bölgelerinde tatbikine büyük ehemmiyet vermiştir. Düşününürün Doğu bölgesinin kalkınmasına dair tespitlerine geçmeden önce, benzer sorunla kendisine göre baş etmekte büyük muvaffakiyet göstermiş bir başka ülkeye ilişkin aktardıklarına değineceğiz.

2.2.6.1. İtalya Örneği

XX. asra kadar İtalya'nın, kökleri tarihe uzanan derin bölgesel iktisadi kalkınma farklılıklarına sahip olduğunu belirten Fındıkoğlu, bu ülkenin kooperatiflere dayalı kalkınma planıyla bu sorunu örnek alınacak kadar iyi bir şekilde ortadan kaldırdığını söyler. Fındıkoğlu'na göre İtalya'nın kuzeyi ve güneyi arasındaki gelişmişlik farkının sebepleri Roma dönemine kadar götürülebilir. Düşününürün bu tarihçeye ilişkin verdiği bilgiler ışığında bölgesel farklılık ilk olarak yaşanan Norman istilalarının Doğu İtalya'ya verdiği zarar sonrası belirir.⁵³⁹ İlerleyen süreçte Kuzey İtalya yavaş yavaş Batı Avrupa'nın iktisadi ve içtimai hayatına katılmış, feodaliteden kurtulmuş, zayıfta olsa bir burjuvazi teşekkül etmiştir. Güney bölgesi ise aynı süreçte bir yandan feodalitenin varlığını sürdürmesi, bir taraftan da iç ve dış savaşlar sebebiyle kuzeyin iktisadi ilerleyişine uzak kalmıştır. XIX. yüzyıla doğru Kuzey İtalya Batı Avrupa'yı takip edip, liberal ve endüstriyel devreye geçmiştir. Tarım bölgesi olarak görülen Güney İtalya'da ise yapılan toprak reformları zirai reformla birlikte yapılmadığı için etkisiz kalmış, zayıf olan ev sanayi imalatı büyüyememiş ve neticede güney bölgesi varlığını geri bir tarım toplumu olarak sürdürmüştür.⁵⁴⁰ Yaşanan bu geri kalmışlık Güney İtalya'sında büyük göçlere sebebiyet verir. Fındıkoğlu 1870–1950 yılları arasında 4,5 milyon güneylinin göç ettiğini belirtir.⁵⁴¹ XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde bölge için kimi iyileştirmeler düşünülse de I. Dünya Harbi bu projelerin uygulanmasına mani olmuştur. Savaştan bir süre sonra ülke yönetimine gelen Faşist rejimin

⁵³⁸ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.420

⁵³⁹ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.448

⁵⁴⁰ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.449

⁵⁴¹ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.450

uygulamaları yine Güney İtalya'yı kalkındıracak türden değildi. Zira Faşist rejimin benimsediği iktisat politikası kuzeyin sanayileşme hızını artırırken, güneyi gıda maddelerinin üretilmesi gereken bölge olarak görmekteydi.⁵⁴² II. Dünya Harbi'nin getirdiği yıkımın bölgeyi daha kötü bir hale getirdiği muhakkaktır. Fındıkoğlu iktisadi durum sebebiyle Güney İtalya'da sosyalist düşüncenin XIX. yüzyılın sonlarından itibaren kolayca örgütlendiğini belirtir. Düşünür illegal eylemleri de bir yol olarak benimseyen ve varlığını yüzyıldan fazla sürdüren bu grupların, bölgede durumu iyileştirmediğine inanmaktadır.⁵⁴³

İşte İtalya, iki bölge arasındaki ahenksizliği izale etmek amacıyla, II. Dünya Harbi'ni takip eden birkaç anarşik yıldan sonra 1950'de, temelinde kooperatifçilik bulunan Mezzagiorno adlı politikayı uygulamaya soktu.⁵⁴⁴ Bu politika dâhilinde yapılanlara dair Fındıkoğlu'nun tespitlerini sıralayacak olursak:

—Toprak sahibi olmayan kitleler toprak reformuyla bu hakka kavuşturulmuştur. Bu defa zirai reformla bu uygulama desteklediği için önceki denemelerde olduğu gibi etkisiz olunmamıştır. Zirai reformun gerçekleşmesinde esas pay kooperatiflerindir. Zirai istihlal, istihlak ve kredi alanlarında açılan kooperatifler zirai problemlerin çözümünde başrol oynamıştır.⁵⁴⁵

—Uygulanan kooperatifçi politikalarda insanların teşvikine büyük önem verilmiştir. Zira uzun dönemler boyu çekilen iktisadi zorluklardan muzdarip olan Güney İtalyalıların kazanılması politikanın başarılı olması adına zaruridir. Buradan hareketle eğitim faaliyetlerine ağırlık verilmiş, bölge insanının teşebbüsleri teşvik edilmiş, insan münasebetlerinin artmasına ve bölge insanının medeni olgunlaşmaya ulaşmasına ehemmiyet verilmiştir.⁵⁴⁶

—Kooperatiflerin sağlam olması için idarelerinin sağlam olması gerekir. Bu sebeple kooperatiflerin idare heyetlerine ortak hüviyet taşımaksızın birkaç teknisyenin girmesi benimsenmiştir. Bu sayede zamanla kooperatiflerin bünyelerinde siyasi çekişmelerden uzak, ehil ve seçkin bir zümrenin oluşması sağlanmıştır. Bu idari

⁵⁴² Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.450

⁵⁴³ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.452

⁵⁴⁴ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.455

⁵⁴⁵ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.460–461

⁵⁴⁶ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.457–458

kaliteye ulaşılmamasıyla da kooperatif muamelelerinde devamlılık ve istikrar sağlanmıştır.⁵⁴⁷

—Kooperatiflerde sıklıkla görülen tasarruf burada da sağlanmıştır. Sağlanan bu tasarruflar sayesinde hem azaların alım gücü artırılmış, hem de bir kısmı kooperatif bünyesinde tutularak kooperatiflerin sermayeleri artırılmıştır.⁵⁴⁸

Fındıkoğlu, kendisinin gözlemleyebildiği süreçte, bu uygulanan politikalar sebebiyle İtalya’da bölgesel gelişmişlik farklarının ciddi bir oranda azaldığını belirtmektedir. Düşünürü göre bu başarının temel unsuru bölgenin büyük bir muvaffakiyetle kooperatifleştirilmesidir.⁵⁴⁹ Fındıkoğlu’nun İtalya örneğinden hareketle Türkiye’deki bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesine dair önerilerini incelemeye geçebiliriz.

2.2.6.2. Fındıkoğlu’nun Doğu Kalkınmasına İlişkin Tespitleri

Akademik yaşantısı ve İstanbul ikameti boyunca doğduğu topraklarla bağlantısını kesmeyen Fındıkoğlu, bir sosyolog gözüyle bölgeye dair birçok saptamada bulunmuş, tespit ettiği sorunlara çözüm önerileri getirmiş ve belki de hepsinden önemlisi aksiyoner yönünün bir tezahürü olarak bölgenin refahını artırmak adına dernek faaliyetleri, seminer faaliyetleri ve diğer farklı kimi faaliyetlerde bulunmuştur. Kurulmasına ön ayak olduğu ve temsilciliğini yürüttüğü Tortum Kalkındırma Derneği ve bu dernek altında yürüttüğü çalışmalar bölgeye ilişkin yürütmüş olduğu faaliyetlerin en önemlilerindendir. Bu mesaisinin düşünürde bölgeye dair çok önemli bir birikim vücuda getirdiği açıktır. Bu bilgi birikiminden hareketle Fındıkoğlu ülkenin doğusuyla batısı arasında var olan eşitsizliğin giderilmesinde, tıpkı İtalya’da olduğu gibi kooperatifçiliğin büyük rol oynayacağına inanmaktadır.⁵⁵⁰ Zira İtalya örneğinde görülen ülkenin kuzeyi ile güneyi arasındaki eşitsizliğin bir benzeri, Fındıkoğlu’na göre Türkiye’nin batısıyla doğusu arasında görülmektedir. Düşünür Güney İtalya’da başarıya ulaşan uygulamaların Türkiye’nin Doğu’suna çok önemli bir örnek teşkil ettiğini iddia eder. İtalya örneğinin de ispatladığı üzere, Fındıkoğlu için kooperatifçilik, bölgeleri

⁵⁴⁷ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.458

⁵⁴⁸ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.458–459

⁵⁴⁹ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.464

⁵⁵⁰ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **Doğu Kalkınması ve Erzurum Şehirleşmesi ile İlgili Sosyolojik Meseleler**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1970, s.75

birbirine entegre etme ve mümkün mertebe farksızlaştırma adına izlenmesi gereken ilk yoldur.⁵⁵¹ Tabii ki her ülkenin kendine özgü koşulları vardır. Türkiye'nin doğusuyla İtalya'nın güneyinin aynı şartlara sahip olmadığını belirten Fındıkoğlu yine de bu kalkınma modelinin Türkiye için hiç değilse yol göstericilik bakımından dikkate alınması gerektiğini belirtir.⁵⁵²

Aslında Türkiye ile örnek alınması gereken ülke İtalya arasındaki farklılıklar, inceleme konusu teşkil eden bölgelerin tarihine kadar uzanmaktadır. Fındıkoğlu tarihte Anadolu coğrafyaları arasında İtalya'dakine benzer bir eşitsizlikten bahsedilemeyeceğini söyler. Düşünürü göre Osmanlı Devleti döneminde İstanbul hariç tüm mıntıklar az çok birbirine denk durumdadır. Fındıkoğlu Cumhuriyet dönemiyle birlikte, özellikle devlet merkezinin eski bir Anadolu şehrine nakledilmesiyle, memleket bütünü iktisadi, içtimai ve kültürel bakımdan aynı olmadığını daha net görüldüğünü söyler.⁵⁵³ Savaş dönemi aşıldıktan sonra Fındıkoğlu yeni idarenin sorunu çok daha ciddi bir şekilde ele aldığını, fakat istenilen neticeye ulaşamadığını belirtir. Planlar çerçevesinde uygulamaya sokulan, özel sektörün teşvikine dayalı liberal uygulamalar gerek dünyanın, gerek Türkiye'nin o dönem içinde bulunduğu koşullar sebebiyle başarıya ulaşamamıştır. Fındıkoğlu liberal uygulamaların dışında, kimi kesimler tarafından hayata geçirilmek istenen ferdi mülkiyeti ortadan kaldırıp Sovyetler Birliği'ndekine benzer bir üretim sistemini uygulamaya koymaya ilişkin fikirleri de reddeder.⁵⁵⁴ Düşünürü göre izlenmesi gereken yol İtalya'da olduğu gibi devlet destekli bir kooperatifçilik politikasıdır. Ancak bu uygulanacak politikaların kararlaştırılmasından önce, bölgenin geri kalmışlık sebeplerinin iyi tespit edilmesi icap etmektedir. İtalya'daki modelin aynen uygulanması hata olabilir, çünkü pek tabii olarak her ülkenin kendine özgü şartları vardır. Bu noktadan hareketle Fındıkoğlu'nun tespit ettiği Doğu bölgesinin Türkiye'nin genelinden daha geri kalmasına sebebiyet veren şartları sıralayacak olursak;

1-Bölgenin yüksek rakımlı olması ve ikliminin sert olması önemli bir coğrafi etkidir. Fındıkoğlu bu etkenin önemine temas etmekle birlikte, coğrafi etkenlerin bir

⁵⁵¹ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.447

⁵⁵² Fındıkoğlu, (1970), **a.g.e.**, s.84

⁵⁵³ Fındıkoğlu, (1970), **a.g.e.**, s.54

⁵⁵⁴ Fındıkoğlu, (1970), **a.g.e.**, s.85–86

bölgenin geri kalmasında tek sebep olamayacağına inanmaktadır. Zira çok daha zorlu şartlara sahip olan İskandinav ülkeleri gıpta edilecek refah seviyelerine sahiptirler.⁵⁵⁵

2-Bölge tarihte yıkıcı harpler ve istilalara maruz kalmıştır. Fındıkoğlu gerek Rus istilalarının, gerek Ermeni zulmünün bölgede nüfus dâhil olmak üzere her unsura büyük ölçüde zarar verdiğini belirtir.⁵⁵⁶

3-Bölgede alt yapı eksiklikleri mevcuttur. Ulaştırma vasıtaları yetersiz, enerji yatırımları noksandır.⁵⁵⁷

4-Bölge ekonomisinin temel vasfı zirai üretimdir. Ancak zirai üretimden gereken verim alınamamaktadır. Bölgede ziraatten gerekli verimin alınamamasının sebebi ise şunlardır:

—Ekin arazisinin fazla parçalı olması
—Topraksızlık oranının yüksek olması
—Zirai pazarlama yokluğu, büyük tüketim merkezlerinin uzaklığı
—Ziraat gibi hayvancılık için de zararlı neticelere ve verimsizliğin belirmesi, otlaklarla hayvan miktarı arasında gittikçe artan menfi kolerasyon.⁵⁵⁸

5-Bölgede üretim faktörleri verimli şekilde düzenlenememiştir. Sermaye kıt veya atıl, işgücü fazla ve vasıfsızdır. İnsanlarda teşebbüs ve yatırım hevesizliği mevcuttur. Bölgenin zaten kıt olan faktörleri de tıpkı İtalya örneğinde olduğu gibi göç neticesinde farklı bölgelere kaymaktadır.⁵⁵⁹

6-Bölgede sağlık ve eğitim hizmetleri noksandır. Okuryazarlık oranı bir hayli düşük olan bölgede, vatandaşların teknik bilgiye ulaşma imkânları da sınırlıdır. Bölgedeki sağlık hizmet personeli sayısı ise diğer bölgelerden daha azdır.⁵⁶⁰

Fındıkoğlu bölgenin geri kalmışlığını genel olarak bu altı maddede sayılanlara bağlar. Bölgenin kalkınmasında kooperatiflerin kilit rol oynayacağına inanan düşünür, maalesef bu önemli unsurun da ihmal edildiğini belirtir. Kooperatiflere en fazla ihtiyaç

⁵⁵⁵ Fındıkoğlu, (1970), a.g.e., s.54

⁵⁵⁶ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Erzurum’un Şehirleşmesi ve Gecekondu Problemi ”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.26, Sayı.1–4 (Ekim 1966–Eylül 1967), s.9

⁵⁵⁷ Fındıkoğlu, (1970), a.g.e., s.61

⁵⁵⁸ Fındıkoğlu, (1970), a.g.e., s.62

⁵⁵⁹ Fındıkoğlu, (1970), a.g.e., s.67

⁵⁶⁰ Fındıkoğlu, (1970), a.g.e., s.69–70

duyan bölge gerek kooperatif, gerek aza sayıları yönünden memleketin kooperatifçilik bakımından en az gelişmiş bölgesidir.⁵⁶¹

Doğu'da ihtiyaç duyulan kalkınmanın sağlanabilmesi adına Fındıkoğlu'nun yapmış olduğu tespitleri sıralayacak olursak:

1-Bölgede üretilenlerin başka pazarlarda satılabilmesi, bölgedeki üreticinin tüketim merkezlerine ulaşımının kolaylaştırılması adına ulaşım imkânları artırılmalıdır. Bunun içinde bölge illeri yeni yollarla diğer illere bağlanmalı, ulaşımı sağlayacak vasıtalar temin edilmelidir.⁵⁶²

2-Hayvancılık teşvik edilmeli, yetiştiricilik ve kesicilik ayrı bir zanaat, meslek olarak görülmelidir. Yapılacak konserve fabrikalarıyla besicilerin pazar ihtiyacı karşılanabilir. Etlerin uzun süre muhafazasını sağlayan soğuk hava depoları yapılmalıdır ki bu sayede hem yurt içi et ihtiyacı peyderpey sağlanabilir, hem de ihracata imkân tanınır. Mezbaha artıklarının ziraat ve farklı alanlarda kullanılması sağlanmalıdır.⁵⁶³

3-Fındıkoğlu'na göre sanyileşme hiçbir zaman ziraileşmeyi ihmal icap ettirmez. Sanayileşmeyle ziraiyi kıyaslayıp, ziraiyi küçümseyecek yorumlar yapmaktan uzak durulmalıdır. Tesirli bir cemaat kalkınması programının tatbiki, terbiye ve öğretim, zirai yetiştirme, bilhassa kooperatifleştirme hareketiyle ziraiyatta büyük bir gelişme elde edilebilir.⁵⁶⁴

4-Üniversitelerin toplumun ilerlemesinde aktif rol oynaması gerektiğine inanan Fındıkoğlu, bu arzusunun doğu bölgesinde gerçekleşmediğinden yakınmaktadır. Fındıkoğlu'nun yaşadığı dönemde Doğu'da mevcut olan veya ileride kurulması muhtemel olan bölge üniversitelerinden beklentileri şunlardır;

—Gelişmemişliği izale edecek tüm ilimlere ilişkin çalışmalar(bölgede ziraiyat ve hayvancılığa dayalı bir ekonomi var olduğu için bu alanlara öncelik verilmelidir) halka aktarılacak şekilde sürdürülmelidir.

—Üniversite talebelerine bir yandan zirai teknoloji bilgisi verirken, bir yandan da halka yardım arzusunun aşılmasıdır.

⁵⁶¹ Fındıkoğlu, (1970), a.g.e., s.82

⁵⁶² Fındıkoğlu, (1970), a.g.e., s.55-56

⁵⁶³ Fındıkoğlu, (1970), a.g.e., s.56-57

⁵⁶⁴ Fındıkoğlu, (1970), a.g.e., s.83

—Elde edilen bilgilerin zirai tabakalara ulaştırılmadıkça gayretlerin heba olacağı üniversite mensuplarına öğretilmelidir. Halk bütününden uzak bir bilim anlayışı benimsenmemelidir.⁵⁶⁵

5-Bölgede şehirleşmeye dayalı çarpık kentleşme söz konusudur. Kurulması zaruri olan yapı kooperatifleri sayesinde gecekondulaşmanın önü alınabileceği gibi, vatandaşlar düşük taksitlerle modern konutlarda yaşayabilirler.⁵⁶⁶ Ayrıca bu model Fındıkoğlu'na göre tüm Türkiye'de uygulanabilir. Yapı kooperatifleri inşa ettikleri evleri azalarına kiralayabilir veya azalar kira benzeri bir ödeme şeklini takip ederek makul bir taksitlendirmeye bu evleri satınalabilirler.⁵⁶⁷

6-Sadece bölgenin değil Fındıkoğlu'na göre tüm Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu "Kooperatifçilik Enstitüsü" bölgede kurulabilir. Fındıkoğlu bu enstitüden yetişecek, kooperatiflere dair gerekli donanımı almış insanlar sayesinde bu alanda büyük bir atılım yaşanacağına inanmaktadır.⁵⁶⁸

7-Fındıkoğlu'nun şikâyetçi olduğu bir başka nokta ise bölge mebuslarında gelişmiş olduğuna inandığı ilgisizlik psikolojisidir. İstisnalar hariç bölge milletvekillerinin seçmenlerinin taleplerine kayıtsız kaldığını belirten Fındıkoğlu, siyasilerin seçmenlerin sorunlarıyla ilgilenip bu sorunları Ankara'ya aktarmaları gerektiğine inanmaktadır.⁵⁶⁹

2.3.FINDIKOĞLU'NUN KAPİTALİZME BAKIŞI

Fındıkoğlu'nun mevcut olduğuna inandığı üç iktisadi doktrinden biri de kapitalizmdir. Ancak düşünürün bu doktrini sosyalizm ve kooperatifçilikte olduğu gibi detaylı olarak incelediği pek söylenemez. Zira Fındıkoğlu'nun bu alana atfen kaleme alınmış olan herhangi bir eserine rastlamamaktayız. Fındıkoğlu'nun kapitalizme dair bu tip bir çalışma yapmamasının sebebi bu iktisadi sistemin diğer iki doktrinden farklı olarak kendiliğinden zuhur ettiğine, bir düşünür tarafından tasarlanmadığına inanmış

⁵⁶⁵ Fındıkoğlu, (1970), **a.g.e.**, s.74

⁵⁶⁶ Fındıkoğlu, (1970), **a.g.e.**, s.127

⁵⁶⁷ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **Kuruluşunun XXV. Yılında Karabük**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1962, s.82

⁵⁶⁸ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Erzurum'un Şehirleşmesi ve Sosyolojik Belirtileri ", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.27, Sayı.3-4 (Haziran 1968-Eylül 1968), s.27

⁵⁶⁹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Tortum Kalkınma Derneği Denemesi", **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.9 (1968-1969), s.164

olması olabilir. Düşünürün kapitalizm ve liberal ekonomik uygulamalara ilişkin farklı eserlerindeki tespitlerinden istifade ederek, bu alana dair görüşü sunulacaktır.

2.3.1. Fındıkoğlu'na Göre Kapitalizmin Kelime Anlamı

Kapitalizm kelimesinin batı dillerinde sermaye anlamına gelen “capital” kelimesinden geldiğini belirten Fındıkoğlu, bu kelimenin sözlük anlamından ziyade bir sistemi tanımlamada nasıl kullanıldığıyla ilgilenilmesi gerektiğine inanmıştır. Düşünüre göre bir sistemi tanımlayan bu kelimenin kullanımını anlamak için sistemin ana unsuru olan sermaye sahibine bakmak gerekir. Özellikle makinanın girdiği iktisadi faaliyetten mümkün olan en üst istifadeyi sağlama maksadı güden, servet ve istihsal vasıtaları sahibi fertlerin sisteme hâkim olmaya başlamalarıyla birlikte kapitalist sistem doğmaya başlamıştır. Kapitalist, sermayedar, sermaye sahibi olarak isimlendirilenlerin yaptığı işler ve uygulamak istedikleri sistem ise Fındıkoğlu'na göre “Capitalisme-Kapitalizm” doktrinini doğurmuştur.⁵⁷⁰

2.3.2. Fındıkoğlu'nun Kapitalist Sistemin Özelliklerine İlişkin Tespitleri

Fındıkoğlu'nun farklı eserlerinden çıkardığımız, kapitalist sistemin özelliklerine ilişkin birkaç tespitini maddeler halinde sıralayacak olursak:

1-Kapitalist sistemde sermayedar yalnız sermayesiyle kar getirecek bir işletme sahibi olabilir. Bilgi, emek ve alet piyasadan satın alınabilen unsurlardır. Sermayedar satın aldıklarına ödeyebileceği en düşük ücreti ödeyip maliyetini düşük tutmak ister. Ayrıca düşük maliyetli bu malını pazarda mümkün olduğu kadar yüksek fiyatla satıp karını en yüksek seviyede tutmak ister.⁵⁷¹

2-Sermayedar, karını artırmak adına örneğin stok yapmak gibi toplum aleyhinde yollar benimseyebilir. Fındıkoğlu lonca sisteminde olduğu gibi toplumla ahenkli, dini ve ahlaki destekleri olan bir yapının kapitalizm içersinde barınmadığını belirtir. Sermayedar büyük ölçüde kazanma hırsının yönlendirmesiyle hareket etmektedir.⁵⁷²

⁵⁷⁰ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Sınaî Sosyoloji ve İnsanlar Arası Münasebetler Teorisi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.21, Sayı.1-4 (Ekim 1959-Temmuz 1960), s.182

⁵⁷¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **İhtikâr**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1942, s.4

⁵⁷² Fındıkoğlu, (1942), **a.g.e.**, s.4-5

3-Kapitalist sistem veya liberal görüş sosyalist düşüncenin aksine tabakalaşmaya ve sınıflı yapıya karşı değildir. Liberal cemiyet görüşüne göre tabakalaşma ve sınıflaşmalar tabii ve zaruridir.⁵⁷³ Liberal düşünürler alt tabakaların yaşadığı zaruret karşısında ise son derece iyimserdirler. Onlara göre büyük sanayi, kapitalizm, rekabet ve servetin terakümü alt tabakalara refah getirecektir.⁵⁷⁴

4-Kapitalist düzende sermayedar işçiyi, onun elindeki iş gücünü ve emeğini piyasadan satın alınabilecek bir unsur olarak görür. Ortada bir işgücü piyasası vardır. Sermayedar tıpkı piyasadan hammadde satın aldığı gibi, işgücü piyasasından da emek satın alır. Sermayedar için emeği üretenin üretime verdiği katkı ve maliyeti önemlidir. İş gücü sahibi insanların içinde buldukları zaruret sermayedarları ilgilendirmemektedir.⁵⁷⁵

5-Kapitalizm, sosyalist düşüncenin benimsediği işçinin meydana getirdiği kıymetin işçiye verilmesi düşüncesine tabii olarak karşıdır. Kapitalizmde emek, asla kıymeti oluşturan tek unsur değildir.⁵⁷⁶

2.3.3.Fındıkoğlu'nun Kapitalist Sistemin İşleyişine İlişkin Yorumları

Fındıkoğlu'nun, çok fazla yorum getirmeden kapitalist özelliklerine dair yapmış olduğu objektif saptamaları yukarıda sıraladıktan sonra, bu sistemin işleyişine ilişkin yorumlarını sıralayabiliriz;

1-Fındıkoğlu ferdi mülkiyete karşı çıkan bir zihniyete sahip değildir. Herhangi bir eserinde özel mülkiyetin ilgasından bahsetmez. Ancak ferdi yatırımların geniş kitleleri kucaklayacak bir formül doğurmadığını belirtmektedir. Bunun yerine halkın ortaklığı şeklinde kurulan kooperatifler sayesinde gelirin çok daha geniş kesimlere yayılacağına inanmaktadır.⁵⁷⁷

2-Fındıkoğlu kapitalizmi işçiyi, mekanik bir varlık olarak gördüğü için eleştirir. Oysa kendisinin benimsemiş olduğu kooperatiflere dayalı modelde işletmeye zaten ortak durumunda olan işçinin çalıştığı yerle çok farklı bir ilişkisinin var olduğunu

⁵⁷³ Fındıkoğlu, (1953b), **a.g.e.**, s.10

⁵⁷⁴ Fındıkoğlu, (1943), **a.g.m.**, s.23

⁵⁷⁵ Fındıkoğlu, (1971), **a.g.e.**, s.288

⁵⁷⁶ Fındıkoğlu, (1951a), **a.g.m.**, s.14

⁵⁷⁷Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Beledi Hizmetler ve Amme İdaresi Bakımından Karabük", **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.2 (1961-1962), s.124-125

söyler.⁵⁷⁸ Ayrıca sermayedarların işçinin yaşam koşullarına dair herhangi bir endişeye sahip olmadıklarından yakınan Fındıkoğlu, çalışma hürriyetine mani oldukları bahanesiyle işçilerin sendika ve dernek kurma gibi haklarının ellerinden alınmasına şiddetle karşı çıkar.⁵⁷⁹

3-Fındıkoğlu Marxist görüşün savunduğu kapitalizmi yok edecek buhranlar teorisine iştirak etmez. Evet, kapitalist insan fazla kazanç ihtirasına sahiptir. Ancak Fındıkoğlu'na göre bu ihtiras onu ne yaptığını bilmez bir hale sokmaz. Aşırı üretim sonrası, arzın talebi geçmesiyle buhranların çıkacağı muhakkaktır. Lakin Fındıkoğlu'nun nazarında gözü ihtirastan kör olmayan kapitalist insan, bilinçli bir şekilde bu buhranları atlatmak ve sistemi idame ettirmek için bir şeyler yapmıştır, gelecekte de yapacaktır. Örneğin adil ücret kavramından hareketle işçi ücretlerinde iyileştirmeler yapılmış, bu sayede hem sınıflar arası gerginlik azaltılmış, hem de işçinin satın alma kabiliyeti artırılarak talep yükseltilmiştir. Böylece ilk zamanlarda beliren talep azlığı, arz fazlalığına dayalı buhranların önü alınmıştır. Netice olarak Fındıkoğlu kapitalist sistemin hem krizlerin önünü alma, hem kendini koruma kabiliyetine sahip olduğuna inanır.⁵⁸⁰

2.3.4.Fındıkoğlu'nun Değerlendirmesiyle Türkiye'de Kapitalizm ve Burjuvazi

Fındıkoğlu nezdinde kapitalist sistemin baş aktörü olan burjuvazi, garptaki manasıyla Cumhuriyet döneminde de, Cumhuriyet öncesi dönemde de Türk toplumunda var olmamıştır. Düşünüğe göre üretimde üstün ve kapütilyasyonlarla desteklenmiş olan batılı sanayici karşısında yerli küçük esnaf ve zanaatkârın hiçbir şansı olamazdı. Bu yüzden sanayi burjuvazisi gelişme imkânı bulamamıştır. Osmanlı Devleti döneminde ticari burjuvazinin varlığı gözlemlenmekle birlikte, bu burjuvazinin büyük çoğunluğunu gayrimüslim tebaa oluşturmaktadır. Fındıkoğlu içtimai değişim sürecinde bu burjuvazinin müspet değil, menfi rol oynadığına inanır.⁵⁸¹ Cumhuriyet dönemiyle birlikte ise bir Türk burjuvazisi oluşturmaya dair adımlar atılmışsa da bunlardan bir

⁵⁷⁸ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.183

⁵⁷⁹ Fındıkoğlu, (1971), **a.g.e.**, s.288

⁵⁸⁰ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.568–569

⁵⁸¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “İçtimai Değişmelerimiz ve Sosyal Tabakalaşma”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.20, Sayı.1–4 (Ekim 1958–Temmuz 1959), s.106

netice alınamamıştır. Fındıkoğlu 1930’lardan sonra izlenen Devletçi ekonomi politikalarının(kendisi bu politikaları başarılı bulur) yanında küçük hususi müteşebbisler zümresinin zuhur ettiğini belirtir. Düşünürü göre Türkiye’de 1923–1938 yılları arasında olgunlaşan, 1938–1960 yılları arasında ülkede ciddi manada söz sahibi olan bir Türk burjuvazisi vardır. Ancak bu burjuvazi, batılı emsalleriyle kıyaslanabilecek, ülke ekonomisinde lokomotif rol oynayabilecek bir güce sahip değildir. Dolayısıyla Türk ekonomisi devlet yatırımlarına ihtiyaç duymaktadır. Sonuçta Fındıkoğlu’na göre Türkiye’de batılı manada bir burjuvaziden bahsedilemeyeceği gibi, bu burjuvazinin sürüklediği kapitalist sistemden de bahsedilemez.⁵⁸²

2.4.FINDIKOĞLU’NUN FAŞİZM-NASYONAL SOSYALİZM’E İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELERİ

Fındıkoğlu yaşadığı dönemde Nasyonal Sosyalizm’in ve Faşizm’in ülke uygulamalarına tanıklık ettiği malumdur. Esasen düşünür bu rejimlerin iktisadi politikalarını ayrı bir iktisadi sistem olarak görmemiştir. Dolayısıyla bu rejimlerin iktisadi uygulamalarını aydınlatmaya ilişkin herhangi bir eser neşretmemiştir. Ancak yine de bilinmesi açısından Fındıkoğlu’nun bu rejimlere ilişkin, satır aralarından çıkan değerlendirmelerini burada aktaracağız.

I. Dünya Savaşı’ndan sonra, savaş sonrası Avrupa’sının siyasi cereyanlarının başında gelen Faşizm, muhtelif şekillerde gitikçe ehemmiyetini artıran bir mesele halini aldı. Milli hudud çerçevesini aşip milletler arası bir mesele halini alan Faşizm’in taraftarları, tıpkı Sosyalist Enternasyonal gibi Faşist Enternasyonal’i vücuda getirdiler. Fındıkoğlu rejimin ferde değil, devlet içersinde ferde değer veren bir yapıya sahip olduğunu belirtir.⁵⁸³ Ferdi hürriyet, ferdi mülkiyet ve demokrasi XIX. asrın gelişme göstermiş, o asra uygun rejimlerin önemli unsurlarıdır. Ancak XX. asır, Faşizm taraftarlarına göre kendi rejimlerinin asrıdır. Bir önceki asırdan gelen demokrasi ve ona dair ne varsa yıkılmalı, asıl olan devlet ön plana çıkarılmalıdır.⁵⁸⁴

⁵⁸² Fındıkoğlu, “İçtimai Değişmelerimiz ve Sosyal Tabakalaşma”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, s.107

⁵⁸³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Machiavel ve Moussolini”, **Ülkü Halk Evleri Dergisi**, Cilt.7, Sayı.47 (Şubat 1937), s.394

⁵⁸⁴ Fındıkoğlu, (1937), **a.g.m.**, s.395

Dönemin ırkçı ideolojisinin merkezi olarak görülen Almanya'nın içtimai tarihinde bu düşünceye zemin hazırlayabilecek kimi fikri akımlar zaten mevcuttur. Fındıkoğlu'na göre liberal ekonominin "iktisadi adam" telakkisine karşı, "milli iktisat" düşüncesini savunan List, Knies, Rocher gibi Alman iktisatçıları maksatları bu olmasa da ferdi hürriyet önünde, devleti ön plana çıkaran Nasyonal Sosyalizm'e zemin hazırlamış olabilirler.⁵⁸⁵ Ayrıca yine bu iktisadi alt yapıdan beslenen Alman sosyalizmi, solcu temayüllerden ziyade, Nasyonal Sosyalizm'in sağcı temayüllerini tatmin etmiştir.⁵⁸⁶

Fındıkoğlu'nun ırkçı rejimlerin gelişimine ilişkin görüşlerinden bahsettikten sonra bu rejimlerin iktisadi yönüne dair saptamalarını sıralayabiliriz:

1-Irkçı ideolojiler, mensup oldukları ve diğer ırklardan üstün gördükleri ırklarının iktisadi alanda da en iyi yerlere geleceğinden şüphe etmezler. Her alanda üstün olan ırkları, iktisadi konularda da er ya da geç üstünlüğünü ispatlayacaktır.⁵⁸⁷

2-Fındıkoğlu ırkçı ideolojilerin tamamını, uluslararası iktisadi konularda sömürü vasıtası veya emperyalizmin farklı kılıfı olarak görür. Düşünüre göre bir memlekette siyasi kudret milli hududu aşacak dereceye gelince, emperyalizm ihtiyacı baş gösterince ırkçılık imdada koşmakta, ilim ise gelişi güzel bir şekilde ırkçılık vasıtasıyla siyasi kudretin taşmasını meşru göstermek amacıyla fetvalar vermeye çalışmaktadır. Bu fetvaların özünde, mağlupların üstün olana iktisadi konular da dâhil olmak üzere her alanda tabi olmasının doğal olduğu düşüncesi yatmaktadır.⁵⁸⁸

3-Irkçı ideolojiler, özellikle Nasyonal Sosyalizm içersinde sosyalizmininkine benzer söylevleri barındırmakla birlikte uygulamada ortaya koyduğu yapı sınıflı bir yapıdır. Bu sınıflı yapı içersinde en tepede "siyasi idare edici" sınıf bulunmaktadır. Sınıflar arası yaşam kalitesinin aynı olmadığı muhakkaktır.⁵⁸⁹

4-Fındıkoğlu Faşist İtalya'daki ve Nazi Almanya'sındaki kooperatifçilik olarak adlandırılan uygulamaların, gerçek kooperatifçilikle örtüşmediğini belirtir. Çünkü bu ülkelerdeki uygulamalar bireylerin kooperatiflere zorla üye yapıldığı, üyelerin

⁵⁸⁵ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Bildirmeler", **İş Üç Aylık Ahlak ve İctimaiyat Mecmuası**, Cilt.1, Sayı.1 (Şubat 1934), s.49

⁵⁸⁶ Fındıkoğlu, (1935), **a.g.m.**, s.399

⁵⁸⁷ Fındıkoğlu, (1971), **a.g.e.**, s.108

⁵⁸⁸ Fındıkoğlu, (1971), **a.g.e.**, s.39

⁵⁸⁹ Fındıkoğlu, (1965), **a.g.e.**, s.152

haklarına önem verilmediği uygulamalardır ki, bu tip uygulamalar Fındıkoğlu'na göre asla gerçek kooperatifçilikle örtüşmez.⁵⁹⁰

Netice olarak Fındıkoğlu ırkçı ideolojilerin iktisadi uygulamalarını ayrı bir sistem olarak görmediği gibi, bu fikriyatın tamamını da gayrı ilmi bulur. Düşünüre göre bu ideolojiler, buna bağlı rejimler ve uygulamaları selim aklın, müsbet araştırmanın ve ilmi tenkidin muhakemelerine dayanmamaktadır.⁵⁹¹

⁵⁹⁰ Fındıkoğlu, (1967), **a.g.e.**, s.456–457

⁵⁹¹ Fındıkoğlu, (1971), **a.g.e.**, s.46

3. ZİYAEDDİN FAHRİ FINDIKOĞLU’NUN DÖNEMİNİN İKTİSADİ TARTIŞMALARINA ve KİMİ İKTİSADİ KONULARA YAKLAŞIMI, ÖNERİLERİ ve BU KONULARDAKİ ÇALIŞMALARI

Fındıkoğlu’nun iktisadi ideolojilere ilişkin yapmış olduğu kapsamlı çalışmaların izahını ikinci bölümümüzün son bulmasıyla bitirmiş bulunuyoruz. Ancak Fındıkoğlu’nun Türk iktisadi düşüncesine katkısı sadece bu doktrinlere ilişkin ortaya koyduklarıyla sınırlı değildir. Zira Fındıkoğlu Türkiye’nin iktisadi sorunları üzerine eğilmeyi “İktisadi Türkçülüğün”, “İktisadi Milliyetçiliğin” bir gereği olarak görmektedir.⁵⁹² Bu noktadan hareket eden düşünür, dönem Türkiye’sinin iktisadi tartışmalarını bir sosyolog gözüyle değerlendirmiş, güncel iktisadi problemlerin çözümüne ilişkin çalışmalarda bulunmuş ve öneriler getirmiştir. Tezimin üçüncü bölümünde, alt başlıklar halinde Fındıkoğlu’nun doktrinsel tartışmaların dışında kalan, yaşadığı dönemin güncel iktisadi konularına ilişkin görüşlerini inceleyeceğiz.

3.1.FINDIKOĞLU’NUN NÜFUSA BAKIŞI

Fındıkoğlu nüfusun, ülkelerin bekası için önemli bir unsur olduğuna inanmaktadır. Türkiye dâhil tüm ülkelerin nüfus endişesi taşıması gerektiğini savunan Fındıkoğlu, nüfusa müdahale edilmesini uygun bulmaz.⁵⁹³ Nüfusun miktarına ve artış hızına müdahale etmek yerine ekonomik kalkınma ihtiyaçları seferber edilmelidir. Bu sayede ülke, vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılayabilen büyük bir ekonomiye sahip olabilir. Aksi uygulanır, nüfus azaltılırsa, en önemli üretim faktörlerinden biri azalacağı için ülke zaten büyüme fırsatını büyük ölçüde kaybeder. Zira Fındıkoğlu’na göre nüfus azalışı bir ülkede ilk olarak üretimi olumsuz etkiler.⁵⁹⁴

Fındıkoğlu nüfusun doğal afet, kıtlık, salgın hastalık gibi mümkün mertebe önlenmesi gereken fakat kimi zaman insan iradesini aşabilecek faktörler sebebiyle veya savaşlar gibi istenmeyen sebeplerden ötürü azalabileceğini söyler. Nüfustaki bu ani

⁵⁹² Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “İktisadi Türkçülük ve İktisat Meclisi Meselesi”, **Türk Yurdu**, Sayı 255, (Mart 1956), s.736

⁵⁹³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Namık Kemal ve Nüfus Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.2, Sayı.1 (Ocak 1940), s.105

⁵⁹⁴ Fındıkoğlu, (1940), **a.g.m.**, s.112

azalışlar ayrıca nüfusun doğal tekâmülüne mani olarak nesiller arasında boşluklar doğmasına sebebiyet verir. Yani harp, ihtilal, göç, doğal afet ve salgın hastalık gibi hadiseler Fındıkoğlu'na göre hem nüfusun azalmasına sebebiyet verdikleri için, hem de nüfusun doğal tekâmülünü sekteye uğrattıkları için vahim hadiselerdir.⁵⁹⁵ Ancak bunlar toplumlarda sürekli yaşanmayan ve çoğunlukla önü alınamayan faktörlerdir. Bunların haricinde nüfus artışını olumsuz etkileyen, toplumda yer bulmuş, fuhuş gibi faktörlere dikkat edilmesi gerektiğine işaret eden düşünür, nüfusun artışının devlet politikaları aracılığıyla önlenmesine ise tamamen karşı çıkar. Fındıkoğlu'na göre Malthusçu görüşe yakın bir düşünceyi benimsemek Türkiye için mevzu bahis olamaz. Çünkü Türkiye'nin kalkınmaya, dolayısıyla nüfusa ihtiyacı vardır. Ayrıca dönem Türkiye'sinde gıda ve yer azlığı gibi bir soruna rastlanmamaktadır. Fındıkoğlu gelecekte, Türkiye'de, nüfus fazlalığından kaynaklanan ciddi problemlerin ortaya çıkması halinde tutum değişikliğine gidilebileceğini belirtir.⁵⁹⁶ Ayrıca Fındıkoğlu ekonomik kalkınmanın sağlanması halinde nüfus artışının kontrolden çıkması gibi bir sorunun ortadan kalkacağına inanmaktadır. Çünkü ekonomik kalkınma, kültür seviyesini artıracaktır ve kültür seviyesi de kendiliğinden doğumu kontrol edecek faktör olacaktır.⁵⁹⁷

3.2.FINDIKOĞLU'NA GÖRE AİLE, AHLAK VE İKTİSAT İLİŞKİSİ

Fındıkoğlu'na göre aile içtimai ünitelerin en basitidir ve şekli, hacmi ne olursa olsun her cemiyette mevcuttur.⁵⁹⁸ Dolayısıyla bir sosyolog yapacağı incelemelerde aileyi göz ardı edemez. Sosyoloji için nasıl aile toplumun en basit modelini temsil ediyorsa, iktisat sosyolojisi için de aile ekonomisi toplum içindeki en basit ekonomik modeli sunar. Aile bütçesi bir nevi, bütün içtimai hayatın iktisadi yönünü aksettiren bir ayna durumundadır.⁵⁹⁹

Bu en basit içtimai model üzerinde iktisatın etkisini ele alan Fındıkoğlu, ekonomik darlık dönemlerinde aile ilişkilerinin daha kuvvetli olduğunu belirtir. İktisadi ve teknolojik ilerleme ise aile ilişkilerini olumsuz etkiler. Fındıkoğlu eski toplumlarda

⁵⁹⁵ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Profesör Corrado Gini ve Türkiye'de Sosyoloji Öğretimi", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.25, Sayı.3 (Nisan 1966-Haziran 1966), s.75

⁵⁹⁶ Fındıkoğlu, (1940), **a.g.m.**, s.120

⁵⁹⁷ Fındıkoğlu, (1970), **a.g.e.**, s.165

⁵⁹⁸ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **Le Play Mektebi ve Prens Sabahaddin**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1962, s.9

⁵⁹⁹ Fındıkoğlu, (1962c), **a.g.e.**, s.65

dahi, bolluk dönemlerinde dul ve bekârların oranında artış yaşandığını ifade etmektedir.⁶⁰⁰ Şehirleşme de aile yapısını olumsuz etkileyen bir unsurdur. Fertçilik şehirleşmeyle birlikte alabildiğine gelişir. Ailenin iktisadi ve terbiyevi tesirleri yerine artık fertlerin şahsiyetleri geçmeye başlar. Örfler, adetler gevşer, ibadetlerde, ortak eğlencelerde çözüme ve çeşitlilik görülür. Fındıkoğlu'na göre bu ayrışma kuşaklar arasında gittikçe artarak devam eder.⁶⁰¹ Endüstrinin serpilmesi, fertleşmenin ilerlemesi neticesinde eşitlik şuuru aile bireylerinde görülür. Kadın ve çocuk hakları bu toplumsal gelişmenin mahsulü olarak ortaya çıkarlar.⁶⁰²

Fındıkoğlu bu değişimi, müspet veya menfi yorum belirtmeden objektif olarak ortaya koyar. Ancak düşünür aileden beslenen ahlakı, her toplumun ihtiyaç duyduğu bir olgu olarak görmektedir. Ahlakın kazanılmasında en büyük rolü ailenin üstlendiğine inanan Fındıkoğlu, modern çağın getirilerine uyum sağlayarak aile yapısının bir şekilde devam etmesi gerektiğini belirtir. Düşünürü göre ahlak iktisatla yakından ilişkilidir. Yeni bir ahlak meselesi, ekonomik realitenin değişmesi neticesinde ortaya çıkabileceği gibi, bu iktisadi değişmelere yön vermek için ahlaka başvurulabilir. Yani Fındıkoğlu'na göre iktisadi kimi konulara yön vermek için ahlaka, ahlakı mevcut haliyle sürdürmek için aileye ihtiyaç vardır. İlmî ilerleyişin ahlaki buhran ve ahenksizliklere yol açtığına inanan Fındıkoğlu burada önemli bir soru sorar. Yine ilim vasıtasıyla bu buhran ve ahenksizlikler giderilebilir mi?⁶⁰³ Düşünürün satırlarında, bu soruya cevap olabilecek net bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak ahlaki yapının varlığının modern değişme içersinde muhafaza edilmesini savunduğuna ve bunu mümkün gördüğüne göre, bir kısım ahenksizliklerin yine ilmî ilerleme neticesinde ortadan kaldırılabilceğine inanması kanaatimce kuvvetle muhtemeldir.

3.3.FINDIKOĞLU'NUN TÜRKİYE'DE İKTİSAT TEDRİSATI TARİHÇESİNE İLİŞKİN ÇALIŞMALARI

Fahri Fındıkoğlu'nun Türk iktisadi düşüncesine katkı verdiği bir başka nokta ise Türk iktisat tedrisatı tarihçesini tespit etmeye yönelik yapmış olduğu çalışmalardır.

⁶⁰⁰ Fındıkoğlu, (1945a), **a.g.e.**, s.39

⁶⁰¹ Fındıkoğlu, (1970), **a.g.e.**, s.131

⁶⁰² Fındıkoğlu, (1971), **a.g.e.**, s.203

⁶⁰³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Tabiata Dayanan Ahlak Sistemleri, Metchnikoff ve Düşündükleri", **İş Üç Aylık Ahlak ve İctimaiyat Mecmuası**, Cilt.1, Sayı.2 (Nisan 1934), s.128

Bu çalışmalarında Fındıkoğlu, başlangıcından bu yana Türkiye'deki tedrisat eğitiminin geçirdiği safhaları incelemiş ve yeri geldikçe bu safhalara dair görüşlerini belirtmiştir.

Fındıkoğlu'nun Türkiye'deki tedrisat eğitiminin tarihçesini incelemeye Cumhuriyet öncesi dönemden başladığı görülmektedir. Umumiyetle kültür ve medeniyet tarihimizin yakın asırlarının Tanzimattan evvel ve Tanzimattan sonra diye ikiye ayrıldığını belirten Fındıkoğlu, kültür tarihimizin küçük bir şubesini oluşturan iktisat tedrisatı tarihimizin de aynı dönemlemeye tabi tutulması gerektiğine inanmaktadır. Bu noktadan hareketle düşünür, Türk iktisat tedrisatı tarihçesini; 1-Tanzimattan evvelki kültür çevremizde iktisadi neşriyat ve tedrisat, 2-Tanzimattan sonraki kültür çevremizde iktisadi neşriyat ve tedrisat başlıkları altında iki ana bölüme ayırır.⁶⁰⁴

3.3.1.Tanzimattan Evvelki Kültür Çevremizde İktisadi Neşriyat ve Tedrisat

Fındıkoğlu Tanzimattan önceki dönemde eğitimin ana unsurunun medreseler olduğunu ve medreselerde iktisat alanına tekabül eden herhangi bir dersin bulunmadığını belirtir. Ancak buradan dönem mütefekkirlerinin iktisat ilmi karşısında tamamen kayıtsız oldukları zannedilmemelidir. Kuruluşundan Tanzimata kadar geçen sürede Osmanlı Devleti'nin iktisadi konulara ilişkin fikirlerden büsbütün yoksun olduğu elbette düşünülemez. Ancak Fındıkoğlu bu dönemin eğitim kurumları olan medreselerde iktisat eğitimine ilişkin bir dersin mevcut olmadığını, halkı ilgilendiren iktisadi konulara dair bilgilendirmenin ise telkin yoluyla camilerde yapıldığını belirtir.⁶⁰⁵

Fındıkoğlu Tanzimat öncesi dönemde, iktisadi konulardaki tespitleriyle iki ismin ön plana çıktığını söyler. Bunlardan birincisi aile iktisadi kadrosu içerisinde iş bölümünden bahseden Kınalıoğlu Ali Efendi'dir. 1510–1572 yılları arasında yaşamış olan Kınalıoğlu'nun birçok farklı medreselerde ders verdiği ve farklı illerde kadılık görevlerinde bulunduğu bilinmektedir.⁶⁰⁶ Esas olarak ahlak ve siyaset konularına eğilen

⁶⁰⁴ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **Türkiye'de İktisat Fakültesi Tedrisatı Tarihçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilatı**, 1.Basım, İstanbul: Akgün Matbaası, 1946, s.5

⁶⁰⁵ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.10

⁶⁰⁶ Hasan Aksoy, "Kınalızade Ali Efendi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s.416–417

Kınalıoğlu, işbölümü, iktisadi işlere riayet, mesken ve para meselelerini de ele almıştır.⁶⁰⁷ Fındıkoğlu'nun satırlarında bahsettiği ikinci isim ise Aristo'nun tasnif ananesini takip eden Taşköprüzade Ahmet Efendi'dir. Taşköprüzade Ahmet Efendi 1495–1561 yılları arasında yaşamış, İstanbul kadılığı yapmış bir âlimdir.⁶⁰⁸ Fındıkoğlu her iki ismin Aristo'dan beri devam eden “tasnifi ulum” ananesine sadakat gösterdiklerini belirtmiş, İslam filozoflarınca “Economiq”in çok sıhatli ve doğru tercümesi olan “ilmi tedbir-ül menzil”e ehemmiyet verdiklerinin altını çizmiştir.⁶⁰⁹

Fındıkoğlu'na göre bu dönemde iktisadi düşünceye sahip birkaç mütefekkirin varlığına rağmen herhangi bir manada anlaşılacak iktisat derslerinin medrese tedrisatında var olduğu söylenemez. Ancak mektebin medreseye İkinci Meşrutiyet esnasında dikkate değer bir tesir icra etmesi neticesindedir ki iktisat, medrese tedrisatı arasına girebilmiştir.⁶¹⁰ İstanbul'un Darülhilafet-ül Aliye ismini alan büyük ve yüksek dereceli medresesinin programında iki saatlik “ilm-i İktisat ve mali” dersi ile bir saatlik içtimaiyat dersinin görüldüğünü belirten Fındıkoğlu, bu uyanışın çok geç olduğuna inanmaktadır. Düşünürü göre maalesef medreseler batıdaki eğitim kurumlarını yakalamak için gerekli olan hamleleri vaktinde yapamamıştır. Buna ek olarak zaten geç kalınmış olan iktisadi ve sosyal bilgilerin medreselerde öğretilmesi hadisesi, içten gelen bir hareket değil, zoraki bir taklit olarak kendini göstermiştir. Bu uygulamalar da Cumhuriyet devri başlangıcında bütün medreselerle birlikte tarihe karışmıştır.⁶¹¹

3.3.2. Tanzimat Devrinde İktisat Kültürü(1839–1908)

Fındıkoğlu'na göre tanzimat, Türk tarihinin her sahasında olduğu gibi iktisadi bilgiler ve ekonomik tefekkür alanında da bir dönüm noktasıdır. Düşünür 1908'e kadar süren bu dönemde Avrupalılaştırmış denebilecek bir iktisat düşüncesinin adım adım, safha safha meydana çıktığını belirtir.⁶¹²

Fındıkoğlu tarihimizde ilk Avrupavari iktisadi eser olarak bu dönemde yazılan “ilmi tedbiri menzil”i işaret eder. 1859'da yazılan eser, Tanzimat öncesi dönemin aşına

⁶⁰⁷ Fındıkoğlu, (1946), a.g.e., s.12-13

⁶⁰⁸ Münir Aktepe, “Taşköpri-zade Ahmet Efendi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.12/I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979, s.42

⁶⁰⁹ Fındıkoğlu, (1946), a.g.e., s.10

⁶¹⁰ Fındıkoğlu, (1946), a.g.e., s.15

⁶¹¹ Fındıkoğlu, (1946), a.g.e., s.16

⁶¹² Fındıkoğlu, (1946), a.g.e., s.17

olduğu bir isme sahip olmakla birlikte muhtevası Avrupai'dir. Amacı J. B. Say'ın görüşlerini tanıtmak olan eserde ağırlıklı olarak bu mütefekkirin eserlerinden çeviriler yer almaktadır.⁶¹³

İlerleyen süreçte özellikle 1870'ten sonra batıdan gelen fikri tesirlerle zenginleşen iktisadi neşriyat, aynı zamanda iktisat tedrisatı ile beraber gelişimini sürdürmüştür. Fındıkoğlu bu dönemde yaşamış olan iki isme dikkat çeker. Bunlardan birincisi "İlmi tedbir menzil" yerine "idarei mülkiye" tabirini kullanan Mehmet Şerif'tir. İkincisi ise Tercümanı Ahval ve Ceridei Havadis gazetelerinde idarei mülkiye başlığı altında iktisadi mülhazalarını ileri süren Münif Paşa'dır. Fındıkoğlu "idarei mülkiye" tabiri yerine "İlmi Emvali Milliye" tabirini kullananın yine Mehmet Şerif olduğunu söyler.⁶¹⁴

Fındıkoğlu XIX. asrın ikinci yarısından itibaren Avrupavari iktisatçılığın, şiddetle hissedilen fikri ihtiyaçları karşılamaya başladığını belirtir. Şurayı askeriye memurlarından Mehmet Mithat Beyin Otto Hübner'den tercüme ettiği ve asıl ismine "Ekonomi tercümesi" adını verdiği eseri Fındıkoğlu'na göre bu zümreye dâhildir.⁶¹⁵

Fındıkoğlu Mehmet Mithat'tan sonra kültür tarihimizin her alanında tesiri olduğuna inandığı Ahmet Mithat'ın bu alanda kendini gösterdiğini söyler. Ahmet Mithat tarafından kaleme alınıp, "Tercüman-ı Hakikat"da yaylandıktan sonra 1879'da Fransızca ifade ile "Ekonomi Politik" ismi altında intişar eden eser, Fındıkoğlu'na göre Tanzimat devrinin iktisadi ideolojisini araştırarak olanlar için emsalsiz bir hazinedir.⁶¹⁶ Eser ülkenin içinde bulunduğu kendine özgü şartlar gözetilerek yazılmıştır. Dolayısıyla taklit veya alıntı olmaktan uzaktır. Fındıkoğlu eserinde Ahmet Mithat Efendi'nin gelişmiş, hangi istikamette cereyan ettiği belli olmayan iktisat politikalarına hücum ettiğini belirtir. Zira eserin ana fikri, kuvvetli bir istihlal düşüncesi, derin bir himayecilik sezgisi etrafında toplanmaktadır.⁶¹⁷ Fındıkoğlu Ahmet Mithat'ın bu hissiyatında yaşamış olduğu devirdeki Osmanlı Devleti'nin durumunun etkili olduğunu söyler. Fındıkoğlu yazarın eserinde imparatorluğun iktisadi çöküşünü izah etmeğe çalıştığını, yabancıların ve gayrimüslim azınlıkların ülke kaynaklarını emdiklerine sıklıkla değindiğini

⁶¹³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Bizde Avrupavari İktisatçılık", **İş Üç Aylık Ahlak ve İctimaiyat Mecmuası**, Cilt.1, Sayı.1 (Şubat 1934), s.46

⁶¹⁴ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.20-21

⁶¹⁵ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.23

⁶¹⁶ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.25

⁶¹⁷ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.26

belirtir.⁶¹⁸ Ahmet Mithat Efendi Türk milletinin iktisadi geriliğine sebep olarak millet genelinde askerliğin en yaygın meslek olmasını gösterir. Bu meslek kabulü ve barış dönemlerinin kısa olması Ahmet Mithat'a göre Türk milletini sanat ve ticarete geri bırakmıştır. Çözüm için ise iktisat ilmi doğru anlaşılmalı ve buradan çıkan neticeler uygulamaya konmalıdır.⁶¹⁹

Buraya kadar zikredilen isimler haricinde “Mebahisi İlmi Servet” adlı eserin sahibi Nuri Bey, “İlmi İktisat” tabirini ilk kez kullanan Süleyman Sudi Bey, “İlmi Mali” adlı eserin yazarı Ohannes Paşa, Tanzimat dönemi Türk iktisadına verdikleri katkılar bakımından Fındıkoğlu'nun satırlarında yer alan diğer düşünürlerdir.⁶²⁰

Fındıkoğlu'na göre Tanzimat devri iktisadi uyanış dönemi olarak kabul edilebilecek bir dönemdir. Ayrıca ilim müesseselerimize iktisadi bilgilerin girmesi itibarıyla ayrı bir tarihi kıymete sahiptir. Ancak Fındıkoğlu bu devirde ilim müesseselerine giren iktisat kültürünün, tamamen yabancı menşeli olduğunun altını çizer. Düşünürü göre garptan alınan malumatın yerli bilgilerle takviye edilmesi yoluna bile gidilmemiştir.⁶²¹

Tanzimat döneminde Fındıkoğlu'nun tespit ettiği, iktisat tedrisatının yapıldığı müesseseleri, kısaca tedrisat konularına değinerek sıralayacak olursak:

1-Mülkiyede İktisat Tedrisatı: 1859 yılında kurulan Mülkiye'de iktisat tedrisatı, olduğu gibi “Ekonomi Politik” ismi altında yapılmıştır. Fındıkoğlu özellikle Ohannes Paşa'nın eserinden, Mektebi Mülkiye'deki iktisat derslerinde yararlandığını belirtir. Ayrıca Mahmut Esat Efendi'nin verdiği derslerde İngilizce eserlerden yararlandığını söyleyen Fındıkoğlu bunu İngiliz iktisadından iktisat tedrisatımıza gelen ilk etki olması sebebiyle önemli bulur.⁶²²

2-Maliye Mektebinde İktisat Tedrisatı: Tanzimat sonrası dönemde iktisat tedrisatının yapıldığı bir başka müessese ise Mektebi Fünunu Maliye'dir. Fındıkoğlu bu müessesede iktisat tedrisatının “İlmi Servet” adı altında değil, “İktisat” adı altında yapıldığını belirtir.⁶²³

⁶¹⁸ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.27

⁶¹⁹ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.27

⁶²⁰ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.28-29

⁶²¹ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.32

⁶²² Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.33-34

⁶²³ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.36

3-Ticaret Mektebinde İktisat Tedrisatı: Fındıkoğlu'na göre Yüksek Ticaret Mektebi, kuruluş tarihi olan 1883'ten beri iktisadi bilgilerin öğretilmesinde çok mühim rol oynamıştır. İlk zamanda bu mektepte de iktisadi bir ders görülmemektedir. Lakin coğrafya ile beraber okutulan istatistik ile ticaret tarihi dersi mektep müfredatında mevcuttur. İlerleyen süreçte o zamanki adıyla "İlmi Servet" müstakil bir ders olarak müfredata dâhil olmuştur.⁶²⁴

4-Hukuk Mektebinde İktisat Tedrisatı: 1874 yılında Mektebi Sultani'deki Hukuk Fakültesinde "İlmi Serveti Milet" dersinin mevcut olduğu görülmektedir. Ancak bu ders 1890 sıralarında diğer bazı derslerle birlikte müfredattan çıkarılmıştır.⁶²⁵

5-Orta Tahsilde İktisat Tedrisatı: Fındıkoğlu İkinci Meşrutiyet'e kadar uzattığı Tanzimat devrinin iktisat tedrisatını araştırırken orta tahsil müesseselerine de göz atmıştır. Orta tahsildeki iktisat tedrisatına ilişkin ilk tespiti 1870'lerde tesis edilen "Kız Sanayi Mektepleri"ndeki "İlmi Tedbiri Menzil"dir. Fındıkoğlu orta dereceli ve kızlara mahsus olan bu mekteplerin, İdarei beytiyeye(Ev idaresi) yönelik dersler verdiklerini söyler.⁶²⁶ Fakat Fındıkoğlu'na göre esas işaret edilecek nokta, Tanzimat devrinin idadilerinde(ortaokul ve lise) iktisat tedrisatının yapılmasıdır. İlmi iktisat, başta sınaî idadileri olmak üzere orta eğitimde yerini bulmuştur.⁶²⁷

Fındıkoğlu Tanzimat döneminde mevcut olan iktisadi düşüncenin doğru anlaşılması için, Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki şartlarının iyi anlaşılması gerektiğine inanmaktadır. XVIII. asırda Avrupa'nın teknik üstünlüğünü, XIX. asırda fikir üstünlüğünü kabul eden Osmanlı aydınları, artık üstün bir dünya karşısında duyduğu madunluk duygusu altında muzdarip olmaktadır. Fındıkoğlu için Tanzimat, bu ızdırabı gidermek amacıyla yazılmış ve tatbikine çalışılmış bir reçeteden başka bir şey değildir.⁶²⁸ Dönem Osmanlı'sında iktisadi çöküş net bir şekilde görülmektedir. İktisat mevzuları üzerinde düşünenler, bu çöküş karşısında devlet ve hükümet adamlarına tavsiyelerde bulunmaktadırlar. Bu ıslahat tavsiyelerine Tanzimattan evvel de rastlandığına dikkat çeken Fındıkoğlu, iki dönem arasında esaslı bir farkın olduğunu söyler. Eski ıslahat yanlıları, Osmanlı Devletini'nin yapısını, has, tımar ve zeamet

⁶²⁴ Fındıkoğlu, (1946), a.g.e., s.37

⁶²⁵ Fındıkoğlu, (1946), a.g.e., s.37-38

⁶²⁶ Fındıkoğlu, (1946), a.g.e., s.39

⁶²⁷ Fındıkoğlu, (1946), a.g.e., s.40

⁶²⁸ Fındıkoğlu, (1946), a.g.e., s.41

rejimlerini düşünüyordular. Oysa Tanzimat dönemindeki zihniyet, üstünlüğü kesin olan Avrupa'nın tekniğini ülkeye getirmek istiyordu. Fındıkoğlu bu zihniyetin dönemin iktisadi ideolojisini de belirlediğine inanmaktadır.⁶²⁹

Tanzimat dönemi düşünürlerinin Batı'yı örnek alarak ileri sürdükleri kalkınma fikirlerini Fındıkoğlu sanayici ve ziraatçı olmak üzere ikiye ayırır. Sanayiciler ülkenin sanayi bakımından Avrupalılaşmasını, Avrupa'yı yakalamasını istemişlerdir. Ziraatçılar ise Osmanlı Devleti'nin bir ziraat ülkesi olduğunun unutulmamasını istemiş ve kalkınmanın bu alandaki üretimin artırılması neticesinde sağlanacağına inanmışlardır.⁶³⁰ Fındıkoğlu sanayileşme taraftarları içerisinde bir isme dikkat edilmesini söyler. Bu isim Akyığıtoğlu Musa Bey'dir. Fındıkoğlu Musa Bey'in List'ten etkilenmesi sonrası kendisinde zuhur eden, bir çeşit milli iktisat fikrini savunduğunu belirtir. Bu fikriyat doğrultusunda Musa Bey, liberalizmin dışına çıkmadan devlet himayesi altında sanayileşmenin gerçekleşmesini arzu etmiştir.⁶³¹

Fındıkoğlu'nun tespitlerinde de görüldüğü gibi iktisadi düşünce açısından Tanzimat dönemi, ülke aydınının batılı iktisadi fikirlerle tanıştığı, bunlara dayalı kurtuluş formülleri tasarladığı bir dönemdir. Ayrıca zihniyet değişikliğinin tedrisata yansımaları ortadadır. Fındıkoğlu Tanzimat dönemi iktisadi hareketini İkinci Meşrutiyet'in vuku bulduğu 1908 yılına kadar inceler. Bundan sonrası düşünöre göre farklı bir başlık altında incelenmelidir.

3.3.3.İkinci Meşrutiyet Devrinde İktisat Kültürü(1908–1923)

Fındıkoğlu Tanzimat'tan sonraki bu dönemin iktisadi kültürünü, dönemin iktisadi tedrisatı ve dönemin iktisadi zihniyeti olmak üzere iki konu halinde ele alır.

Fındıkoğlu dönemin iktisat tedrisatına ilişkin tespitlerini sıralarken 1912 yılına dikkat çeker. Bu yılın ders senesi başında, iktisat tedrisatı iki fakülte, "Ulumü Edebiye Şubesi" ile "Ulumü Hukukiye Şubesi" arasında taksim edilmiştir. Ulumü Hukukiye Şubesi'nde iktisat dersleri maliye ile birlikte, Ulumü Edebiye Şubesi altında ise iktisat dersleri Ulumü İçtimaiye ile beraber okutulmuştur. Ayrıca üniversite tedrisatında İlmi

⁶²⁹ Fındıkoğlu, (1946), a.g.e., s.41

⁶³⁰ Fındıkoğlu, (1946), a.g.e., s.41

⁶³¹ Fındıkoğlu, (1946), a.g.e., s.45

Servet yerine iktisat tabirinin kullanıldığı görülmektedir.⁶³² İktisat tedrisatı bu şekliyle I. Dünya Savaşı başlayana kadar, yani 1914 yılının başlarına kadar üniversitenin iki şubesinde yapılmıştır. Fındıkoğlu bunların haricinde Edebiyat Fakültesi'nin Coğrafya şubesinde beşeri ve iktisadi coğrafya eğitiminin verildiğini belirtir.⁶³³

Fındıkoğlu'nun İkinci Meşrutiyet dönemi iktisat tedrisatında dikkat çektiği bir başka nokta ise iktisat tedrisatında yabancı ilim adamlarından istifade edilmesidir. İktisat tedrisatımız Prof. Flek ve Prof. Hoffman isimli iki Alman bilim adamıyla takviye edilmiştir. Prof. Flek'in İlmî Mali dersini, Prof. Hoffman'ın İktisadî İçtimai, İktisadî Zirai ve Tarihi Mesaliki İktisadiye derslerini vermiştir. Ancak bu bilim adalarının hizmetleri, ülkeye gelmelerinden iki yıl sonra 1918'de Almanya'ya dönmeleriyle son bulmuştur. Fındıkoğlu Alman hocaların ülkemizde ders vermelerine sebep olarak, Osmanlı-Almanya ittifakını gösterir. Her iki ülke bu ittifakı kültürel sahaya da taşımak istemiştir.⁶³⁴

Fındıkoğlu Tanzimat döneminde olduğu gibi bu dönemde de, dönemin koşulları doğrultusunda şekillenen iktisadi fikirlerin mevcut olduğunu söyler. Düşünür İkinci Meşrutiyet Devri'nin iktisadi ideolojisini 1908–1914 safhası, 1914–1923 safhası olmak üzere iki dönemde inceler. Birinci dönem Tanzimat'tan gelen tartışmaların sürdüğü bir dönemdir. Kalkınma sanayi ağırlıklı mı, ziraat ağırlıklı mı olmalıdır, himayecilik benimsenmeli midir, yoksa serbestlik mi tanınmalıdır tartışmaları devam etmiştir. Fındıkoğlu Meşrutiyet aydınının sanayiye dayalı kalkınmaya ve himayeci devlet modeline daha çok itibar ettiğini belirtir.⁶³⁵

Fındıkoğlu'na göre İkinci Meşrutiyet Devri'nin, bilhassa I. Dünya Savaşı yıllarına tesadüf eden ikinci safhası, savaşın da doğurduğu hadiseler dolayısıyla iktisat politikamızda bereketli bir uyanıklık vücuda getirmiştir. Aynı uyanıklık tedrisatta da etkisini gösterir. Bir taraftan yabancı bilim adamları yurda gelirken, bir taraftan da Ticaret Mektebi Âlisi'ne önem verilmiştir.⁶³⁶ Bu yıllarda Türk iktisatçıları, iktisadın Avrupa'da var olan alt kollarıyla alakadar olmaya başlamış, çeşitli çalışmalar yürütmek

⁶³² Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.51

⁶³³ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.53

⁶³⁴ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.54

⁶³⁵ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.54

⁶³⁶ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.56

ve devleti iktisadi konularda aydınlatmak amacıyla bir iktisat derneği dahi kurmuşlardır.⁶³⁷

İkinci Meşrutiyet Devri'nin iktisadi ideolojisi ve bu ideolojideki değişiklikler neşriyata da yansımıştır. Devrin başında tam bir iktisadi liberalizm ve kayıtsız mübadele serbestîsini savunan “Ulumü İçtimaiye ve İktisadiye Mecmuası” ve etrafında teşkilatlanan liberal görüşün savunucusu mütefekirlere rastlanmaktadır.⁶³⁸ Savaşın etkisiyle ülkenin iktisadi koşullarının ağırlaşması sonrası, liberal görüşler yerini korumacı ve müdahaleci telakkilere bırakmıştır. Bu görüşlerden hareketle kendinden önceki neşriyatın tersi görüşlere sahip “Ulumü Siyasiye ve İktisadiye Mecmuası” yayınlanmaya başlamış ve bu görüşleri paylaşan bir mütefekkir zümresini kendi etrafında toplamıştır.⁶³⁹

Fındıkoğlu Kurtuluş Savaşı'nı müteakip bütün teferruatıyla doğan milli iktisat fikrinin 1908–1923 yılları arasında hazırlandığını düşünmektedir. Fındıkoğlu'na göre bu dönemin sonunda kuvvetlenen müdahaleci ve himayeci zihniyet Cumhuriyet'in iktisadi politikalarının belirlenmesinde etkili olmuş, bu dönemde iktisat tedrisatında yapılan değişiklikler etkisini Cumhuriyet devrinde göstermiştir.⁶⁴⁰

3.3.4.Cumhuriyet Devrinde İktisat Kültürü(1923–1943)

Fındıkoğlu Cumhuriyet'in ülkedeki hemen her konuda yeni bir çığır açtığı gibi iktisadi alana da büyük farklılıklar getirdiğine inanmaktadır. Düşünöre göre bu devri, evvelki devirlerden ayıran temel vasıf, Cumhuriyet'in “İktisadi Türkiye”ye önem vermesidir. Bu zihniyet daha evvelki devirlerin, iktisat zihniyeti itibarıyla adeta gayri iktisadi olan Türkiye'sinde kökten bir değişiklik vücuda getirmiştir.⁶⁴¹

Fındıkoğlu Cumhuriyet devrindeki iktisat kültürüne ilişkin çalışmalarını 1940'ların ortalarına kadar sürdürmüştür. Kendisine göre bu devrin başlangıç ve gelişim safhalarındaki iktisat tedrisatını inceleme fırsatı bulmuş olan Fındıkoğlu çalışmalarını ilerleyen yıllarda neden devam ettirmediğine dair satırlarında net bir bilgi vermemiştir. Düşünür bu incelemiş olduğu dönemdeki iktisat tedrisatını İktisat Fakültesinin

⁶³⁷ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.57

⁶³⁸ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.54

⁶³⁹ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.58

⁶⁴⁰ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.58

⁶⁴¹ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.59

kurulmasından evvelki devre(1923–1936) ve İktisat Fakültesinin kuruluşundan sonraki devre(1936–1943) olmak üzere iki safhaya ayırır.⁶⁴²

Birinci safhada iktisat tedrisatı için ayrı bir fakülte kurulmamış, Mülkiye, Yüksek Ticaret Mektebi, Hukuk Fakültesi ve Yüksek Teknik mektepleri kadrosu içerisindeki iktisat eğitimi genişletilmiştir. Fındıkoğlu buna ek olarak Cumhuriyet'in, ilk yıllardan itibaren iktisadi konularda söz sahibi olacak bireyleri yetiştirmeyi göz ardı etmediğini belirtir. Her ne var ki yeni iktisatçılar yetiştirmek maksadıyla bu işi Avrupa'da yapan eğitim müesseselerinin benzerleri vücuda getirilmeye çalışılmışsa da sonuca ulaşamamıştır. Ancak yine de Fındıkoğlu bu girişimi ve iktisat tedrisatının mevcut tedris şubeleri içerisinde kuvvetlendirilmesini önemli bulur.⁶⁴³

Evvelki dönemde yüksek iktisat tedrisatı için tek merkez İstanbul olarak görülürken, Cumhuriyet'le birlikte Ankara ikinci kültür merkezi olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sebeple Fındıkoğlu Cumhuriyet yıllarında iktisat tedrisatı yapan kurumları sıralarken Ankara'daki eğitim merkezlerine de yer vermiştir. Fındıkoğlu'nun tespit ettiği iktisat tedrisatı yapan bu eğitim merkezlerini sıralayacak olursak:

- Ankara Hukuk Fakültesi
- Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü
- Siyasi Bilgiler Mektebi
- İstanbul Hukuk Fakültesi
- Yüksek Ticaret ve İktisat Mektebi
- Yüksek Mühendis Mektebi
- Edebiyat Fakültesi⁶⁴⁴

Fındıkoğlu ülkemizde iktisat tedrisatının İktisat Fakültesi kuruluncaya kadar yukarıda anlatıldığı şekliyle yapıldığını ifade eder. Türkiye'de sanayileşme politikasının başlamasından sonra, İstanbul ve Ankara Hukuk Fakültelerinde ve Ankara Siyasi Bilimler Fakültesinde okutulan iktisadi derslerin yetersizliği sebebiyle tamamıyla iktisadiyata hasredilen bir fakültenin tesisine karar verildi. Fındıkoğlu 1937 yılında İstanbul Üniversitesi'nin beşinci fakültesi olarak kurulan İktisat Fakültesinin öğretim

⁶⁴² Fındıkoğlu, (1946), a.g.e., s.59

⁶⁴³ Fındıkoğlu, (1946), a.g.e., s.59-60

⁶⁴⁴ Fındıkoğlu, (1946), a.g.e., s.60-65

programının tertibinin Londra İktisat Okulu örnek alınarak yapıldığını belirtir.⁶⁴⁵ İktisat Fakültesinin kurulması Fındıkoğlu'na göre iktisat tedrisatımızda bir nevi dönüm noktasıdır. Düşünürün tespit ettiği, İktisat Fakültesi'nin kurulmasını zaruri kılan unsurlar ise şunlardır:

1-İktisada ait disiplinlerin öğretimine, farklı eğitim müesseselerinde ancak ikinci derecede ehemmiyet verilmektedir.⁶⁴⁶

2-İktisat metodolojisi diğer ilimlerin metodolojisinden farklıdır. Örneğin Hukuk normatif bir karakter taşır. İktisat ise illiyet esasına dayanan, yani tetkik ettiği tezahürler arasında illi rabitaları meydana çıkarmaya çalışan ilimlerdenidir. Bu metodolojinin iyi bir şekilde öğretilmesi için iktisat tedrisatı ayrı bir teşekküle kavuşturulmalıdır.⁶⁴⁷

3-Cumhuriyet'in iktisadi politikalarını uygulayacak, geliştirecek ve bunları yeni nesillere aktaracak elemanlara ihtiyaç duyulmaktadır.⁶⁴⁸

4-İlerleyen süreçte iktisadi araştırmalara konu olabilecek malzemelerin gittikçe çoğalmasıyla bunları değerlendirecek bir müesseseye gereksinim artmıştır.⁶⁴⁹

Yukarıda sayılan sebeplerden ötürü kurulan Fakülte devletin sınaî ve ticari işletmelerine, iktisadi ve mali hizmetlerine ve hususi iktisadi teşebbüslere vasıflı elemanlar hazırlamak, ülkenin iktisadi bünyesi üzerinde araştırmalar yapmakla vazifelendirilmiştir. Bu vazifelerin ifası için Lisans tedrisatı, Doktora tedrisatı verilecek, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsünde ilmi araştırmalar yapılacaktır.⁶⁵⁰ Fındıkoğlu İktisat Fakültesi'nin kuruluş aşamasında ve kuruluşundan hemen sonra başta Kessler, Rustow, Röpke, Neumark olmak üzere yabancı bilim adamlarından büyük katkı alındığını belirtir.⁶⁵¹ Bilhassa Rustow'un yerli ilim adamlarından da ileri bir özveriyle yürüttüğü çalışmalar neticesinde İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsüne bağlı "Folklor ve Etnografya

⁶⁴⁵ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Londra İktisat Mektebi Hakkında", **Türk Yurdu**, Sayı 282, (Mart 1960), s.17

⁶⁴⁶ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.65

⁶⁴⁷ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.65

⁶⁴⁸ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.67

⁶⁴⁹ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.68

⁶⁵⁰ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.73

⁶⁵¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "İngiltere'de Sosyal Antropoloji'nin Ellinci Yılı ve Türkiye", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.25, Sayı.1-2 (Ekim 1966-Mart 1966), s.184

Arşivi” kurduğunu söyleyen Fındıkoğlu, bu arşivin korunmamasını şiddetle eleştirir.⁶⁵² Bu amacına ulaşamayan arşiv denemesinin haricinde Fındıkoğlu İktisat Fakültesi Mecmuası’ni neşrederek ve İktisat Fakültesi Kütüphanesi’ni oluşturarak Fakültenin önemli işler başardığını belirtir.⁶⁵³

Fındıkoğlu’nun Türk iktisat tedrisatı tarihçesinin yüz yıllık dilime ilişkin tespitleri bu şekildedir. Bu yüzyıllık süreç neticesinde Türk iktisat tedrisatının arzu edilen seviyeye tam olarak ulaşamadığına inanan düşünür, buna sebep olarak iktisat eğitiminin ülkemizde dar ve sınırlı zihniyetle yapılmasını gösterir. Oysaki Fındıkoğlu diğer disiplinlerle ilişkili, bütüncül bir zihniyetin iktisat tedrisatına hâkim olması gerektiğine inanmaktadır.⁶⁵⁴

3.4.FINDIKOĞLU’NUN İHTİKÂRIN SAKINCALARINA İLİŞKİN TESPİTLERİ

Fındıkoğlu mevcudiyetini ülke ekonomisi için son derece sakıncalı gördüğü ihtikâr(vurgunculuk) meselesini çeşitleriyle birlikte derinlemesine ele almış ve bu sorunun halline ilişkin çözüm önerilerini sunmuştur. Düşünüre göre her çeşit ihtikâr, fazla kazanç hırsıyla örülmüş ve ekonomi için fevkalade zararlı bir davranış tarzıdır. Bu davranış, ya para ikrazında(tefecilik), ya eşya satışında yahut mesken ve toprak kiralalarında görülmektedir.⁶⁵⁵

Hiç şüphe yok ki ihtikâr, mahiyeti, tezahürü ve motifleri bakımından tamamen iktisadi bir hadisedir. Fındıkoğlu para ihtikârının yani tefeciliğin paranın kullanıldığı günden bu yana mevcut olduğunu söyler.⁶⁵⁶ Oysaki eşya ihtikârı kapitalist rejimle birlikte ortaya çıkmıştır. Çünkü ne iptidai iktisat rejimleri, ne aile iktisadiyatı denilen kapalı ekonomi devresi, ne de ortaçağımsı lonca devri eşya ihtikârına elverişli bir saha değildir. Fındıkoğlu’na göre liberal ekonomik modeller ile muhtelif derecelerde mevcut olabilen ihtikâr hadisesi arasında kuvvetli bir ilişki vardır. Aslında liberal ekonominin çarklarının doğru işlemesi halinde, arz ve talebin sağlıklı cereyan ettiği zamanlarda,

⁶⁵² Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Türk Sosyolojisinde İki Alman Sosyoloğu Prof. Kessler ve Prof. Rustow”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.23, Sayı.3–4 (Nisan 1963-Eylül 1963), s.42

⁶⁵³ Fındıkoğlu, (1946), **a.g.e.**, s.115

⁶⁵⁴ Fındıkoğlu, (1971), **a.g.e.**, s.128

⁶⁵⁵ Fındıkoğlu, (1942), **a.g.e.**, s.2

⁶⁵⁶ Fındıkoğlu, (1942), **a.g.e.**, s.2

eşya fiyatlarının normal ve meşru seviyesini muhafaza ettiğini Fındıkoğlu da kabul eder. Zaten klasik iktisat, rekabet sisteminin ihtikârın hiçbir türüne aman vermeyeceğine inanır. Ancak bu durum ekonominin sağlıklı işlediği dönemler için geçerli olabilir. Serbest piyasa kanunlarının sağlıklı işlemediği buhranlı dönemlerde durum çok başkadır. Hemen her dönemde var olabilen vurgunculuk hadiselerinin, savaş dönemlerinde patlama yapmasının sebebi budur.

Fındıkoğlu'nun nazarında ihtikâr hadisesi, filan müşteri ile filan satıcı arasındaki münferit alışverişle alakadar bir durum olmaktan çok öte olan, bir memleket meselesidir.⁶⁵⁷ Fındıkoğlu hemen her ülkede görülen bu önemli sorunun maalesef tarihi süreçte Türk topluluklarının arasında da görüldüğünü söyler. İslam Hukuku'nun kesinlikle yasakladığı tefecilik uygulamaları tarihte farklı şekillerde Müslüman cemiyetlerinde mevcut olmuştur. Fındıkoğlu Türk tarihinde yaşanan ihtikâr hadisesine XVIII. ve XIX. Yüzyıl Osmanlı'sından örnekler verir. Bu asırlarda özellikle kırsalda köylünün dar zamanlarda ihtiyaç maddelerini temin etme uğruna borçlandığını söyleyen Fındıkoğlu, ağır faiz oranlarına sahip bu borçların ödenememesi sonrasında köylünün topraklarının ellerinden alındığını belirtir.⁶⁵⁸ Tarihimizde ihtikâr şüphesiz sadece köylerde cereyan etmemiştir. Fındıkoğlu ihtikâra ait hadiselerin mahalleri arasında İstanbul'un mühim bir mevki işgal ettiğini söyler. Düşünür İstanbul'daki ihtikârın tarihinin çok eski zamana dayandırılabilceğini belirtmiştir. Aslında Osmanlı Devleti'nin, fetihten hemen sonra bu sorunun haline ilişkin kimi uygulamalara başvurduğu görülmektedir. Kurulan "İstanbul Efendiliği" adlı teşkilata bağlı memurlar aracılığıyla fiyatlar üzerinde denetim mekanizması oluşturulmuştur. XIX. asrın başında ise bu teşkilatın yerine "İhtisap Ağalığı" adında yeni bir teşkilat ikame olunuyor.⁶⁵⁹ Ülkedeki en ağır ihtikâr hadiselerine ise I. Dünya Savaşı esnasında rastlanmaktadır. Özellikle savaş sırasında, İstanbul'da hemen tüm ihtiyaç maddelerinde fiyat fırlaması görülmektedir. 1916 ve 1917 yıllarında Osmanlı Hükümeti azami fiyat uygulamasını, devlet organları aracılığıyla halkın kimi ihtiyaçlarının giderilmesini ve bu yola başvuranlara cezai yaptırımlar uygulanmasını içeren bir takım kanunları yürürlüğe

⁶⁵⁷ Fındıkoğlu, (1942), a.g.e., s.6

⁶⁵⁸ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.27, Sayı.3-4 (1968), s.362-363

⁶⁵⁹ Fındıkoğlu, (1942), a.g.e., s.9

koymuştur.⁶⁶⁰ Şehirde ihtikârın yoğun bir şekilde görüldüğü bir başka dönemse II. Dünya Savaşı yıllarıdır. Tıpkı I. Dünya Savaşı yıllarında olduğu gibi daha savaşın ilk günlerinden itibaren şehirdeki eşya fiyatlarında normal olmayan bir yükselme görülür.⁶⁶¹

Fındıkoğlu'nun tarihimizde ihtikâr hadisesine ve bu sorunla mücadele için yapılanlara dair tespitleri bu şekildedir. Düşünürün bu sorunu ortadan kaldırma adına yapılanları yeterli görüp görmediğine ilişkin net bir ifadeye satırlarında rastlamıyoruz. Ancak “Osmanlı'nın yasağı üç gün sürer” deyimine vurgu yapması⁶⁶² ve sorunun haline ilişkin dünya ülkelerinden örnekler verip, kendi önerilerini sunma zarureti hissetmesi sebebiyle bu mücadeleyi yeterli görmediği kanaatindeyim.

Fındıkoğlu'nun ihtikârı ortadan kaldırmaya yönelik çözüm önerilerini sıralamadan önce, kendisinin liberal uygulamalarla bu sorunun halledilemeyeceğine inandığını belirtmeliyim. Fındıkoğlu devlet müdahalesinin bu konuda gerekli olduğuna inanır. Savaş dönemi Almanya'sında azami fiyatların kanunlarla belirlenmesini, Yunanistan ve Bulgaristan'da bir dönem cezaların idama kadar yükseltildiğini satırlarında belirten Fındıkoğlu, başka ülkelerde de bu sorunun devlet müdahalesiyle çözüldüğünü ifade eder.⁶⁶³ Bunlardan hareket ederek Fındıkoğlu'nun Türkiye'de ihtikâr sorunun çözümüne yönelik getirmiş olduğu önerileri sıralayacak olursak:

1-Fındıkoğlu fiyatların yükselmesindeki en önemli sebeplerden biri olarak üretici ve tüketici arasına aracılardan girmesini görür. Özellikle harp ve buhran zamanlarında aracılardan büyük vurgunlar yapabilmektedirler. Fındıkoğlu bu noktada kooperatiflere dayalı bir çözüm sunar. Düşünüğe göre istihlal ve istihlak kooperatifleri üretim ve pazara hâkim olursa ve bunlar eş güdümlü çalışırsa araya her hangi bir aracı girip fiyatı yükseltmez.⁶⁶⁴

2-Fiyatı yükseltme kapasitesine sahip bir başka zümre büyük ticaret erbaplarıdır. Orta ve küçük esnaf kesinlikle bu zümreye dâhil edilmemelidir, çünkü onların fiyatın yükselmesinde herhangi bir etkisi olamaz. Fındıkoğlu büyük ticaret erbabının fiyat yükselterek karını artırmaya çalışması halinde devletin duruma

⁶⁶⁰ Fındıkoğlu, (1942), a.g.e., s.10

⁶⁶¹ Fındıkoğlu, (1942), a.g.e., s.12

⁶⁶² Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “İki Çeşit Kanun ve İktisadiyatımız”, **İş ve Düşünce Mecmuası**, Cilt.22, Sayı.178 (Haziran 1956), s.1

⁶⁶³ Fındıkoğlu, (1942), a.g.e., s.11

⁶⁶⁴ Fındıkoğlu, (1942), a.g.e., s.14

müdahale etmesi gerektiğine inanır. Bu müdahale devletin eşyaya el koyup, dağıtım ofisleri kurarak vatandaşa bu malı normal fiyattan vermesine kadar götürülebilir.⁶⁶⁵

3-Buhran ve harp zamanlarında üretimde büyük düşüşler yaşanması sıklıkla rastlanan bir hadisedir. Bu tip hallerde arz talebin altında kaldığı için eşyanın fiyatı artar. Fındıkoğlu bu tip durumlarda dahi eldeki tüm imkânların seferber edilmesi ve arzın belli bir seviyede tutulmaya çalışılması gerektiğini savunur.⁶⁶⁶

4-Fındıkoğlu'na göre devletin vatandaşına vereceği güven ihtikârın önlenmesi için çok önemlidir. Bu sayede ihtiyaçlarının her zaman devletçe temin ve tatmin edileceğinden emin olan vatandaş, yarının emniyeti için eşya ve erzak toplamaya kalkışmayacaktır.⁶⁶⁷ Fındıkoğlu vatandaşın devlete güvenmemesine ve dolayısıyla ihtikâr başta olmak üzere farklı ekonomik ve ahlaki sorunların doğmasına sebep olan başka bir probleme daha işaret eder. Rüşvet, düşünüre göre ihtikârı besleyen ve ortadan kaldırılması zorunlu olan bir başka toplumsal sorundur. Ahlak zafiyetini ve memurlardaki geçim sıkıntısını rüşvetin varlığına sebebiyet veren temel unsurlar olarak gören Fındıkoğlu, memurların şartlarının iyileştirilmesi, denetim ve cezaların artırılması halinde bu sorunun önünün alınacağını belirtir.⁶⁶⁸

3.5.FINDIKOĞLU'NUN TESPİT ETTİĞİ, İKTİSAT FOLKLORUMUZU YANSITAN TÜRK ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

Fındıkoğlu'na göre iktisat tarihinin biri tarihi, diğeri folklorik iki çeşit manası vardır. İktisat tarihi daha ziyade tarihte mevcut olan rakamsal verilere dayalı iktisadi olayları inceler. Ancak bunların haricinde tarihte yaşayış ve geleneklerden gelen ve daha ziyade folklor veya etnografya alanına giren iktisadi unsurlar da mevcuttur.⁶⁶⁹ Bu noktadan hareketle, bilhassa atasözlerimizde ve deyimlerimizde iktisat geleneklerimize dair birçok verinin olduğuna inanan Fındıkoğlu, bunlardan iktisadi unsurları barındıranları tespit etmeye çalışmıştır. Fındıkoğlu'nun tespit ettiği bu atasözleri ve deyimleri sıralayacak olursak:

⁶⁶⁵ Fındıkoğlu, (1942), **a.g.e.**, s.14–15

⁶⁶⁶ Fındıkoğlu, (1942), **a.g.e.**, s.15–16

⁶⁶⁷ Fındıkoğlu, (1942), **a.g.e.**, s.16–17

⁶⁶⁸ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Suistimaller ve Memurlarımız”, **İş ve Düşünce Mecmuası**, Cilt.11, Sayı.43–44 (1945), s.1–2

⁶⁶⁹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Para Folkloru”, **Türk Folklor Araştırmaları**, Cilt.1, Sayı.14 (Eylül 1950), s.209

1-Homo Economicus'la ilgili Atasözleri ve Deyimler;⁶⁷⁰

Korkak bezirgân ne kar eder ne zıyan!

Kar zararın kardeşidir.

Kar mı tatlı yar mı tatlı, evvel kar sonra yar!

Adam adamı bir kere aldatır.

Zarardan korkan kar etmez.

Zararın neresinden dönsen kardır.

Yere düşse bir avuç toprak ile kalkar.

Para parayı kazanır.

Parasız dellal bağırılmaz.

Parayı veren çalar düdüğü.

Para tükendi, dükkân kapandı.

Para akıl öğretir, don(elbise) yürüyüş!

2-İktisadi Zihniyetle İlgili Atasözleri ve Deyimler;⁶⁷¹

Kar kuytuda, para pintide eğleşir.

Her sakaldan bir kıl, köseye kocaman sakal!

İşten artmaz, dıştan artar!

İşi olmayanın aşısı olmaz!

Borç yiğidin kamçısıdır.

Önce hesap, sonra kasap!

Borç vermekle, yol yürümekle!

Aldığını vermeyen aradığını bulamaz.

Alacakla borç ödenmez.

Elin kazanıyla aş kaynamaz.

Elde bulunan beyde bulunmaz.

Borçlu ölmez, benzi sararır.

Er olan ekmeğini taştan çıkarır.

⁶⁷⁰ Fındıkoğlu, (1971), a.g.e., s.317–318

⁶⁷¹ Fındıkoğlu, (1971), a.g.e., s.318

3-Sosyal Sınıflarla İlgili Atasözleri ve Deyimler;⁶⁷²

Bin işçiye bir baş!

Ya oku, ya doku!

Irgat gibi kazan, bey gibi ye!

Kafa boş, tut kulağından çifte koş!

İki kaptan bir gemiyi batırır!

Çoban güttüğü kadar, çırak durduğu kadar alır.

Biri yer biri bakar, gürültü ondan kopar.

Fakir zenginin malını hesap ederken bir kütük çıra yakmış.

Zenginin malı züğürdün çenesini yorar.

Baba mirası yanan mum gibidir!

Ağanın alını terlemeyince ırgadın burnu kanamaz.

Sen ağa ben ağa, inekleri kim sağa!

4-Teknikle İlgili Atasözleri ve Deyimler;⁶⁷³

Bakarsan bağ, bakmazsan dağ olur!

Elin verdiği il vermez!

Alet işler, el öğünür!

Bağ dua değil çapa ister!

Bağa bak üzüm olsun, yemeğe yüzün olsun!

5-Kooperatifçilikle İlgili Atasözleri ve Deyimler;⁶⁷⁴

Orak ayı, kardeş ayı!

3.6.FINDIKOĞLU’NUN YABANCI SERMAYEYE BAKIŞI

Fındıkoğlu’nun yaşamış olduğu dönemin önemli tartışmalarından biri de yabancı sermayeye yaklaşıma ilişkindir. Dönem itibariyle yabancı sermayenin her ne şekilde olursa olsun getirilmesini savunanlar olduğu gibi, sermayenin geldiği ülkeye göre bunu emperyalizmin bir vasıtası olarak görenler de mevcuttur. Fındıkoğlu’nun

⁶⁷² Fındıkoğlu, (1971), a.g.e., s.318

⁶⁷³ Fındıkoğlu, (1971), a.g.e., s.318

⁶⁷⁴ Fındıkoğlu, (1967), a.g.e., s.10

tavru bu konuda oldukça nettir. Düşünür belirli usul ve nizam çerçevesinde, tabiatımızı ve hammaddelerimizi değerlendirmek maksadıyla gelen, yerli sermayeyle işbirliği yapacak olan yabancı sermayeye kapıların açılması gerektiğini savunur.⁶⁷⁵ Hatta yabancı sermayenin kendiliğinden gelmesi beklenmeden gerekli irtibatlar kurularak davet edilebilir. Düşünür burada Türkiye'nin bir yabancı sermaye haritasına ve bu sermayenin illere dağılımını gösteren listelere ihtiyaç duyduğunu belirtir.⁶⁷⁶

Netice olarak Fındıkoğlu yabancı sermayenin, iktisadi gelişme politikamızın ana prensipleri arasında yer alması gerektiğine inanmaktadır. Kendisi için "Sömürülüyoruz" feryadı boş ve anlamsız bir karşı çıkıştır. Zira yurda gelen yabancı sermayeyi yönlendirme ve sınırlama imkânı devletin elindedir. Fındıkoğlu'na göre yabancı teşebbüs, yerli teşebbüs ve iş gücünü kesiştirecek ve şüphesiz er geç bir gün çekip gidecektir. Bu gidişi sağlamak ve teşebbüsü Türkleştirmek için devletin tanınan süreyi kısaltması yeterlidir. Fındıkoğlu bu süreyi kısaltmamızı sanayileşme gayretimize, uzatmamızı ise kurtulmamız gereken şarkvari ataletimize delil sayar.⁶⁷⁷

3.7.FINDIKOĞLU'NUN İŞÇİ SINIFINA VE İŞÇİ HAKLARINA BAKIŞI

Fındıkoğlu'nun işçi sınıfına ilişkin değerlendirmelerine geçmeden evvel, bu sınıfı oluşturan birim olan işçiyi(emekçi, amele) nasıl tanımladığını bilmek faydalı olacaktır. Genel manada işçi çalışan kimse olarak tanımlanabilir. Bu tanıma tersten okursak işçi, çalışmayanın tam aksidir. Ancak Fındıkoğlu böyle bir tanımlamayı yeterli bulmaz. Çünkü yeryüzünde herkes bir işle meşguldür ve böyle bir tanımlama bütün insanları işçi kategorisine sokar. Tanımı daraltmak maksadıyla işçinin çalışmasını iktisadi amaçla yapılan çalışma olarak nitelersek bu sefer de köylüler, zanaatkârlar tanım içersinde yer alacağından yapılan bu daraltma yine yeterli olmayacaktır. Fındıkoğlu anlaşılan manada bir işçi tanımına ulaşmak maksadıyla, Sombart'ın işçi(Arbeiter) tanımından da esinlenerek şöyle bir tarif yapar: Zati değil, fakat yabancı bir iktisadi işletme içinde başkasının hizmetinde ve başkaları için ücretle çalışan

⁶⁷⁵ Fındıkoğlu, (1966-1967a), **a.g.m.**, s.34-35

⁶⁷⁶ Fındıkoğlu, (1966-1967a), **a.g.m.**, s.32

⁶⁷⁷ Fındıkoğlu, (1966-1967a), **a.g.m.**, s.35

kimseye işçi denir.⁶⁷⁸ Bir başka yazısında Fındıkoğlu, Fransız sosyalistlerden E. Fourniere'in toplumsal sınıfların varlığını meşrulaştıran örneğine yer verir. Bu örneğe göre Fourniere, tabiat gözlemlendiğinde aynı türe mensup canlıların yardımlaşma içinde olduğunu belirttikten sonra aynı durumun toplumdaki insan grupları için de geçerli olduğunu söyler. Dolayısıyla çalışanların cemiyet içersinde yardımlaşan bir sınıf oluşturması, hatta başka cemiyetlere mensup işçi sınıflarına sempati duyması son derece doğaldır.⁶⁷⁹ Ancak Fındıkoğlu burada tarihte birbirinin aynı olan tek bir emekçi sınıfının olamayacağını söyleyerek, cemiyetten cemiyete, dönemden döneme işçi sınıfının mevcudiyetini korumakla birlikte, farklılıklar gösterebileceğini belirtir.⁶⁸⁰

Farklı koşullarda farklı özellikler göstermekle birlikte Fındıkoğlu işçilerin hemen tüm koşullarda benzer taleplere sahip olduklarını söyler. Fındıkoğlu'nun tespit ettiği bu talepleri sıralayacak olursak:

- 1-İşçi; adil olduğunu düşündüğü ücreti almak ister;
- 2-İşçi, iş emniyeti içinde bulunup bulunmadığını düşünür;
- 3-İşçi, hak ve hakkaniyet kaidelerine uygun muamele görüp görmediğini düşünür;
- 4-İşçi, kendi emeğine uygun bir işte çalışmak ister;
- 5-İşçi, çalıştığı iş yerinin çok iyi teşkilatlandırılmış(organize edilmiş) olmasını ister;
- 6-İşçi, işyerinin kendi gayretlerini takdir eden kadrolu personeller, amirler tarafından idare edilmesini ister;
- 7-İşçi, iş yerinin ilerleme ve yükselme imkânlarını sunmasını ister;
- 8-İşçi, emeğinin karşılığına göre adil bir terfi imkânına sahip olmak ister;
- 9-İşçi, iş yerinin aşağılık duygusunu ortadan kaldıracak şekilde kendisine kıymet vermesini ister;
- 10-İşçi, iş yerinin sözde olamayan, yazılı bir politikaya sahip olmasını ister;
- 11-İşçi, adalet ihtiyaçlarınının tatmin edilip edilmediğini düşünür.⁶⁸¹

⁶⁷⁸ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "W. Sombart'a Dair", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.3, Sayı.1-2 (Ocak-1942), s.67

⁶⁷⁹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Fransa'da Bugünkü Ahlak Cereyanları", **İş Üç Aylık Ahlak ve İctimaiyat Mecmuası**, Cilt.1, Sayı.2 (1934), s.91-92

⁶⁸⁰ Fındıkoğlu, (1942), **a.g.m.**, s.69

⁶⁸¹ Fındıkoğlu, (1958-1959), **a.g.m.**, s.187

İşçi taleplerini bu şekilde sıralayan Fındıkoğlu, dış ülkelerin istismarına mahal vermeden(düşünürün burada Sovyetler Birliği'ni kastettiği çok açıktır) Türkiye'nin ve tüm ülkelerin işçilerin meşru taleplerini karşılayarak, işçi sorunlarını çözmeleri gerektiğini belirtir. Fındıkoğlu gelişmiş Batı demokrasilerindeki içtimai siyaset tedbirlerinin bu konuda başarılı olduğunu söyler. Düşünüre göre Türkiye'de bir taraftan hükümetler, gerekli kanunları çıkarır ve bu kanunların sağlıklı bir şekilde uygulanmasını sağlarsa, bir taraftan da sendikalar günlük politikalardan uzak bir şekilde, işçi sınıfının çabalarıyla kuvvetlendirilirse, Türkiye istismarı önleyen milletler arasına girebilecektir.⁶⁸²

Fındıkoğlu'nun işçi istismarının önlenmesi veya en azından asgariye indirilmesi adına önemli gördüğü unsurlar ise şunlardır:

3.7.1.Sendikalar

Fındıkoğlu işçi istismarının önlenmesinde zaruri gördüğü başlıca unsur sendikalardır. Düşünür işçilerin bu kuruluşlar vasıtasıyla haklarını savunabileceklerine inanmaktadır. Sendikalar her şeyden evvel bağımsız kuruluşlar olmalıdır. Siyasi oyunlara alet olmaktan uzak olmalıdırlar. Ayrıca Fındıkoğlu Sovyetler Birliği'nde olduğu şekliyle üye olmanın zorunlu tutulduğu, devlet eliyle kurulmuş olan modelleri sendika olarak kabul etmez. Devlet eliyle kurulmuş olan müesseseler işçi haklarını savunmada bağımsız sendikalar gibi hareket edemezler. Birçok durumda sendika, işçi ile devlet arasına giren, icabında devleti adalete davet eden bir emniyet ve hürriyet teşkilatı olmalıdır.⁶⁸³ Keza sendikaların işçi haklarının en iyi derecede savunulabilmesi adına, kuruluşu ve yönetilmesi aşamasında işverenle de herhangi bir bağlantısı olmamalıdır.⁶⁸⁴

Fındıkoğlu'nun sendikaların bağımsızlığı kadar önem verdiği bir başka husus ise bu kurumların bölünüp, güç kaybetmemesidir. Fındıkoğlu yerinde müşahede yapma imkânı bulduğu Yunanistan'da, sendikaların parçalı bir yapıya sahip olduğuna şahit olmuştur. Çok sesli bu yapıda işçi haklarının yeteri kadar iyi savunulamadığını belirten düşünür, ayrıca bölünme sonrası kimi sendikaların başka devletlerin güdümüne

⁶⁸² Fındıkoğlu, (1951d), **a.g.m.**, s.6

⁶⁸³ Fındıkoğlu, (1955a), **a.g.m.**, s.587

⁶⁸⁴ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "İstanbul'da Şehir İçi İnsan Nakli Meselesi ve Tramvay İşçilerinin Bugünkü Durumu", **İçtimai Siyaset Konferansları**, Sayı.2 (1949), s.175-176

girdiğini ve bunun önemli bir sorun teşkil ettiğini söylemiştir.⁶⁸⁵ Fındıkoğlu kendi yaşamış olduğu dönemde gerçekleşen, bir tarafı Türk-İŞ ötekisi DİSK olan, Türk sendikacılığındaki bölünmeyi çok tehlikeli bulmaktadır. Düşünür bu bölünmenin en masum etkisiyle dahi kazanılan işçi haklarının kısıtlanmasına sebebiyet vereceğine inanır.⁶⁸⁶

Fındıkoğlu'nun tespit etmiş olduğu, ideal sendikaların işçi haklarının iyileştirilmesi konusundaki etkilerini sıralayacak olursak:

1-Fındıkoğlu'na göre sendikaların uğraş verdiği en önemli konulardan biri, işçi ücretlerinin iyileştirilmesine yöneliktir. Ayrıca bu ücretlerin ödenme şekli ve sıklığı da sendikaların ilgilendiği konulardandır.⁶⁸⁷

2-İşçilerin ve ailelerinin sağlık hizmetlerinden en iyi şekilde faydalanması sendikanın alanına giren bir başka konudur.⁶⁸⁸

3-Sendika kimi yardımlarla azalarını desteklemektedir. Bunların başında doğum, ölüm, hastalık, afet ve evlilik yardımları gelir. Fındıkoğlu Türk geleneklerine uygun olarak kimi sendikaların sünnet yardımı dahi yaptığını belirtir.⁶⁸⁹

4-Sendikanın önemli rol oynadığı bir başka nokta ise işin tanımlanmasına dairdir. İşçilerin talepleri ve sağlık durumları yapacakları işler tespit edilirken göz önünde bulundurulmalıdır. Ağır ve hafif hizmet ayrımı yapılırken sendika aktif rol oynamalıdır.⁶⁹⁰

5-Sendikalar aynı zamanda danışmanlık hizmeti vererek işçileri aydınlatmaktadır. Her türlü işçi ve işveren münasebeti hakkında aydınlanmak isteyen işçiler sendika bürolarına başvurumaktadırlar. Sendikalar birçok konuda işçilere rehber olmaktadır.⁶⁹¹

6-Ayrıca işçilerin ulaşım ve mesken sorunları da yine sendikanın konusuna girer. Sendika bu sorunların halli adına, toplu ulaşımında indirim talep etmek, işçilere

⁶⁸⁵ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **1961'de Yunanistan'da Birkaç Sosyolojik Müşahade**, 1.Basım, İstanbul: Sermet Matbaası, 1963, s.16-17

⁶⁸⁶ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Bugünkü Türk İşçi Sendikacılığı ve Karşılaştığı İki Tehlike", **Türk Yurdu**, Cilt.6 Sayı.331 (Ocak 1967), s.1-2

⁶⁸⁷ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "İzmir'de İşçi Sendikaları Hakkında Sosyolojik Bazı Müşahadeler", **Sosyal Siyaset Konferansları**, Sayı.5 (1952), s.9

⁶⁸⁸ Fındıkoğlu, (1952), **a.g.m.**, s.9

⁶⁸⁹ Fındıkoğlu, (1952), **a.g.m.**, s.11

⁶⁹⁰ Fındıkoğlu, (1952), **a.g.m.**, s.13

⁶⁹¹ Fındıkoğlu, (1952), **a.g.m.**, s.18

mesken edindirmek için yapı kooperatifçiliğine ön ayak olmak gibi çözümlere başvurabilir.⁶⁹²

Fındıkoğlu işçi sorunlarının giderilmesine ilişkin, sendikaların yukarıda sayılan somut etkilerine ek olarak farklı kimi sosyal etkilerinin de mevcut olduğunu belirtir. Örneğin Fındıkoğlu'na göre sendikalar, meslek dışı sosyal ve terbiyevi konuların geliştirilmesinde üyelerinin ve üye ailelerinin üzerinde önemli etkiye sahiptirler.⁶⁹³ Ayrıca sendikaların varlığı toplumda demokrasinin anlaşılmasını kolaylaştırır. İşçiler kendi bulunmuş oldukları sendika yapısı içerisinde demokrasiyi benimseyip, yaşamış oldukları çevreye bu birikimlerini yansıtabilirler.⁶⁹⁴

3.7.2.Grev Hakkı

Fındıkoğlu'nun, döneminin tartışmalarından biri olan işçilere grev hakkının tanınıp tanınmaması tartışmasına dair görüşü, bu hakkın işçilere teslim edilmesine yöneliktir. Karşı görüşün bu hakkın suiistimal edileceğine dair iddialarını, Türk işçisinin uzak görüşüne ve iyi niyetine güvendiğini belirterek reddeden Fındıkoğlu, grev hakkının olmaması halinde işçilerin kendi haklarını yeterince koruyamayacağına söyler.⁶⁹⁵ Fındıkoğlu birçok ihtilafın iyi niyetle hareket edilmesi halinde greve gidilmeden hakem heyetleriyle halledileceğine inanır. Düşünürü göre bu noktada sendikaların hukuk müşavirleri ve şayet varsa mali, iktisadi ve içtimai politika müşavirleri aktif rol oynamalıdır.⁶⁹⁶

Fındıkoğlu grev hakkının tanınmaması halinde işçilerin ve sendikaların huzursuz yaşayacağını, bu konunun siyasi partiler elinde siyaset malzemesi olacağını ve Türkiye'nin hür dünyadan ayrı kalacağını belirtir.⁶⁹⁷ Düşünürün grev hakkının tanınmamasını istediği tek faaliyet alanı, milli müdaafayı ilgilendiren sanayi müesseselerinin faaliyet gösterdiği alandır. Fındıkoğlu böyle bir alanda yapılacak grevin milli menfaatleri tehlikeye sokacağına inanır.⁶⁹⁸

⁶⁹² Fındıkoğlu, (1949), **a.g.m.**, s.161

⁶⁹³ Fındıkoğlu, (1970), **a.g.e.**, s.175

⁶⁹⁴ Fındıkoğlu, (1949), **a.g.m.**, s.178

⁶⁹⁵ Fındıkoğlu, (1962a), **a.g.e.**, s.10

⁶⁹⁶ Fındıkoğlu, (1962a), **a.g.e.**, s.12

⁶⁹⁷ Fındıkoğlu, (1962a), **a.g.e.**, s.14

⁶⁹⁸ Fındıkoğlu, (1962a), **a.g.e.**, s.14

Netice olarak Fındıkoğlu işçi haklarının teslim edilmesi halinde başka devletleri iç meselemize karıştırmadan, kendi istismar sorunumuzun kendimiz tarafından çözüleceğine inanmaktadır. Ayrıca düşünöre göre işçi haklarının teslim edilmesi işvereni çok zor durumda bırakacak bir hadise değildir. Haklı taleplerine kavuşması halinde işçinin verimliliği artar. Aksi halde maliyeti indirmeye önem veren bir mantıkla işçiye yaklaşırsa işçi hevesini kaybeder, işini nefretle yapar ve verimlilik kendiliğinden düşer.⁶⁹⁹

3.8.FINDIKOĞLU’NUN KÖY ENSTİTÜLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Fındıkoğlu mekteple iktisat arasında inkâr edilemez bir ilişki olduğunu düşünmektedir. Eğitim iktisadi kalkınmayı hazırlayıcı ve topluma yol gösterici olmalıdır. Türkiye’nin özellikle Fındıkoğlu’nun yaşamış olduğu dönemde kırsaldaki nüfusu göz önüne alınırsa bu bölgelerin kalkınmasına öncülük edecek eğitim müesseselerinin varlığı zaruridir. Fındıkoğlu kuruluş maksadı itibariyle köy enstitülerinin bu kalkınmayı sağlayacak, köy ile şehir arasındaki farkı kapatabilecek müesseseler olarak görüldüklerini söyler.⁷⁰⁰

Kuruluşundan kapatılmasına kadar köy enstitülerini ve etkilerini inceleyen Fındıkoğlu’nun bu müesseselerin etkili olamayışına sebebiyet veren unsurlara ilişkin tespitleri ve çözüm önerileri şunlardır:

1-Köy enstitülerinde farklı ideolojik propagandaların yapıldığı bilinmektedir. İçtimai sınıf ve tabaka tezatlarını terbiyevi telkinlerinin merkezi yapan veya yaptıkları iddia edilen elemanlardan müesseseler temizlenmelidir.⁷⁰¹ Türk köyünün kalkınmasının şartlarından birisi, Türk köyüne ehliyetli, liyakatli, milletini, yurdunu seven feragatli, faziletli öğretmenlerin gönderilmesidir. Fındıkoğlu bu tip öğretmenlerin hizmetleri sayesinde köylerde kalkınmanın sağlanacağına inanmaktadır.⁷⁰²

⁶⁹⁹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Çalışma Hayatı Etrafında Yeni Bir Teori: İnsan Münasebetleri”,**Türk Yurdu**, Cilt.2, Sayı.291 (Aralık 1960), s.8

⁷⁰⁰ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Köy Enstitülerinin Muallim Mekteplerine İstihalesi”,**Türk Yurdu**, Sayı.243 (Nisan 1955), s.733

⁷⁰¹ Fındıkoğlu, (1955b), **a.g.m.**, s.736

⁷⁰² Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Terbiye ve Tedvin Sosyolojileri Bakımından Köy Enstitüleri Meseleleri”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.6 (1965–1966), s.79

2-Teknik eğitime istenen derecede ağırlık verilmemiştir. Yapılan işler karar alıcıların keyfi uygulamalarından uzak tutulup, eş güdümlü olarak teknik ve kültürel eğitime önem verilmelidir.⁷⁰³

3-Fındıkoğlu köy enstitülerine ayrılan kaynakların neticesinde hiçbir şey elde edilemediğini ve bu kaynakların heba olduğunu iddia eder. Düşünür buna sebep olarak Türkiye’de icraat makamında oturan kişilerin memleketi kendi emrine verilmiş birer çiftlik gibi kabul etmesini gösterir. Bundan dolayı köy enstitülerinin verimliliği ölçülmeden büyük paralar yatırılarak ciddi bir israfa sebep olunmuştur.⁷⁰⁴

Fındıkoğlu o dönemki tartışmalarda Köy enstitülerinin kapatılmasını, memleketin kurtuluşu olarak görenlerin de, bunu vatana ihanet olarak kabul edenlerin de var olduğunu belirtir.⁷⁰⁵ Kendisi yukarıda sayılan yanlışlardan kaçınılması halinde böyle bir projenin faydalı olabileceğine inanmaktadır.

⁷⁰³ Fındıkoğlu, (1955b), **a.g.m.**, s.736

⁷⁰⁴ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Maarifimizin Ekonomik Temelleri”, **Bilgi Mecmuası**, Sayı.53 (Eylül 1951), s.5

⁷⁰⁵ Fındıkoğlu, (1965-1966), **a.g.m.**, s.65

SONUÇ

Netice olarak Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu tüm sosyal bilimlerin sosyolojinin alanına girdiğine inanmaktadır. Dolayısıyla bir sosyal bilim olan iktisadı da kendi alanı olan sosyolojinin içersinde kabul etmiş ve buradan hareketle iktisadi konulara ilişkin sosyolojik değerlendirmelerde ve çalışmalarda bulunmuştur. Bu çalışmaları, iktisadi ideolojilere ilişkin olanlar ve döneminin kimi iktisadi konularına ait olanlar olmak üzere ikiye ayrılabilir.

Fındıkoğlu'nun iktisadi ideolojilere ilişkin çalışmaları büyük ölçüde sosyalizm ve kooperatifçilik alanları üzerine yoğunlaşmıştır. Liberalizme ve Faşizm-Nasyonal Sosyalizm'in iktisadi yönüne atfen kaleme alınmış herhangi bir eseri mevcut olmamakla birlikte, bu alanlara ait görüşleri eserlerinin satır aralarından çıkarılmıştır.

Düşünürün üzerinde en fazla mesai harcadığı iki iktisadi ideolojiden biri sosyalizmdir. Fındıkoğlu'nun, yaşamış olduğu dönemin en önemli ideolojik tartışma merkezlerinden birini oluşturan sosyalizmin doğru anlaşılması için büyük çaba sarf ettiği görülmektedir. Yapmış olduğu bu çalışmalarda sosyalizm tanımını doğru şekliyle aktarmaya çalışmış, tarihi süreçte sosyalist düşüncenin gelişimini incelemiş, bu düşünceye katkı verdiğiğine inandığı yirmiye yakın mütefekkirin fikirlerini tespite çalışmış, bu akımın ülke uygulamaları ve Türkiye'ye etkilerine dair görüşlerini belirtmiştir.

Fındıkoğlu'nun sosyalizmin kadar detaylı bir şekilde incelediği ve diğerlerinden farklı bir iktisadi ideoloji olarak gördüğü diğer akım ise kooperatifçiliktir. Düşünüre göre kooperatifçilik, sosyalizm ve kapitalizmin olumsuz yanlarını törpüleyen, bu iki ideolojiden farklı, bir nevi üçüncü yoldur. Fındıkoğlu bu alanı da tıpkı sosyalizmde olduğu gibi tanımıyla, tarihçesiyle, bu alana katkı veren düşünürleriyle ve ülke uygulamalarıyla aktarmaya çalışmıştır. Bunlara ek olarak Fındıkoğlu kooperatifçiliğin Türkiye'de doğru anlaşılması ve yayılması için bizzat üniversite dışında çalışmalarda bulunmuştur. Çünkü kendisi ülkemizin, bilhassa Türkiye'nin Doğu'sunun kooperatifler vasıtasıyla kalkınacağına inanmıştır.

Fındıkoğlu iktisadi ideolojilerin izahına ilişkin çalışmalarının yanında, yaşamış olduğu dönemin iktisadi tartışmalarına ilişkin görüşlerini de yazmış olduğu makale ve kitaplarında beyan etmiştir. Bu yazılarından düşünürün nüfusa, aile-iktisat ilişkisine,

ihdikârın önlenmesine, yabancı sermayeye, işçi haklarına ve köy enstitülerine ilişkin görüşlerini çıkarabilmekteyiz. Ayrıca Fundıkoğlu'nun Türk iktisat tedrisatının tarihçesine ve Türk iktisat folkloruna ilişkin çalışmalar yaptığı da eserleri incelendiğinde görülmektedir.

Yukarıda sayılan alanlara ilişkin çalışmaları incelendiğinde Fındıkoğlu'nun akademik yaşamı boyunca toplumda görmüş olduğu iktisadi sorunların haline ilişkin düşüncelerini beyan ettiği görülmektedir. Döneminin en önemli ideolojik tartışmalarına sebebiyet veren sınıf eşitsizliklerinin halli için vahşi kapitalizmden ve uç sosyalizmden uzak, kooperatiflere dayalı bir çözüm öneren düşünür, döneminin güncel iktisadi tartışma konularında da Türkiye'ye uygun olduğunu düşündüğü çözümler üretmiştir. Düşünce kadar aksiyona önem veren Fındıkoğlu, üniversite sınırları içerisinde kalmayarak toplumla iç içe bir yaşam sürmüştür. Bu özelliği sayesinde toplumdaki iktisadi sorunları yerinde müşahede imkânına sahip olmuş ve uygulamaya koyabildiği kimi görüşlerinin işlerliliğini yerinde tetkik edebilmiştir.

EKLER

Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri FINDIKOĞLU (1901–1974)

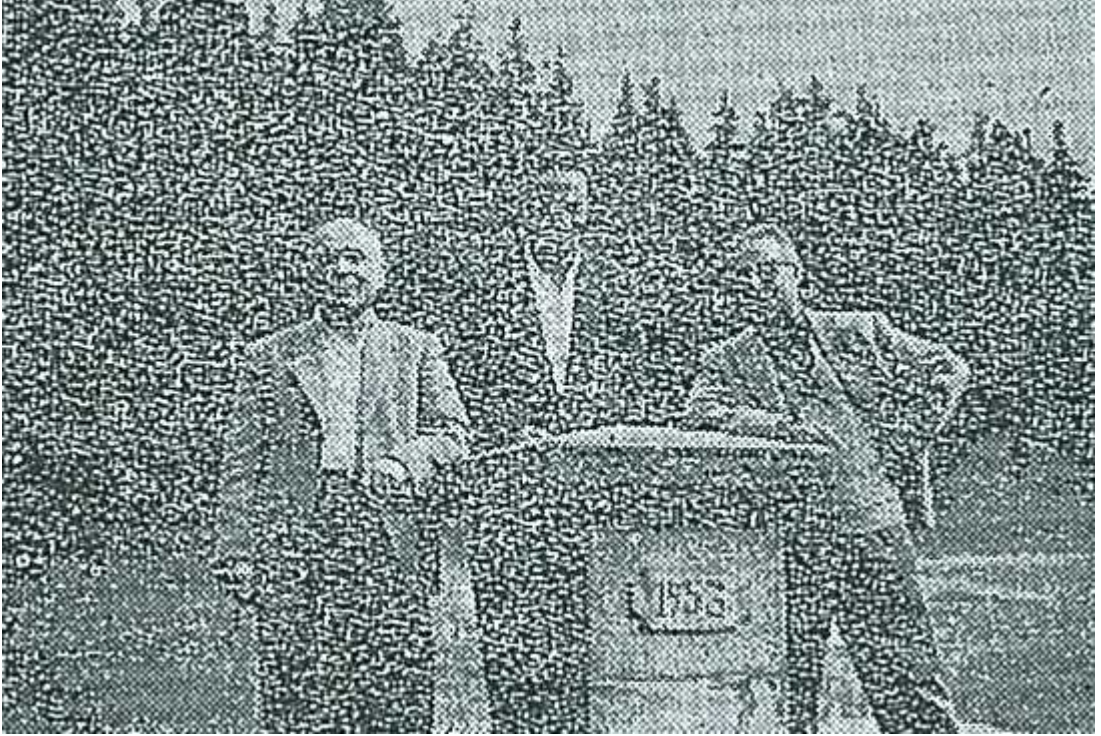
1914 yılı Erzurum, Dadaş hatırası

Erzurum Lisesinde hoca iken

Erzurum Lisesi, Süleyman Necati, Fuat Say ve Fındıkoğlu

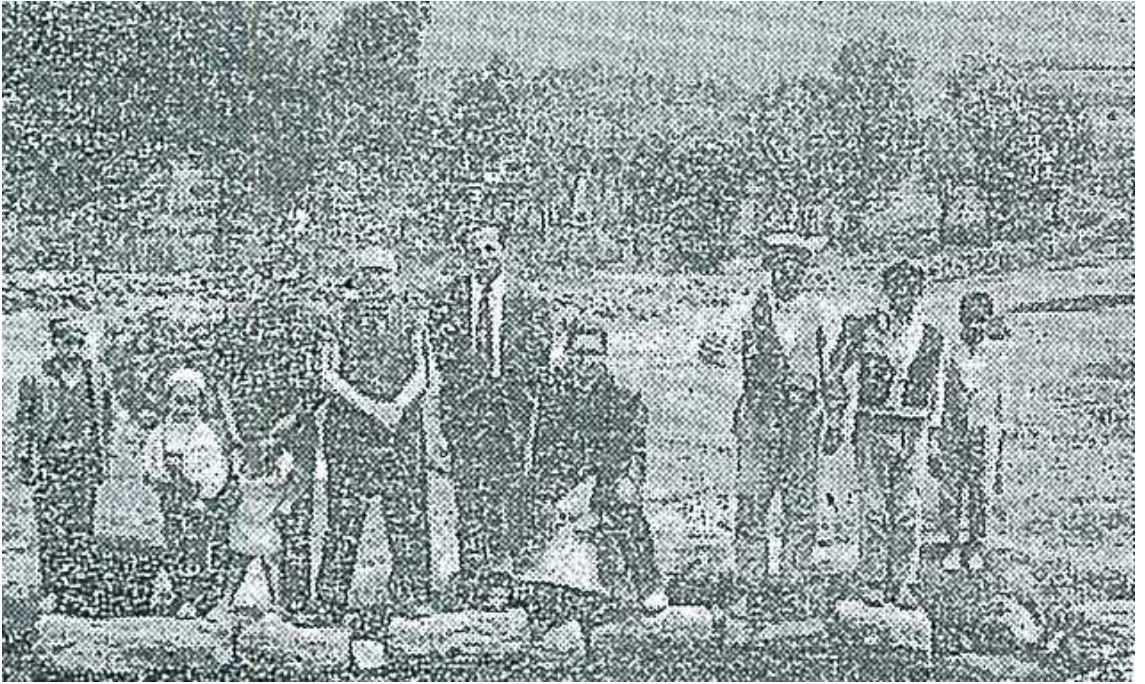
Fındıkoğlu, Türkdoğan ve Tütengil – 1962 Sarıkamış

İktisat Fakültesi Dekanı İken

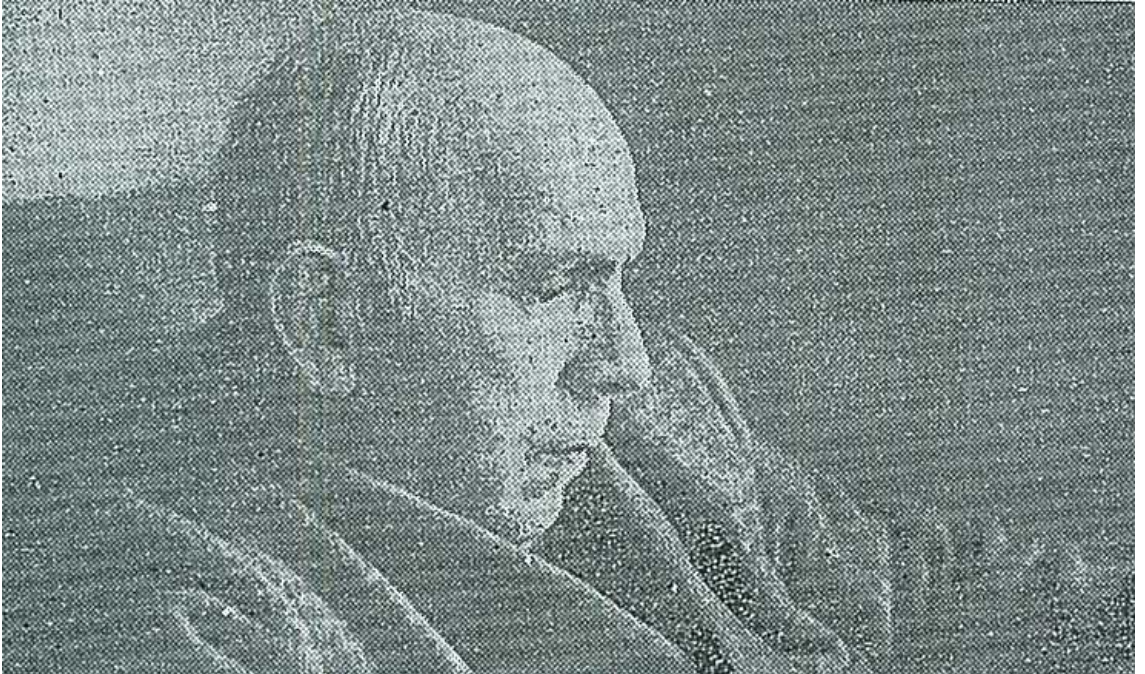
Fındıkoğlu, Türkistan Cemaati üyeleriyle

Balıklı Köyü 1962

Dr. Özcan Bolcan, Fındıkoğlu, Prof. Dr. Orhan Türkdoğan 1974

1974 Erenköy'de evinde istirahat ederken

1974 Erenköy'de evinde

KAYNAKÇA

1.KİTAPLAR

- BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan. **Fındıkoğlu Bibliyografyası 1918–1958**, 1. Basım, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı İstanbul Matbaası, 1958.
- BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan. **Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu**, 1. Basım, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- CEVİZCİ, Ahmet. **On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi**, 2. Basım, Bursa: Asa Kitapevi, 2001.
- CEVİZCİ, Ahmet. **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, 4. Basım, Bursa: Asa Kitapevi, 2006.
- DÜZGÜN, Dilaver. **Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Folklor ve Halk Edebiyatı ile İlgili Çalışmaları**, 1.Basım, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1997.
- FEUERBACH, Ludwing. **Geleceğin felsefesi**, Oğuz Özügül (çev.), 2.Basım, İstanbul: Say Yayınları, 2006.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. **XI. Asırda Bir Türk Mütefekkeri ve Ahlaki Düşünceleri**, 1.Basım, İstanbul: Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, 1938.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. **İhtikâr**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1942.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. **Fransız İhtilali ve Tanzimat**, 1.Basım, İstanbul: Burhanettin Matbaası, 1943.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. **Seçme Metinler ve Kıraat Parçaları ile Ahlak Tarihi I. Cilt**, 1.Basım, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1944.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. **Ahlak Tarihi**, 1.Basım, İstanbul: Gençlik Kitapevi Neşriyatı, 1945.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. **Metodoloji Başlangıçtan Yirminci Asra Kadar**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1945.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. **Türkiye'de İktisat Fakültesi Tedrisatı Tarihçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilatı**, 1.Basım, İstanbul: Akgün Matbaası, 1946.

- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. **Anadolu İstanbul'u Çağırıyor**, 1.Basım, İstanbul: Yeni Matbaa, 1953.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. **Komünizm ve Türk Gençliğinin Fikir Terbiyesi**, 1.Basım, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Neşriyatı Yeni Matbaa, 1953.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. **Türkiye'de Kooperatifçilik Tatbiki Sosyoloji Denemesi**, 1.Basım, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1953.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. **Ziya Gökalp**, 1.Basım, İstanbul: Harsı ve İctimai Araştırmalar Derneği Neşriyatı-M. Sıralar Matbaası, 1955.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. **İşçi Davası ve Tiyatro, Aktif Metot Usullerinin İşçi Terbiyesinde Kullanılması**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1962.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. **Kuruluşunun XXV. Yılında Karabük**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1962.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. **Le Play Mektebi ve Prens Sabahaddin**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1962.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. **Claude Bernard ve Şakir Paşa**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1963.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. **Stuart Mill ve Türkiye'deki Tesirleri**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1963.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. **1961'de Yunanistan'da Birkaç Sosyolojik Müşahade**, 1.Basım, İstanbul: Sermet Matbaası, 1963.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. **İktisat Sosyolojisi Bakımından Sosyalizm**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1965.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. **Sosyalistler XIII Ziya Gökalp**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1966.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. **Kooperasyon Sosyolojisi Nazari ve Tatbiki Kooperatifçilik Denemesi**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1967.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. **Doğu Kalkınması ve Erzurum Şehirleşmesi ile İlgili Sosyolojik Meseleler**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1970.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. **İctimaiyat Dersleri I. Cilt Sosyoloji Doktrin ve Kolları**, 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1971.
- KESSLER, Gerhard. **Kooperatifçilik**, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu(çev.), 1.Basım, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1940.

- KILIÇASLAN, Eyüp Ali ve Güçlü Ateşoğlu, **Alman İdealizmi I Fichte**, 1.Basım,
Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006.
- KUMAR, Krishan. **Ütopyacılık**, Ali Somel (çev.), 1. Basım, Ankara: İmge Kitapevi,
2005.
- TİMUÇİN, Afşar. **Felsefe Sözlüğü**, 5. Basım, İstanbul: Bulut Yayınları, 2004.
- ULUTAN, Burhan. **İktisadi Doktrinler Tarihi**, 1.Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat,
1978.
- ÜLGENER, F. Sabri, Rükneddin Tözüm, Ömer Celal Sarc, Fahrettin Kerim Gökay,
Hüseyin Avni Göktürk, Orhan Tuna, Haluk Cillov, Esat Çam, Semavi Eyice,
Orhan Türkdoğan, Sabahaddin Zaim, Amiran Kurktan, Nusret Ekin, Nevzad
Yalçıntaş, Metin Kutal, Toker Dereli, Erdoğan Aklin, Mehmet Eröz, İsmet
Doğan Karagül, Enis Öksüz, Ömer Alparslan Aksu, Cemil Kıvanç, Ali İhsan
Gençer, Mehmet Pamak. **Fındıkoğlu Armağanı**, 1. Basım, İstanbul:
Fakülteler Matbaası, 1977.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu. **İbni Haldun**, 1. Basım, İstanbul:
Ankara Kitapevi, 1940.

2.MAKALELER

- BAŞAR, Zeki. “Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu”, **Ölümünün İlk
Yıldönümünde Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu**, Zeki Başar
(drl.), Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1976, ss.7–15
- BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan. “Hocamızın Ardından”, **Sosyoloji Konferansları**,
Sayı.13 (1975), ss. 28–33
- ERGAN, Nevin Güngör. “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun Türk Düşünce Tarihindeki
Yeri”, **Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi
Ziya Ülken**, Nevin Güngör Ergan (drl), Ankara: Sosyoloji Derneği, 2002,
ss.5–15
- ERÖZ, Mehmet. “Prof. Fındıkoğlu’nun İlmi Şahsiyeti”, **Sosyoloji Konferansları**,
Sayı.13 (1975), ss.110–113

- FINDIKOĞLU, Emin. “Tartışmalar ve Katkıları”, **Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken**, Nevin Güngör Ergan (drl), Ankara: Sosyoloji Derneği, 2002, ss. 31–51
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Türklerde Ahlak Felsefesi”, **İş Felsefe Ahlak ve İktisaiyat Mecmuası**, Cilt.1, Sayı.1(1934), ss.1–10
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Bizde Avrupavari İktisatçılık”, **İş Üç Aylık Ahlak ve İktisaiyat Mecmuası**, Cilt.1, Sayı.1 (Şubat 1934), ss.46–48
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Bildirmeler”, **İş Üç Aylık Ahlak ve İktisaiyat Mecmuası**, Cilt.1, Sayı.1 (Şubat 1934), ss.49–55
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Fransa’da Bugünkü Ahlak Cereyanları”, **İş Üç Aylık Ahlak ve İktisaiyat Mecmuası**, Cilt.1, Sayı.2 (1934), s.90–99
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Tabiata Dayanan Ahlak Sistemleri, Metchnikoff ve Düşündükleri”, **İş Üç Aylık Ahlak ve İktisaiyat Mecmuası**, Cilt.1, Sayı.2 (Nisan 1934), ss.121–129
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Türklerde İktisaiyat Tarihçesi ve Ziya Gökalp”, **İş Felsefe Ahlak ve İktisaiyat Mecmuası**, Sayı.3–4 (Temmuz–1934), ss.146–170
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Alman Sosyalizmi”, **Ülkü Halkevleri Dergisi**, C.5, S.29 (Temmuz 1935), ss.397–400.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Machiavel ve Moussolini”, **Ülkü Halk Evleri Dergisi**, Cilt.7, Sayı.47, (Şubat 1937), ss.393–396
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Namık Kemal ve Nüfus Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.2, Sayı.1 (Ocak 1940), ss.105–122
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “W. Sombart’a Dair”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.3, Sayı.1–2 (Ocak 1942), ss.64–70
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “İktisai Mesele ve Tarihçesi”, **İş Felsefe Ahlak ve İktisaiyat Mecmuası**, Cilt.9, Sayı.33 (1943), ss.22–31.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Suistimaller ve Memurlarımız”, **İş Felsefe Ahlak ve İktisaiyat Mecmuası**, Cilt.11, Sayı.43–44 (1945), ss.1–2

- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “İstanbul’da Şehir İçi İnsan Nakli Meselesi ve Tramvay İşçilerinin Bugünkü Durumu”, **İçtimai Siyaset Konferansları**, Sayı.2 (1949), ss.138–192
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Para Folkloru”, **Türk Folklor Araştırmaları**, Cilt.1, Sayı.14 (Eylül 1950), ss.209–211
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “İstismar Nazariyesi ve İşçi Sınıfı”, **İçtimai Siyaset Konferansları**, Sayı.4, (1951), ss.3–17
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Bernard Shaw ve Sosyalizm”, **Bilgi Mecmuası**, S.47, (Mart 1951), ss.4–5
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Maarifimizin Ekonomik Temelleri”, **Bilgi Mecmuası**, Sayı.53 (Eylül1951), s.4–6
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Sosyalizm Davası Etrafında Bir Konferansın Son Parçaları”, **Bilgi Mecmuası**, Sayı.56 (Aralık 1951), ss.5–6
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “İzmir’de İşçi Sendikaları Hakkında Sosyolojik Bazı Müşahadeler”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, Sayı.5 (1952), ss.2–24
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Sosyalizmin İkiye Bölünüşü ve Gerçek Sosyalizm”, **Türk Yurdu**, S.241, (Şubat 1955), ss.582–589.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Köy Enstitülerinin Muallim Mekteplerine İstihalesi”, **Türk Yurdu**, Sayı.243 (Nisan 1955), ss.733–740
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “İktisadi Türkçülük ve İktisat Meclisi Meselesi”, **Türk Yurdu**, Sayı 255, (Mart 1956), ss.736–741
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “İki Çeşit Kanun ve İktisadiyatımız”, **İş ve Düşünce Mecmuası**, Cilt.22, Sayı.178 (Haziran 1956), ss.1
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Bizde Sosyoloji ve Birkaç Meselemiz”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı.13–14, (1958–1959), ss.137–150.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “İçtimai Değişmelerimiz ve Sosyal Tabakalaşma”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.20, Sayı.1–4 (Ekim 1958–Temmuz 1959), ss.100–112
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Sınaî Sosyoloji ve İnsanlar Arası Münasebetler Teorisi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.21, Sayı.1–4 (Ekim 1959–Temmuz 1960), ss.167–217

- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Londra İktisat Mektebi Hakkında”, **Türk Yurdu**, Sayı 282, (Mart 1960), ss.17–18
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Çalışma Hayatı Etrafında Yeni Bir Teori: İnsan Münasebetleri”, **Türk Yurdu**, Cilt.2, Sayı.291 (Aralık 1960), ss.7–8
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Maden Kredi Bankası-Bugünkü Durumu ve Gelişme Şartları Hakkında Rapor”, **İş ve Düşünce Mecmuası**, Cilt.27, Sayı.233, (Mart–1961), ss.33–48
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Çalışma ve Emek Sosyolojisi”, **Türk Yurdu**, C.3, S.295, (Nisan 1961), ss.9–12.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Beledi Hizmetler ve Amme İdaresi Bakımından Karabük”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.2 (1961–1962), ss.100–125
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Türkiye’de Slav Muhacirleri”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.3 (1962–1963), ss.1–30
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Türk Sosyolojisinde İki Alman Sosyoloğu Prof. Kessler ve Prof. Rustow”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.23, Sayı.3–4 (Nisan 1963-Eylül 1963), ss.33–50
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Hindistan’da İktisadi Kalkınma ve Cemaat Kalkınması”, **Sosyoloji Konferansları**, S.4, (1963–1964), ss.172–188
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Ziya Gökalp ve Sosyalizm”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.5 (1964–1965), ss.42–70
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Turkish Intelligentsia and Turkish Economics”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.5 (1964–1965), ss.142–159
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Terbiye ve Tedvin Sosyolojileri Bakımından Köy Enstitüleri Meseleleri”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.6 (1965–1966), ss.65–84
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Profesör Corrado Gini ve Türkiye’de Sosyoloji Öğretimi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.25, Sayı.3 (Nisan 1966-Haziran 1966), ss.61–78
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Umumi Yapısı”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt. 25, No. 2, (Eylül 1966), ss.276–299

- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “İngiltere’de Sosyal Antropoloji’nin Ellinci Yılı ve Türkiye”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.25, Sayı.1–2 (Ekim 1966-Kasım 1966), ss.177–186
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “İlk Müjdecilerden Robert Owen”, **Türk Yurdu**, Cilt.5, S. 329, (Kasım1966), ss.3–5
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Bir Beynelmilel Semineri Kapanış Konuşması”, **İş ve Düşünce Mecmuası**, Cilt.16, Sayı.256 (Aralık–1966), ss.24–19
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Adapazarı’nın Şehirleşmesi ve Başlıca Sosyolojik Problemleri”, **Sosyoloji Konferansları**, S.7, (1966–1967), ss.1–61
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Erzurum’un Şehirleşmesi ve Gecekondu Problemi ”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.26, Sayı.1–4 (Ekim 1966–Eylül 1967), ss.1–34
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Bugünkü Türk İşçi Sendikacılığı ve Karşılaştığı İki Tehlike”, **Türk Yurdu**, Cilt.6 Sayı.331 (Ocak 1967), ss.1–2
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Sakarya’da Kooperatifçilik”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.8 (1967–1968), ss.121–143
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.27, Sayı.3–4 (1968), ss.357–386
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Erzurum’un Şehirleşmesi ve Sosyolojik Belirtileri ”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.27, Sayı.3–4 (Haziran 1968–Eylül 1968), ss.1–68
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Sakarya Zirai Kredi Kooperatifleri ”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.9 (1968–1969), ss.65–111
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Tortum Kalkınma Derneği Denemesi”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.9 (1968–1969), ss.133–198
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Türkçülük Hakkında”, **Büyük Türkiye**, Sayı.3 (Haziran 1970), s.6–11
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. “Bir Sosyologun Ardından”, **Büyük Türkiye**, Sayı.4 (Temmuz 1970), s.15–17
- JASCHKE, Gotthard. “Fındıkoğlu’na Şükran Borcum”, **Sosyoloji Konferansları**, Nimet Arsan (çev.), Sayı.13 (1975), ss.5–8

- KARDEŞ, Mehmet. “Prof. Fındıkoğlu’nun Hayatı ve İlgili Hatıralarım”, **Ölümünün İlk Yıldönümünde Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu**, Zeki Başar (drl.), Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1976, ss.16–27
- TANYOL, Cahit. “Hocamız Fındıkoğlu ”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.13 (1975), ss.9–12
- TÜTENGİL, Cavit Orhan. “Fındıkoğlu Üzerine Notlar”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı.13 (1975), ss.13–27

3.ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

- AKSOY, Hasan. “Kınalızade Ali Efendi”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002.
- AKTEPE, Münir. “Taşköpri-zade Ahmet Efendi”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.12/I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- ÇETİNSAYA, Gökhan. “Midhat Paşa”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2005.
- ERKAL, Mustafa Ersen. “Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996.
- ŞEREFEDDİN, Mehmed. “Bedreddin Simavi”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.

4.İNTERNET KAYNAKLARI

- AYTAÇ, Ahmet Murat. “Tarih Çevirme Kılavuzu”, 2002. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü.
<http://193.255.138.2/takvim.asp>, (14 Şubat 2010)

5. KİŞİSEL GÖRÜŞME

- ERKAL, Mustafa Ersen. —İktisat sosyolojisi Anabilimdalı Başkanı- “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu” konulu görüşme, İstanbul: 15 Şubat 2010